

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA KÜFÜR VE GULÜV İLİŞKİSİ
ABU BAKR DORAYD SHEİKH NOORİ

Tez Savunma Tarihi: 12.09.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ERKAN

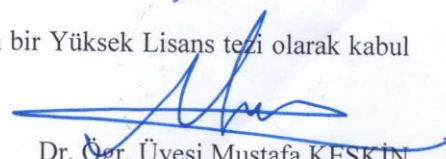
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

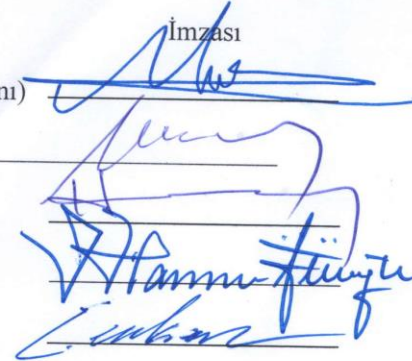
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN(Jüri Başkanı)

Prof. Dr. Üyesi Mehmet DAĞ

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Halil HACİMÜFTÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Erol ERKAN

İmzası

ÖZ

KUR'ÂN'DA KÜFR - GULÜV İLİŞKİSİ

Dorayd Abdulkader, ABU BAKR

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri ABD

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN

EYLÜL 2019, 149 +7 sayfa.

Çalışmada öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in kâfirlerin davranışlarını beyân ediş biçimi dikkate alınarak küfr kavramı üzerinde durulmuştur. Küfr kavramının sınırını belirlemek için buna yakın bulunan şirk, fısk, fücür, zulüm, nifak, ma'siyet, tuğyan, fitne, bağy, hirâbe kavramlarıyla küfr arasındaki münasebet tespit edilmeye gayret edilmiştir. Aynı amaca binaen bu kavramın zıddı olarak nitelenebilecek; istikamet, vasat, şükür, iman ve takvâ kavramları da incelenmiştir.

Kur'ân'da küfrle ilgili verilen bilgilerden hareket edildiğinde, küfrün bir çeşit gulüv (aşırılık) içerdiği, gulüvün küfre sebep olabileceği anlaşılmaktadır. Bu iki kavram arasındaki bağlantının çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. Yani küfr kişiyi gulüve yönlendirdiği gibi gulüvün de küfre sebep olabileceği görülmektedir. Bu durum yapılan tarihsel analizden anlaşıldığı gibi, Kur'ân kıssalarında da kendisini göstermektedir. Söz gelimi; Nemrud'un Hz. İbrahim karşısında aşırılık içeren davranışının arka planında onun küfrünün yer aldığı söylenebilir.

Tezde *küfr* ve *gulüvü* iyileştirme yolları da araştırılmış ve bu cümleden olarak, Kur'ân'daki sevgi kavramının *küfr* ve *gulüvü* engellemede oynadığı rol kaydedilmiştir. İslâm'ın vasat (orta yol) dini oluşu, toplusal barış ve güveni sağlaması da bu bağlamda ele alınmıştır. Bunlara ilaveten, İslâm'ın toplumda kin ve nefreti yasaklayıp, adaleti, ahde vefayı ve haksızlıkları ortadan kaldırma hedeflerine ilişkin öğretileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, iman, küfr, gulüv, tekfîr.

ABSTRACT

***KÜFR - GULÜV* RELATIONSHIP IN THE HOLY QURAN**

ABU BAKR DORAYD NOORI

Ph.D. Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Dr. Mustafa KESKİN

SEPTEMBER 2019, 149 + 7 pages.

In our study, firstly the concept of ‘küfr’ was considered by considering the Qur'an's declaration of disbelief. In order to determine the boundaries of the concept of ‘küfr’, it was tried to determine the relationship between the concepts of ‘şirk’, ‘fisk’, ‘fucur’, ‘zulm’, ‘nifak’, ‘ma’siyet’, ‘tuğyan’, ‘fitne’, ‘bağy’, ‘hirâbe’ and ‘küfr’. The same purpose can be described as the opposite of this concept; The concepts of ‘istikamet’, ‘vasat’, ‘şükr’, ‘iman’ and ‘were also examined.

When it comes to the information given in the Qur'an about ‘küfr’ concept, it is understood that the ‘küfr’ contains some kind of gulüv and it can cause ‘küfr’. The relationship between these two concepts was determined to be bi-directional. In other words, it is seen that ‘gulüv’ can cause ‘küfr’ as it is directed to the ‘gulüv’. This situation, as it is understood from the historical analysis, shows itself in the Qur'anic stories. For example, Nemrud with his ‘küfr’ took place in the background of his aggressive behavior against Prophet Abraham.

In the thesis, ways of improving ‘küfr’ and ‘gulüv’ were also investigated, and the concept of love in Qur'an played a role in preventing extremism and curses. Islam's mediocre religion of ‘istikame’ and the provision of collective peace and trust are also considered in this context. In addition to these, the teachings of Islam about the aims of prohibiting hatred and hatred and eliminating justice, morality, and injustice were emphasized.

Keywords: The Qur’ân, küfr, tekfîr, extremism, belief, disbelief.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	48
KUR'ÂN'DA <i>KÜFR</i> VE <i>GULÜV</i> 'UN SEBEPLERİ	48
I. CEDELÇİ OLMAK VE ÂYETLERİ YALANLAMAK	48
II. İBADETE KARŞI KİBİRLENMEK VE DAVETTEN YÜZ ÇEVİRMEK	54
III. ALLAH'A ORTAK KOŞMAK VE AZGİNLİK:	64
IV. HAŞRİ VE HESAP GÜNÜNÜ İNKAR ETMEK:.....	71
İKİNCİ BÖLÜM	77
KUR'ÂN KISSALARINDA <i>KÜFR</i> VE <i>GULÜV</i>	77
I. HZ. NÜH'UN (A.S.) KISSASI	80
II. ÂD VE SEMÛD KAVİMLERİNİN KISSALARI	82
III. HAZRETİ İBRAHİM (A.S.)'IN KISSASI:.....	86
IV. HAZRETİ MUSA (A.S.) İLE FİRAVUN'UN KISSASI.....	89
V. HAZRETİ İSA'NIN (A.S.) KISSASI	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	102
KUR'ÂN'DA KÜFÜR VE GULÜV'ÜN TEZÂHÜRLERİ VE GETİRİLEN ÇÖZÜMLER	102
I. KUR'ÂN'DA KÜFÜR VE GULÜV'ÜN TEZÂHÜRLERİ	102
A.KÜFRÜN TEZÂHÜRÜ	102
B. GULÜV'ÜN TEZÂHÜRLERİ.....	107

C. KÜFRÜN VE GULÜV'ÜN TESBİTİ İÇİN GEREKLİ KİSTA.....	110
II. KUR'AN IŞIĞINDA KÜFR VE GUVÜ'E GETİRİLEN ÇÖZÜMLER ..	114
A. SEVGİ KAVRAMININ KÜFR VE GULÜV ÜZERİNDEKİ MÜSBET ROLÜ	115
B. İSLAMIN ORTA YOL OLMASININ UMUMİ GÜVEN VE BARIŞI GERÇEKLEŞTİRMEDEKİ ROLÜ	118
C. TOPLUMU KİNE SEVK EDEN ETKENLERİN BERTARAF EDİLİP, KÖTÜLÜKLERİ YAYMANIN ENGELLENMESİ.....	123
D. ADALETİN EMREDİLMESİ, ZULMÜN DEFEDİLMESİ VE VERİLEN SÖZLERDE DURULMASI.....	125
E. ÖTEKİLERLE BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMAK	127
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	134
ÖZGEÇMİŞ.....	148
VITAE	149

ÖNSÖZ

“Kur’ân’da *Küfr – Gulûv* İlişkisi” isimli çalışmamız, bu iki kavramın Kur’ânî kavramlar oluşu ve İslâm tarihi içerisinde bu kavramlara muhatap fırkaların ortaya çıkmış olması açısından önemli bir problemi ele almaktadır. Aslında *küfr-gulûv* kavramları birbirine yakın olmakla birlikte, bu terimlerden birinin zuhuru, diğerinin de ortaya çıkışına ve aktif hale gelmesine yol açabilmektedir. Sözgelimi, Kur’ânî bir kavram olan ‘*gulûv*’, insanı fiilen aşırılığa götürmekte, aşırılık ise küfre yol açan etmenler arasında yer almaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında ise küfr haddi zatında -hak yolundan sapmış olmakla- bir aşırılık içermektedir. Çoğu zaman bu iki kavram birbiriyle iç içe girebilmektedir.

Günümüzde bu kavramların içeriğinin muhatabı olan İslâm toplumu içerisinde veya dışında kalan çeşitli grupların var oluşu konuyu günümüzde daha önemli hale getirmektedir. Örnek olarak gulûv kavramı altında değerlendirilmesi mümkün olan neo-haricilik diyebileceğimiz bazı grupların ve mezhepçilik esasına dayalı cemaat yapılarının ortaya çıkması bu teze ayrı bir önem kazandırmaktadır. Hatta bunlardan mezhepçi olanlar, taraftarlarını ve diğer insanları inançları ve söylemleriyle aşırılığa davet etmektedirler.

‘*Gulûv*’ yani aşırılığı, esasen gayr-i İslâmî düşüncenin temel özelliği olarak kaydetmek mümkünse de, İslâmî düşünce geleneği içerisinde de aşırılık içeren inanç ve davranışları tespit etmek mümkündür. İslam’ın doğru yorumunu, orta tutum, sırat-ı mustakîm olarak konumlandırırsak - ki Kur’ân-ı Kerîm Müslümanları bu şekilde vasfetmektedir- bu yolun sağ veya sol her iki yöndeki sapmaları gulûv olarak nitelendirebiliriz.

Araştırmamızın giriş kısmı, tezin konusu, önemi, kapsamı, kaynakları ve yöntemiyle; tezin kavramsal alanına tahsis edilmiştir. Kavramsal alanın geniş tutulması çalışmanın büyük ölçüde kavramsal nitelikte olmasındandır.

Birinci bölümde, Kur’an’da küfr ve gulûv’un sebepleri üzerinde durulmuş; ilgili ayetler Kur’an tefsirlerinden istifade edilerek sunulmuştur. İkinci bölümde, Kur’an kıssalarında gulûv konusu işlenmiş; belli başlı kıssalardaki, kavimlerin kendilerine karşı gönderilen Allah elçilerine karşı aşırı tutumları analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Kur’an’a göre *küfr* ve *gulûv*’ün tesbiti ve belirlenmesi ve bir insanın veya toplumun *küfr* veya *gulûv* içine düştüğünü belirlemek için gerekli

olan dini kıstaslar üzerinde durulmuş ve bunlara Kur'an'ın getirdiği çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu tezin ortaya çıkmasında önemli katkısı bulunan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN'e teşekkür ederim. Çalışmamın olgunlaşmasında bana yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Şehmus DEMİR'e hocama şükranlarımı arz ederim. Aynı şekilde tezin teorik açıdan olgunlaşmasında bilimsel desteğini benden esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Dağ, Doç. Dr. Hasan Yılmaz, Doç. Dr. Ahmet Abay, Doç. Dr. Erol Erkan, Dr. Öğr. Üyesi Halil Hacımuftuoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Soğukoğlu ve diğer hocalarımı minnet ve şükranla yâd ediyorum. Son olarak Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çalışanlarına ve özellikle fakültemüz kütüphanesinde çalışan kıymetli fakülte personeline desteklerinden dolayı şükranlarımı arz ederim.

ABU BAKR DORAYD CHEIKH NOORİ
GAZİANTEP-2019

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhi's-Selâm
b.	İbnu
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c	Celle celaluhu
H.	Hicri
H.z.	Hazreti
M.	Miladi
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Thk.	Tahkik
Tsz.	Tarihsiz
v.	Varak

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İnsanoğlunu en mükemmel kıvamda (ahsen-i takvim) yaratan Yüce Allah, ona iyi ve kötüyü tercih edebilecek bir akıl bahşetmiştir. İnsan, melekler gibi sadece iyilik ve hayır için programlanmış bir varlık olmayıp, kendisine tevdi edilen iradedden dolayı a'lâ-i illiyyîn ile esfel-i sâfilîn arasında çıkış ve iniş yaşayabilen özel bir varlıktır. Bu nedenle Allah rahmetiyle tecelli ederek, insanların istikamet içinde yaşayabilmeleri için onlara kitaplar ve elçiler göndermiştir.

Orta tutumlu olarak¹, istikâmet² ve sırât-ı mustakîm³ üzerine yaşamak Kur'ân-ı Kerîm'in insana verdiği önemli mesajlardandır. İstikameti korumanın yegâne şartı ise peygamberî öğretiler yardımıyla arzu ve öfkeyi akılla kontrol altına alarak, her tür aşırılıktan uzak durabilmektir.

İnsan ve toplumlar ilahi ve nebevi tavsiyelere tam olarak uymadıkları zaman, ifrat, tefrit ve ileriki safhalarda *küfr* içine düşebilir, hatta kendisi gibi düşünmeyenleri öldürecek kadar gözleri dönebilir ve bir terör batağına saplanabilirler. Nitekim atamız Hz. Âdem'in iki oğlundan biri, diğer kardeşini sırf ona olan hasedinden dolayı öldürmek suretiyle insanlık tarihinin ilk aşırılığa sapma eylemini gerçekleştirmiştir. Hz. Lut'un kavmi şehvette sınır tanımayıp fitrî olan evlilik yerine erkeklere hatta Hz. Lut'un evine delikanlı erkek suretinde görevli olarak gelen meleklerle şehvetle yanaşmaya kalkınca haddi aşmış, bunun üzerine Hak Teâlâ o günaha bulaşanların altlarını üstlerine getirmiş ve helak etmiştir.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber, en yüce ahlak üzere bulunmakla methedilirken⁵, onun ümmeti ise, 'orta ümmet'⁶ yani tüm aşırılıklardan uzak, itidal ve istikamet üzere olan ümmet olarak nitelenmiştir. İnançlarında, ibadetlerinde

¹ Bakara 2/143.

² Hûd 11/112.

³ Fatiha 1/6.

⁴Hûd 11/81-83: "Konukları şöyle dedi: "Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir. Onların azapla buluşma zamanı sabahtır. Sabah yakın değil midir?!". Azap) emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. Üzerine de Rabbinin katında işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırdık. Bunlar zalimlerden uzak değildir."

⁵ Kalem 68/4: "Muhakkak ki sen, yüce bir ahlâk üzeresin"

⁶ Bakara 2/143: "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."

ahlaki davranışlarında denge üzere olan veya öyle olması hedef gösterilen ümmet-i Muhammed, Kur'ân-ı Kerîm'in bu rehberliğinden uzaklaşmışsa sağa (dini görüntüdeki bir aşırılık) veya sola (dinden uzaklaşarak yapılan aşırılık) yalpalamış, Allah Teâlâ ve Resulü'nün razı olmadığı patikalara sapabilmiştir. Bu duruma düşmemenin yegâne çaresi ise onun öğretilerine uymak ve bu suretle ferdî, ailevî ve toplumsal istikameti yakalamaktır.

Çağımız Müslümanlarının karşı karşıya bulundukları en ciddi problemlerden biri de *guliv* ve *küfr*le çok alakalı olan, “bir müslümanın diğer bir Müslüman hakkında, kendince gördüğü bir zahiri gerekçeye dayanarak *küfr* isnadında bulunması” anlamına gelen ‘*tekfir*’ meselesidir. *Tekfir*, aşırılık veya *guliv* içine düşen kimselerden sâdır olan ve tekfir eden kişiyi kâfir yapabilme potansiyeli taşıyan bir husustur. *Tekfir* üzerinde durulmasının ve bu konuya müstakil bölüm açılmasının nedeni, tekfirin, guliv olgusunun bir yansıması ve dışavurum şekillerinden biri olmasından ileri gelmektedir

Guliv ve *küfr*, insanlığın başlangıcından bu yana hem Allah elçilerinin hem de onların takipçisi olanların mücadele ettiği müzmin hastalıklardandır. Bu marazla, ancak Kur'ânî yöntemlerle ve onun ebedî ilkeleri rehberliğinde mücadele edildiğinde başarılı olunacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda tezde aşırılık ve küfrü besleyen düşünsel ve kavramsal zeminle birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de bu problemin giderilmesi için sunulan reçete üzerinde durulmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Çalışmamızın kavramsal çerçevesini, *küfr* ve *guliv* kavramlarının müradifi ve karşıtı olan belli başlı kavramlarla çizmeye çalıştık. Ancak çalışmanın hacmini aşacağı endişesiyle, *küfr* ve *guliv* ile bir şekilde alakalı olan bütün kavramlara yer veremedik. Bazı kavramlara sadece işaret etmekle iktifa ettik.

İnsanları *küfr* ve *guliv* bataklığına çeken sebepleri de Kur'an'daki cedel, şirk, kibir ve haşri inkâr etmek gibi temeller üzerine bina ettik. Bu sebeplerin her biriyle alakalı olarak Kur'an'dan ayetler zikrettik ve tefsir kaynaklarından referans göstererek izah etmeye çalıştık.

Küfr ve *guliv* olgusuna en çok yer verilen ayetler Kur'an kıssalarında yer almaktadır. Bu nedenle, konuya bir de Kur'an kıssaları penceresinden bakmaya çalıştık. Ancak bu çalışmada, müstakil bir araştırma konusu olduğundan, bütün

kıssalara yer ver verebilmek imkân dâhilinde olmamıştır. Sadece belli başlı kıssalara örnek kabilinden yer verdik. Zaten önemli olan meselenin özü olan, kıssalarda geçen *küfr* ve *guliiv* olgularıyla, bunların dünyevî- uhrevî sonuçlarına dikkat çekmekti.

Küfr ve *guliiv*le alakalı olarak gerek kavramsal ve gerekçe olgusal çerçeveyi çizdikten sonra, son olarak eksik kalan bir noktayı vurgulamak gerekirdi ki, o da *küfr* ve *guliiv* derekesine düşmemek, ya da *küfr* ve *guliiv* hastalığına müptela olanların tedavisi için başvurulması gereken manevi referans noktalarıdır. Bunların başlıcaları ise ‘sevgi’, ‘birlikte yaşama iradesi’, ‘toplumsal barış ve güvenin tesisi’ ve ‘adaletin ikame edilip zulmün kaldırılması’ gibi esaslı dinamiklerdir.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezde başvurduğumuz kaynaklara ve değerlendirilmesine intikal etmeden önce, bu konuda yapılan kayda değer bazı akademik çalışmalardan bahsetmekte yarar görüyoruz.

Günümüzde *küfr* ve *guliiv* konularına değinen çeşitli bilimsel araştırmalar bulunmaktadır. Arap dünyasında bu konuyla ilgili kayda değer iki adet çalışma yapıldığını tespit ettik. Bu çalışmaların birincisi İmam Muhammed b. Suud Üniversitesinde doktora tezi olarak sunulan “*el-Guliivvü fi’ d- dîn*” adlı çalışmadır. Bu araştırma 1992 senesinde Beyrut’ta bulunan Müessesetü’r- Risâle’de neşredilmiştir. Çalışma özet olarak çağımız Müslümanlarının hayatında görülen ‘dinde aşırılık’ olgusunu ele almakta ve şu bölümlerden oluşmaktadır: Birinci bölümde, araştırmada kullanılan kavramlar veya araştırmanın kavramsal çerçevesi ortaya konulmuştur. İkinci bölümde aşırılığın çağdaş Müslümanların hayatındaki mahiyeti ve sebepleri incelenmiştir. Bu kısımda muasır Müslüman ülkelerde aşırılığın ortaya çıkış süreci de ele alınmıştır. Mesela Mısır’da, Hindistan’da nasıl ortaya çıktığı ortaya konulmuştur. Bunların akabinde de çağdaş ilim adamlarına ve laik bilim insanlarına göre aşırılık olgusunun nasıl anlaşıldığı detaylıca verilmiştir. Üçüncü bölümde aşırılığın itikâd ve teşrî alanlarına yansımaları konu edilmiştir. Bu bağlamda İslami bakış açısından ‘el-velâ’ ve ‘el-berâ’nın yeri üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise tekfir meselesindeki aşırı gitme konusuna değinilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise, ilim ve ahlak/tasavvuf alanlarında görülen aşırılıklar incelenmiştir. Daha sonra sosyal hayatta aşırılığa yer verilmiştir. Mesela

yöneticilere isyan etmek, eğitim-öğretimi, bekârlığı ve hicreti yasaklamak gibi konular tartışılmıştır.

İkinci çalışma olan “*Cüzûru’l- tekfîr ve eseruhâ ale’l- müctemai’l- İslâmî*” adlı, 2000 yılında Erbil-Salahaddin Üniversitesinde gerçekleştirilen doktora tezi ise, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tekfir kavramı ve İslam’ın tekfire karşı tutumu ortaya konmuştur. İkinci bölümde tekfirle ilgili meseleleri ve tekfirin tarihi kökleri ele alınmıştır. Hâriciler, Sâsânî kökenli mezhepler ve Mutezile fırkaları ve bunların birbirlerine yönelttikleri tekfir iddiaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde modern çağda tekfir ve tekfiri besleyen teorik ve pratik sebepler irdelenmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise çağımızda görülen tekfir söylemlerinin araçları ve bıraktığı izler işlenmiştir. Bu bölümde konuya çağdaş psikolojik, sosyolojik, pedagojik ve ekonomik bakış açılarıyla yeni bir ufuk kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın bölümlerini tetkik ettiğimizde, bizim çalışmamızdan çok farklı olduğunu gördük. Zira bizim tezimiz Kur’ân perspektifiyle ve çoğunlukla tefsir kaynakları ışığında şekillenmiştir.

Konu etrafında Türkiye’deki birikim incelendiğinde ise konumuzla doğrudan alakalı ve doktora düzeyinde sadece bir çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yunus Ekin tarafından hazırlanan bu tez “Kur’ân’a Göre *Küfür Kavramı*” adını taşımaktadır. Tezde *küfr* konusu etraflıca incelenmiş, kavramsal alanı, Kur’ân’da kâfirlerin tasvir ediliş biçimi ve mezheplerin *küfr* algısı ele alınmıştır. Konumuzla dolaylı yakınlığı görülen bir çalışma da Ahmet Öz’ün 2006 yılında Selçuk Üniversitesinde gerçekleştirdiği *Kur’an’ın Önerdiği Vasat Ümmet* adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışma vasat kavramı etrafında örgülenmiş ve bu kavramın zıtları ve müradifleri genişçe analiz edilmiştir.

Bu tezi özgün kılan ve diğer çalışmalardan ayıran temel husus, *küfr-gulûv* ilişkisinin ortaya konulmasıdır. Ayrıca bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak Kur’ânî perspektiften bu probleme çözüm yolu sunulmaya da çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken öncelikle temel tefsir kaynaklarına müracaat ettik. Taberî’nin (H.310) *Câmiu’l- beyân*’ı, İbn Kesîr’in (H.774) *Tefsîru’l- Kur’âni’l- Azîm*’i, Kurtubî’nin *el-Câmi’ li ahkâmi’l- Kur’ân*’ı, Şevkânî’nin (H.1250) *Fethu’l- Kadîr*’i ve Râgıb el-İsfahânî’nin *el-Müfredât fî ğarîbi’l- Kur’ân*’ı bunlardan bir

kaçıdır. Ayrıca hadis literatürü de konu çerçevesinde taranarak ilgili hadisler ortaya konulmuştur. Yine çalışmamızda, çağımızda yazılan pek çok esere başvurulmuştur.

Çalışma esnasında özellikle *küfr* ve *gülv* konularıyla alakalı ilahiyat alanında yapılmış birçok bilimsel eserden ve bazı makalelerden de istifade ettik.

Tezimizde geçen Kur’ânî kavramlar için imkânlarımız nisbetinde ilk dönem kaynaklarına ve bu konuda te’lif edilmiş, ‘*et-Tarîfât*’ ve ‘*Keşşâfu Istilâhâtî’l-fünûn*’ gibi ansiklopedik birçok çalışmaya başvurduk.

IV. KAVRAMSAL ALAN

A. *Küfr Kavramı:*

Küfr, sözlükte bir şeyi örtmek ve gizlemek demektir. Araplar, zırhının üzerini örten kişi için قد كفر درعه yani “kalkanını örttü” derler. Karanlık geceye de, karanlığı ile her şeyin üzerini örttüğünden dolayı “كافر” sıfatını verirler. Toprağa tohumu gömdüğü için de çiftçiye “كافر” nitelemesini yaparlar. ‘*Keffâret*’i ise günahları örten ve gizleyen anlamında kullanırlar. İkinci anlam nimeti gizlemek veya inkâr etmektir ve Arapça’da “كفران النعمة” tabiriyle ifade edilir ki, şükürün zıddıdır. Bunu biz Türkçede Farsça kökenli olan ‘nankör’ kelimesiyle ifade ederiz. *Küfr* kelimesinin üçüncü anlamı ise, imanın zıddı olan inkârdır. Inkâr ise iki kısımdır: Birincisi imanı ve iman edilecek konuları temelden inkâr etmektir. İkincisi ise, insanı iman dairesinden çıkarmayan ve ictihada dayanan fer’î konulardan birini inkâr etmektir.⁷

Kâfire ‘*kâfir*’ denilmesi, onun Allah’ın kendisine ihsan ettiği ve Onun varlığına ve birliğine delalet eden nimetleri gizlemesi, Allah Resulü’nün getirmiş olduğu hakikatlere ve ona indirilmiş olan Kur’ân-ı Kerim’e iman etmemesindendir. Böyle bir insan kâfir olmuştur; zira o Allah’ın nimetlerini gizlemiş, perdelemiş ve İslam’ın esaslarını tasdik etmemiştir. Bu bağlamda *kâfir*, iman etmesi gerekli olan şeyleri gizlediğinden dolayı bu ismi almıştır, denilebilir. Bu tanım, kelimenin sözlük anlamıyla da uyumaktadır. Nitekim *küfr* kelimesinin lugat anlamı gizlemek veya örtmektir. Neseffî’nin (ö.710/1310) deyiimiyle; gecenin karanlığı, eşyayı görünmez hale getirdiği gibi, *küfr* de iman hakikatlerinin insan kalbi tarafından

⁷ İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu’l- arab*, K-F-R mad., Kahire, Tsz., V/144.

algılanmasına engel olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, karanlıklar basarı, *küfr* ise basireti perdelemektedir.⁸

Kur'an küfrü gizleme anlamında kullanırken, kendisini Arapların fizik dünyasına hapsetmez; kendi değerlerini, ilkelerini alabildiğince özgür biçimde gözler önüne serer ve kelimenin anlam alanını genişletir. Bu bağlamda Kur'an, tevhid, nübüvvet, şeriat, ahiret vb. hakikatleri gizlemeyi *küfr* diye tanımlar. İslami kavramların oturmasından sonraki dönemlerde, *küfr* kavramı mutlak anlamda kullanıldığında, Allah'ın birliğini, peygamberlik hakikatini veya şeriatı veyahut da her üçünü birden inkâr etmeyi ifade eder olmuştur.⁹

Küfr kavramı birçok âlim tarafından iki kısımda incelenmektedir. Bunların birincisi cehennemde ebedi kalmayı gerekli ve zorunlu kılan '*küfr-ü ekber*'dir. Bu *küfr*, insanın tevhid dairesinden çıkması ve farzları inkâr etmesiyle ilişkilendirilmiştir. İkincisi ise '*küfr-ü asğar*'dır ki, bilerek büyük günahlar işlemek ve tövbe etmemektir.¹⁰ Ancak istiğfar edilmeyen ve ısrarla işlenen küçük-büyük günahların insanı küfre düşürebileceği ve her günahta küfre götürecektir bir yol olduğu da kaydedilmiştir. Nitekim bilerek günah işleyen bir Müslüman, belli bir aşamadan sonra meleklerin amelleri kaydettiği hakikatini ve daha ileriki aşamada da cehennemin varlığını inkâra kadar sürüklenebilir.

Tekfir kelimesine gelince, '*Keffera*' fiilinin masdarıdır. Mesela, كفر فلانا denildiğinde 'ona küfr isnadında bulundu' anlamı kastedilir.¹¹ Dini bir terim olarak *tekfir* ise, bir müslümanın diğer bir Müslüman hakkında, onun İslâmiyetten çıktığına veya irtidat ettiğine dair hüküm vermesidir.¹²

Küfr kavramının özü nankörlüktür. Fakat bu nankörlüğün içeriğinde inkâr etme, yalanlama, şirk koşma, kibre kapılma, varlığı istihkar etme gibi pek çok unsur vardır. *Küfr*, Allah'a karşı yapılan nankörlüğün adıdır. Şirk ve ayetleri yalanlama gibi affi kabil olmayan ve insanı ebedi cehenneme atan günahları içine aldığı gibi, bunların dışında kalan ve insanı iman dairesinden çıkarmayan günahları da kapsar. Bunların *küfr-ü asğar* şeklinde değerlendirildiğini daha önce ifade etmiştik.

⁸ EN-NESEFÎ, Ebu'l- berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't- tenzîl ve hakâiku't- te'vîl*, Beyrut, Dâru'l- kelimi't- tayyib, Tsz., I/401.

⁹ YOLCU, Mehmet, *Kur'an'da inkâr psikolojisi*, Çıra yay., İstanbul, 2004, s.42.

¹⁰ İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, *Medâricü's- sâlikîn*, Abudabi, Tsz., s.192; es-SÂİH, Abdulhamid, *Akîdetü'l- Müslim ve mâ yettesilü bihâ*, Ürdün, 1983, s.23.

¹¹ İBN MANZÛR, V/146.

¹² SAMARRÂÎ, Nu'man, *Et-Tekfir: Cüzûruhu, esbâbuhu ve müberrirâtuh*, Dimaşk, 1984, s.95.

Küfr kelimesi Kur'ân'da türevleriyle birlikte beş yüz yirmi beş defa kullanılmıştır.¹³ Bu âyetler nüzul sebepleri ve makamları itibariyle iyice araştırıldığı ve derinlemesine incelendiği zaman, *küfr* kelimesinin üç anlama geldiği görülür: Birincisi nimeti verene karşı nankörlükte bulunma anlamına gelen *küfr*; ikincisi, Kur'ân'ın ve Hz.Muhammed'in (s.a.s) getirdiği esasları inkâr etmekle insanı iman dairesinden ve İslam milletinden çıkarttığına delalet eden *küfr*; ikincisi ise insanın kesin olarak imandan çıkarttığına delalet etmeyen *küfr*'dür. Kur'ân-ı Kerim'de insanı İslam milletinden ve imandan çıkaran *küfr* üç şekilde yer alır:

1. İnkâr ve tekzip küfrü:

İnsanın, Allah'ın indirdiği bütün vahiyleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) getirdiklerini tamamıyla inkâr etmesidir. Bu insanın durumu إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ إِن نَزَّلْنَاهُ سَاحِلًا أَوْ مِن بَيْنِ يَدَيْهِمْ أَمْ لَمْ يُنذِرْهُمْ أَمْ لَا يُولِيهِمْ آيETİNDE¹⁴ beyan edilmiştir. Taberî bu âyetin tefsirinde şöyle der:

“Âyette geçen '*küfr*' kelimesinin anlamı '*cuhûd*' yani inkâr etmektir. Medine Yahudilerinden olan ahabbâr/âlimler Hz.Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğini inkâr etmiş ve onu, evlatlarını tanıdıkları gibi bildikleri halde, onun misyonunu ve davasını da insanlardan gizlemişlerdi. Araplar nezdinde kök itibariyle '*küfr*' bir şeyin örtülmesi ve gizlenmesi demektir. Yahudi âlimleri veya ahabbâr da Hz.Muhammed'i ve peygamberliğini, onu bildikleri ve ellerindeki kitaplarında okudukları halde insanlardan gizlemişlerdi.¹⁵

Yine وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ yani “Eğer sana kâğıda yazılı olarak bir kitap indirmiş olsaydık, kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı onlar, kâfirliklerinde inat eder, yine de: “Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değil!” derlerdi”¹⁶ âyeti de kesin olarak inkâr etme anlamınadır. Bu âyette aynı zamanda müşriklerin İslam'a iman etmekten yüz çevirdikleri beyan edilmiştir. Hatta bu âyet, gözleriyle görseler, elleriyle dokunsalar dahi gördüklerine ve dokunduklarına inanmayıp, “bu apaçık bir sihirdir” diyecek kadar şirk inancına ve Allah'ı inkâra kilitlenmiş olduklarını ifade buyurmuştur.¹⁷

2. İnat ve kibir küfrü:

¹³ ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l- müfehres li elfâzı'l- Kur'âni'l- Kerim*, Kahire, 1987, s. 605.

¹⁴ Bakara, 2/6.

¹⁵ TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l- beyân an te'vili âyi'l- Kur'ân*, Kahire, 1373, *Câmiu'l- beyân*, I/10. Taberî hakkında geniş bilgi için bkz. FAYDA, Mustafa, “*Taberî*” mad., DİA, İstanbul, 2010, XXXIX/314-318.

¹⁶ En'âm, 6/7.

¹⁷ ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethu'l- Kadîr el-Câmiu beyne fenneyi'r- rivâyeti ve'd- dirâyeti fî ilmi't- tefsîr*, Beyrut, 1983, II/17.

Bu da Hazreti Muhammed'in doğruluğunu ve onun Hak katından hakkı getirdiğini bildiği halde inat ve kibri sebebiyle ona iman ve inkıyat etmemektir. Buna örnek olarak İblis'in küfrünü zikredebiliriz. İblis Allah'ın emrini inkâr etmemişti. Fakat O'nun emrine inat ve kibirle karşılık vermişti. Nitekim وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ “Hani biz bir zaman meleklerle ‘Âdem’e secde edin’ demiştik, inat edip kibre kapılan İblis dışında hepsi secde etmişler, İblis ise kâfirlerden olmuştu”¹⁸ buna en çarpıcı örneklerdendir.

Yine, كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “Kendilerine kesin ve açık deliller gelmiş ve Resulün hak peygamber olduğuna şahadet etmiş iken, imanlarından sonra küfre sapan bir topluluğu hiç Allah hidâyete erdirir mi? Hayır, hayır! Allah, inkârda ısrar eden zalimler güruhunu hidâyete erdirmez”¹⁹ âyetinde geçen *küfr* kelimesi, inat ve kibir kaynaklı *küfr* anlamına gelir.

Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirine bakıldığında, zikri geçen âyetin Yahudiler hakkında indiğinin ifade edildiği görülür. Yahudiler, Peygamberimiz nübüvvetle müşerref olmadan önce onun geleceğini müjdeliyorlar ve inkârcı müşriklere karşı onun sayesinde fütühat yapacaklarını övünerek anlatıyorlardı. Ama o, nebi olarak geldikten sonra inat ettiler, kibre kapılarak inkâr ettiler.²⁰ Şevkânî (ö.1250/1834) ise âyette bahsi geçenlerin, hak ve hakikati tanıdıktan sonra sırf inat ve kibirlerinden dolayı haktan yüz çevirerek irtidat edenler olduğunu belirtmiştir.²¹

3. Nifak küfrü:

Nifak, insanın diliyle imanını açığa vurması; ama küfrü ve yalanlamayı içinde gizlemesidir. Kur’ân-ı Kerim Allah Resulüne bu konuya ilişkin olarak şöyle hitap etmiştir: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا “Onlar için sen ister Allah’tan af dile, ister dileme! Yetmiş kere bile istiğfar etsen, Allah onları asla affetmeyecektir. Çünkü onlar Allah’ı ve Resulünü tanımayıp karşı geldiler. Allah da böylesi fâsıkları

¹⁸ Bakara, 2/34.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/86.

²⁰ KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr *el-Câmi’ li ahkâmî’l- Kur’ân*, Beyrut, 1993, IV/83. Kurtubî hakkında geniş bilgi için bkz. ALTIKULAÇ, Tayyar, “Kurtubî” mad., DİA, Ankara, 2002, XXVI/455-457.

²¹ ŞEVKÂNÎ, *Fethu’l- Kadîr*, I/411.

hidâyet etmez, emellerine kavuşturamaz.”²² Bu ayette Allah onları fâsık diye nitelendirmiştir. Çünkü onlar kendilerini Allah ve Resulünü inkâra sevk eden bir nifak içindeydiler. Bu durumda olanlar hakkında af ve mağfiret dilemenin de faydası olamazdı. Çünkü onların kalpleri hasta idi ve içlerinde olmayan şeyleri dışa vuruyorlardı. Bunlar hakkında Allah “وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ” “Fakat o sûreler, kalplerinde küfr ve nifak hastalığı bulunanların inkârlarına inkâr kattı ve onlar kâfir olarak öldüler”²³ buyurmak suretiyle kesin hükmünü vermiştir.

Taberî ayetin tefsirinde şu ifadeler yer vermektedir: “Evet, onlar münafık olarak yaşadılar, nifakta sebat ettiler ve ölünceye kadar da o sapkınlıkları ve hastalıkları üzere devam ettiler.”²⁴ Şevkânî²⁵ de âyette geçen ‘marad’ yani hastalıktan muradın şüphe ve nifak hastalığı olduğuna işaret etmiştir.²⁶

Zikri geçen üç yönlü küfr, yani inkâr/tekzip küfrü, inat/kibir küfrü ve nifak küfrü, eğer tövbe etmeden ölene kadar böyle devam ederse, insanı ebedi cehenneme götürür. Bu daha önce belirttiğimiz *küfr-ü ekber* anlamına gelir. Bazı fakihler, açıktan yalanlamaksızın ve düşmanlık etmeksizin, Nebi’den gözüyle ve kulağıyla yüz çevirmenin de *küfr* sayılacağını beyan etmişlerdir. Keza kitap ve Nebi hakkında kuşku duymak da *küfr-ü ekber* kabul edilmiştir.²⁷

Küfr-ü asgar denilen *küfr* ise, sahibinin günahta ısrar etmesiyle olur ve ısrarla devam edilen bütün günahları içine alır. İslam fıkında günahta bilerek ısrar etmek de *küfr-ü asgar* sayılır. Ancak insan bu *küfr*’le ebedi cehennemde kalmayı değil, Allah’ın tehdit ettiği cehennem azabını hak eder. Nitekim Kur’ân’da itaat eylemleri *iman* olarak adlandırıldığı gibi isyan fiilleri de *küfr* şeklinde anılmıştır.²⁸ Allah’ın nimetlerine şükretmemek de *küfr* sayılır. Elbette bu *küfr* derece bakımından, dini inanç esaslarını inkâr anlamındaki küfr-ü ekberden daha ehvendir. Nitekim bir âyette, “إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا” “Ona yolu da gösterdik: artık ister

²² Tevbe, 9/80.

²³ Tevbe, 9/125.

²⁴ TABERÎ, *Câmiu’l- beyân*, II/145.

²⁵ Şevkânî hakkında bkz. SÜBKÎ, *Tabakâtü’ş- Şâfiyyetü’l- Kübrâ*, Mısır, 1390, V/115; KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfü’z-zunûn an Esâmi’l- Kütüb ve’l- Fünûn*, Beyrut, 1992, II/1176; ZİRİKLÎ, VI/298.

²⁶ ŞEVKÂNÎ, *Fethu’l- Kadîr*, I/475.

²⁷ ASKALÂNÎ, Ebu’l- fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer (ö.852/1449), *Fethu’l- Bârî fi şerhi sahîhi’l- Buhârî*, Kahire, 1380, I/83.

²⁸ İnsan, 76/3; Bakara, 2/143.

şükreder, ister nankör ve kâfir olur”²⁹, bir diğer âyette ise Hz. Süleyman’ın (a.s) diliyle “أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ قَالَهُ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي” “Bu, Rabbimin lütuflarındandır. Bu, şükür mü edeceğim, yoksa küfredenlerden mi olacağım? Diye, beni sınamak içindir. Şükreden, sadece kendi lehine olarak şükreder. Küfreden eden ise bilmelidir ki Rabbim onun şükründen müstağnidir, şükürüne ihtiyacı yoktur, ihsan ve keremi boldur”³⁰ buyrulmuştur.³¹

Keza Allah’ın indirdiği idari, iktisadi ve hukuki talimata göre hüküm vermemek de *küfr-ü asğar*, yani küçük *küfr*’dür. Örneğin “وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ”³² âyeti bunu ifade eder. Ama bu ayetteki *küfr* yönetici ve yargıçları İslam dini dışına çıkarmaz. Bununla birlikte Rabbani hükümleri tatbik etmemelerinin sorumluluğunu üzerlerinde taşırlar. Bilinen anlamda *küfr*’e girmiş olmaz, sadece günah işlemiş olurlar.³³ Ancak günümüzde bazı İslamcı grupların bu fikhî ahkâmı ve Kur’ân’ın doğru tefsirini anlamamış olmaları, birçok Müslüman davetçinin ve hâkimin ve İslam ülkelerindeki muasır yargı daireleriyle alakası bulunanların *küfr*’le itham edilmesine sebep olmuştur. Hatta daha da ileri gidilerek masum insanlar İslamiyet ölçülerine uymayan tekfir iddiaları adına katledilmişlerdir. Müfessirlerimiz kasıtlı olmadan ve inkâr etmeksizin İslami ahkâmı uygulamayan hâkimlerin, dinden çıkmış ve *küfr-ü ekber* kapsamına girmiş olmayacaklarını, belki *küfr-u asğar* işlemiş olduklarını belirtmişlerdir. Fakat tekfirciler *küfr-u asğar* ile *küfr-u ekberi* ayırt edemeyip birbirine karıştırdıklarından, Müslüman toplumda karmaşa ve anarşi meydana getirmişlerdir.

Burada Allah Resulü’nün (s.a.s) birçok hadisinde kullanılan *küfr* kelimesinin *küfr-u asğar* anlamında olduğunu da hatırlamakta yarar görüyoruz. Madem ki hadisler Kur’ân’ın şârihi ve açıklayıcısı konumundadır; o halde konumuzla ilgili olan ve günümüz tekfircilerinin pek itibar etmedikleri bazı hadisleri, وما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى O Peygamber kendi hevasından konuşmaz; onun konuştuğu şeyler ona vahyedilenden başkası değildir”³⁴ hakikatinin bilinciyle idrak etmemiz gerekir. *Küfr-ü asğara* delalet eden hadislerden

²⁹ İnsan, 76/3.

³⁰ Neml, 27/40.

³¹ Bkz. MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru’l- Merâğî*, Mısır, 1946, XIX/141.

³² Maide, 5/44.

³³ ŞEVKÂNÎ, II/475; SÂYİS, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâtî’l- ahkâm*, Kahire, Tsz., II/198.

³⁴ Necm, 53/3-4.

biri Abdullah b. Mes'ûd'dan (32/652-653)³⁵ gelen şu rivâyettir: “سباب المسلم فسوق و” Müslümanların birbirine sövmesi Allah'a karşı gelmek (fisk), birbirleriyle savaşmaları ise *küfr*'dür.”³⁶ Hadiste geçen *küfr* lafzından maksat, kişiyi dinden çıkaran *küfr-u ekber* değildir. İbn Hacer el-Askalânî³⁷, Buhari'ye (ö.256/870)³⁸ yazdığı şerhinde yukarıdaki hadisle ilgili olarak şöyle der: “Hadiste dinden çıkma anlamındaki hakiki *küfr* kastedilmemiştir. Doğrusu hadiste zikredilen *küfr* kelimesi Müslümanları birbirleriyle savaşmaktan güçlü biçimde sakındırmak için kullanılmıştır.”³⁹ Kur'ân'daki “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا” “Eğer müminlerden iki grup savaşarlarsa...” âyeti⁴⁰ de bu konuda delildir. Yani eğer iki mümin grubun savaşıması *küfr-u ekber* olsaydı ‘müminlerden’ kaydı olmazdı.⁴¹

Sahîh-i Buhârî'de yer alan bir hadiste Allah Resulü (s.a.s) şöyle demiştir: “وليس من رجل ادعى لغير أبيه و هو يعلمه الا كفر و من ادعى قوما ليس له فيهم نسب فاليثبوا مقعده من النار” : Gerçek babasını bildiği halde babasının başkası olduğunu iddia eden kimse küfre düşmüştür. Kendisini aralarında nesep bağı olmayan birilerine nisbet eden de cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁴² Meşhur muhaddislerden olan Nevevî (ö.676/1277)⁴³ bu hadis rivâyetini şu ifadeleriyle şerh etmiştir:

“Biri hakkında babası olmadığını bile bile babası olduğunu iddia eden küfre girer” hadisi hakkında iki yorum vardır: Birincisi, hadis ‘müstahill’ yani haramı helal yapan kişi hakkındadır. İkincisi de nimeti, ihsanı, Allah'ın hakkını ve babasının hakkını inkâr etmek demektir. Babanın hakkını inkâr anlamındaki küfr'den maksat insanı dinden çıkaran *küfr-u ekber* değildir.⁴⁴ Burada Nevevî, birinci tevili değil, ikinci tevili benimsediğini ifade etmiştir.

Yine Hz.Peygamber'in *küfr-u asgar*'a işaret ettiği hadislerinden biri şudur: “اثنان في الناس هما بهم كفر الطعن في النسب و النياحة علي الميت” : “İnsanları küfre götüren iki

³⁵ Abdullah b. Mesud, hakkında geniş bilgi için bkz. İBNU'L- ESÎR, *El-İsâbe fî ma'rifeti's- sahâbe*, Dimaşk, 1986, IV/233; ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemsüddin, Muhammed b. Ahmed b. Osman *Tehzîbu't- tehzîb*, Beyrut, 1984, III/267.

³⁶ BUHARİ, “İman”, 36; MÜSLİM, “İman”, 116.

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî hakkında geniş bilgi için bkz. İBNU'L- İMAD, *Şezerâtü'z- zeheb fî ahhâri men zeheb*, Dimaşk, 1993, IX/395; KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l- kütüb ve'l- fînin*, Beyrut, 1992, I/106.

³⁸ Buhari hakkında geniş bilgi için bkz. A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, “*Buhârî*” mad., DİA, İstanbul, 1992, VI/375-376.

³⁹ İBN HACER, *Fethu'l- Bârî*, I/113.

⁴⁰ Hucurât, 49/9.

⁴¹ Bkz. MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü ehli's- sünne*, Dâru'l- kütübü'l- ilmiyye, Beyrut, 2005, II/13.

⁴² BUHÂRÎ, “Menâkıb”, 5.

⁴³ Nevevî hakkında geniş bilgi için bkz. KANDEMİR, M. Yaşar, “*Nevevî*” mad., DİA, İstanbul, 2007, XXXIII/45-49.

⁴⁴ NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mürî, *Şerhu'n- Nevevî alâ sahîhi Müslim*, Kahire, 1394, II/50.

şey vardır: Soyuna hakaret etmek ve ölenin arkasından feryat ederek ağıt yapmak.”⁴⁵ Hadisin şerhinde Nevevî, dört hususa dikkat çeker: Birincisi, bu iki mezmum vasıf kâfirlere ve cahiliye ehline ait iki özelliştir. İkincisi, bu iki sıfat insanı küfre götürebilir demektir. Üçüncüsü, *küfr*, iyilik ve nimete karşı nankörlük anlamındadır. Dördüncüsü de, yaptığı bu haram işi helal gören kişi kastedilmiştir.⁴⁶ Bize düşen niyet okuyarak haram işleyenlerin, bunu helal sayarak işledikleri yönünde sû-i zanda bulunmak olmamalı, iyi zanda bulunarak nimete karşı nankörlük şeklinde tevil etmek olmalıdır.

Hülâsa günah işleyen hiçbir insan tekfir edilip kâfirlikle suçlanamaz. Ancak şirk inancına sahip olur ve şirki kabullenirse, o başkadır: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَهُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا” “Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder. Kim Allah’a ortak koşarsa müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir.”⁴⁷ Bu âyet, haksız yere cana kıymak, yetim malı yemek, yalan yere şahitlik etmek gibi kebâirin Allah’ın meşietini çerçevesinde affedilebileceğini, ama şirkin mağfiret olunmayacağını açıkça beyan etmiştir.⁴⁸ Hâricîlerin gulât kısmının büyük günah işleyenleri kâfir saymalarının hilafına bu mesele böyledir.⁴⁹

B. Gulüv Kavramı:

Gulüv, lügatte taşmak, yükselmek ve artmak demektir.⁵⁰ Bir şeyde aşırı gitmek, oku menzilin haricine atmak ve kazanın kaynaması da *gulüv* kelimesiyle ifade edilir.⁵¹ *Gulüv* kelimesi aynı zamanda her şeyde maksadın haricine çıkmak demektir. Örneğin, dinde aşırı gitmek veya dünya işlerinde aşırı gitmek vb. Nitekim Kur’ân’da, dinde aşırı gitmek şu âyetle yasaklanmıştır: “De ki: Ey kitap ehli, haksız yere dininizde haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoğunu yoldan çıkaran ve kendileri doğru yoldan ayrılan kimselerin arzularının peşine düşmeyin”⁵² Bir hadis-i şerifte de gulüvle alakalı olarak şöyle bir nebevi beyan sadır olmuştur: “Sakın dinde

⁴⁵ MÜSLİM, “İman”, 121.

⁴⁶ NEVEVÎ, II/55.

⁴⁷ Nisâ, 4/48.

⁴⁸ TABERÎ, *Câmiu’l- beyân*, VIII/450.

⁴⁹ İBN HACER, *Fethu’l- Bârî*, I/84.

⁵⁰ CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l- lûğa ve sıhâhu’l- arabîyye*, Ğ-L-V mad., Beyrut, 1960, IV/244.

⁵¹ İBN MANZÛR, X/132.

⁵² Mâide, 5/77.

aşırılığa gitmeyin. Zira sizden öncekileri helak eden şey, onların dinde aşırılıkları olmuştur.”⁵³

Gulûv kelimesi günümüzde “*tetarruf*” şeklinde de ifade edilir hale gelmiştir. Aslında ikisi de eş anlamlı kelimelerdir. *Gulûv* kelimesi farklı kullanımlarla Kur’ân’da geçmektedir. ‘*Tetarruf*’ kelimesi Kur’âni bir tabir olmamakla birlikte ط-رف kökünden gelen ve uç/uçlar anlamına gelen أطراف/atraf⁵⁴ ve طرف/taaraf⁵⁵ kelimeleri vardır. Doğru yolun en sağına veya en soluna sivrulup istikameti kaybetmek anlamına gelen ‘*tetarruf*’ ifrat veya tefriti ifade eden ‘*gulûv*’ ile müteradiftir. Burada yeri gelmişken ‘*tetarruf*’ kavramı üzerinde de bir nebze durmakta yarar görüyoruz.

Tetarruf kelimesi “تطرف/*tetarrafe*” fiilinin masdarıdır. ‘*Tetarrafe*’ demek ‘bir şeyin ucu oldu’ veya ‘uca kaydı’ anlamındadır.⁵⁶ ‘Bir şeyin tarafı’ demek ise ucuna yakın olan kısmı demektir. Ayrıca bir şeyin ortadan sonraki sağ ve solda kalan yerlerine de ‘o şeyin tarafı’ diyenler de olmuştur. “Bir şeyi başlangıcı ve nihai noktası” için de o şeyin tarafı denilmiştir. Bir şeyin ortasına yakın olan kısma ‘onun tarafı’ denilmesi ise isabetli olmayan bir görüştür.⁵⁷

Râğib el-İsfahânî, (ö.322/934) “Bir şeyin tarafı demek onun yanı veya uç kısmı demektir. Maddi şeylerde ve vakitler hakkında kullanılagelmiştir”⁵⁸ der. Yani buna göre bir şeyin tarafında olmak demek ortasından uzak olmak anlamına gelir. *Tetarruf* kelimesi aynı zamanda haddi aşmak ve ortalamadan şaşmak demektir. O halde ‘tetarruf edenler’ denildiğinde, bir konuda haddini ve sınırını aşan ve orta yolu ihlal edenler kastedilir. Meselâ, تطرف فلان / *tetarrafe fülânun* demek itidal sınırını aştı ve orta yoldan uzaklaştı demektir.⁵⁹

Aşırılık, sağa sola sivrulma ve uç noktalara kayma anlamlarına gelen tetarruf, eskiden bu yana İslam ve Müslüman düşmanlarının kullandıkları üsluplardan biri olagelmiştir. Bu onların en fena ve en tehlikeli üsluplarındandır. Zira bu metodu kullananlar, İslamiyet ve Müslüman toplumla aynı yolda olduklarını

⁵³ AHMED b. HANBEL, Ebu Abdillâh Ahmed, *Müsned*, Kahire, Müessesetü Kurtuba, Tsz., I/215.

⁵⁴ Ra’d, 13/41; Enbiya, 21/44.

⁵⁵ Âl-i İmran, 3/127; Hûd, 11/114.

⁵⁶ ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza, *Tâcü’l- arûs min cevâhiri’-l kâmûs*, T-R-F mad., Beyrut, 1390, s.178.

⁵⁷ CASSÂS, Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, Beyrut, Dâru’l- kitabi’l- Arabi, 1975, III/250.

⁵⁸ RÂĞIB EL-İSFAHÂNÎ, Ebu’l- Kâsim Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî ğarîbi’l- Kur’ân*, ط-رف mad., Beyrut, 1996, s.170; Râğib el-İsfahânî hakkında bkz. KARA, Ömer, “*Râğib el-İsfahânî*” mad. DİA, İstanbul, 2007, XXXIV/401-403.

⁵⁹ ENÎS, İbrahim ve diğerleri, *Mu’cemu’l- Vasît*, T-R-F mad., Beyrut, 2005, s.55.

dünya âleme ilan ederler. Bunu da sırf gösteriş için yaparlar. İslam bayrağı altında ve İslam adına çalışıyor görünürler. Aynı zamanda bu kimseler, İslam ve İslam medeniyetiyle savaş yolunda ve onun değerlerinin içini boşaltmak adına da bütün meşru-gayr-i meşru araçları kullanırlar.

Bazen bu *tetarruf*, yani uçlarda dolaşma, sağa veya sola aşırı derecede kayma ve eklemleme hali, insanları hak yoldan çıkarıp batıla düşürebilir. Aşırı gidilen konu, bir düşünce, ideoloji veya bu düşünceye bağlı bir şahıs da olabilir. Mesela kişi, çok sevdiği bir düşüncede veya insan hakkında aşırı giderse, o şahsa olan aşırı sevgisi ve inancıyla İslam inanç sistemi dışına çıkabilir. Nitekim Hristiyanlar, Hazreti İsa'ya (a.s.) olan aşırı muhabbetleriyle onu putlaştırmış ve ona 'ibnillah /Allah'ın oğlu' yakıştırmasını layık görerek şirke girmişlerdir. Keza aşırı giden birtakım Müslümanların, Hazreti Ali efendimizi peygamber derecesine yükseltecek kadar veya bazılarının onu ilahlığa çıkaracak kadar yüceltmeleri, tarihte yaşanmış örneklerdir. Böylece Hz. İsa'yı (a.s) veya Hz. Ali'yi (r.a) yüceltenler İslam gerçekliğinin dışına savrulmuşlar, İslamiyet'le alakası olmayan yeni bir batıl inanç sistemi kurmuşlardır.

Kimi zaman insanlar hoşlarına gitmeyen bir konu veya şahsa tepki olarak da aşırıya kaçabilirler. Yani gösterdikleri tepki yasal ve şer'î düzeyin üstüne çıkarak kin ve nefret noktasına varabilir. Arapça'da kin anlamını ifade eden “غُلٌّ”⁶⁰ kelimesi غُلٌّ / gull şeklinde okunduğu zaman bağ anlamına gelir. Kin ve nefret sahibi aslında o kiniyle kendi kendini bağlar ve esir eder. Daha sonra bu nefreti bir huy, düşünce ve itikat edinirler ve bu kin, kan davası gibi öncekilerle doğrudan ilgisi olmayan nesiller boyu devam edip sürer. Nihâyetinde, gelecek nesillere geçmiş atalarının vebali yüklenir, böylece Müslüman nesiller arasında düşmanlık ve nefretin devamına, güçlerinin zayıflamasına ve birliklerinin dağılmasına sebebiyet verilir.

Dinde aşrılık anlamına gelen *guliiv* kelimesi Kur'ân'daki şu âyette zikredilmiştir: “قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ” De ki: “Ey Ehl-i kitap! Dininizde haksız yere haddi

⁶⁰ “Gul” kelimesi Arap dilinde nefretin en üst aşamasıdır. Birinci derecesi çirkin görmektir. İkinci derecede ‘hıkd’ kin gelir. Üçüncü derece ise “ğul” dır. İnsan diğer bir insana nefret noktasında kendinden geçecek dereceye varırsa buna “hıkd” denir. Sanki o insan kini bir elbise gibi veya esirlerin/mahpusların giydiği pranga gibi giyer ve kendini onunla bağlar. El-Ağlâl kelimesi el-Mu’cemu’l- Vasît’te de zikredildiği üzere el-ğul” kelimesinin çoğuludur. Anlamı suçlu veya esirin boynuna geçirilen demirden ya da deriden yapılan tasma demektir. ‘Gıl’ kelimesi ise düşmanlık ve gizli kin demektir. Nitekim “onların kalplerindeki gizli kin veya düşmanlığı söker atarız” mealindeki âyette bu anlam söz konusudur. Bkz. EL-MU’CEMU’L- VASÎT, s.307.

aşmayın! Daha önce gelip geçenlerden hem kendisi sapmış, hem birçok insanları da saptırmış olan atalarınızın ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan birtakım kimselerin heva ve hevesine uymayın buyrularak⁶¹, dinde aşırı yorumlara gitmenin aşırı ve sapkın eylemlere götüreceği, لَا تَغْلُوا “aşırı gitmeyin” fiiliyle vurgulanmıştır.

Mezkûr âyetin genel anlamı, Hz.İsa’ya (a.s) ilahlık isnat etme gibi aşırılıklardan ve haddi aşmaktan menetmektir.⁶² Sa’dî’ye göre ise bu âyet, müminleri, şer’î sınırları aşmamaya ve hakkı bırakıp batıla düşmemeye davet etmektedir.⁶³

Gulûv kelimesi Nisâ suresinde ise şöyle geçmektedir: “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ “Ey Ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın, taşkınlık yapmayın ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri iddia etmeyin! Meryem’in oğlu Mesih İsa sadece Allah’ın Resulü, Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir. Allah tarafından gelen bir ruhtur...”⁶⁴ Taberî, tefsirinde bu âyet hakkında şu açıklamaya yer vermektedir:

“Ey İncil ehli olan Hristiyanlar, hakkı tecavüz edip dininizde aşırı gitmeyin. İsa hakkında gerçek dışında sözler sarf etmeyin. Zira Allah yarattığı hiçbir mahlûkunu, ne İsa’yı ne de bir başkasını evlat edinmemiştir. O halde Allah hakkında gerçek dışı laflar etmeyin. Çünkü o tek bir ilahtır. O, ne bir eş, ne de bir evlat sahibi olmuştur. Her kim bu gerçeklerin dışında birtakım iddialar öne sürerse, onun yaptığı, aşırılık ve haddini aşmaktır.”⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm aşırılık/gulûv’dan uzaklaştırmakta, aşırılığı reddetmekte ve insanları aşırılıktan sakındırmakta, karmaşıklık ve eğrilik bulunmayan müsamahalı bir dine, çok kolay bir kulluğa çağırmaktadır: “مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Allah size güçlük çıkarmak istemez, fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetlerini tamama erdirmek ister.”⁶⁶ Âyete Taberî tefsirinde şöyle mana verilmiştir:

“Allah Teâlâ size yapmanızı farz kıldığı abdest, cenâbet durumunda gusûl, su bulunamadığında teyemmüm ile sizi tertemiz arındırmak ister. O halde bedenlerinizi de günahlarınızı da temizleyin ve size verdiği nimetlerden dolayı Allah’a şükredin.”⁶⁷

⁶¹ Mâide, 5/77.

⁶² MUHAMMED REŞİD RIZÂ, *Tefsîru’l- menâr*, Kahire, 1275, VI/86.

⁶³ ESA’DÎ, *Teyisîr*, s.241.

⁶⁴ Nisâ, 4/171.

⁶⁵ TABERÎ, II/613-615; KURTUBÎ, VI/21.

⁶⁶ Mâide, 5/6.

⁶⁷ TABERÎ, III/43.

İslamiyet dinde aşırılığı Hz.Peygamber'in (s.a.s) diliyle de yermiş ve “هلك المتطعون / dinde aşırı gidenler helak oldular” buyurmuş⁶⁸ ve bu cümleyi Hz.Peygamber üç kere tekrarlamıştır.⁶⁹

Zikri geçen hadiste İslam dininde aşırıya gitmekten sakındırma, aşırı derecede ve Allah'ın izin vermediği ölçüde ibadet ederek nefesine yüklenmekten sakındırma söz konusudur. Zira Allah bu dini genel anlamda kolay yaşanan ve müsamahalı⁷⁰ bir din olarak tavsif etmiştir: “İşi zora koşmayın ki Allah da sizin aleyhinize işinizi zorlaştırmaz. Şüphesiz ki sizden öncekiler işi yokuşa sürdüler de, Allah da onlar aleyhine işlerini zora koştı. İşte onlardan geride kalanlar manastırlarda ve kiliselerdedirler. Bir de ‘Kendilerine farz kılmaksızın kendiliklerinden icat ettikleri bir ruhbanlık.’”⁷¹

Hız.Peygamber (s.a.s) Ebû Musa el-Eş'ari ve Muaz b. Cebel'i Yemen'e elçi olarak gönderirken, onlara: “يسرا و لا تعسرا بشرا و لا تنفرا” : ‘Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin’ buyurmuştur.⁷²

Allah'ın Elçisi (s.a.s) de açık bir şekilde aşırılıktan sakındırmıştır: “إياكم والغلو” “Dinde aşırılıktan sakının. Zira sizden evvelkileri helakine sebep olan dindeki aşırılıklardır.”⁷³ Aşırılıklar Kur'an ve sünnette beyan edildiği üzere terk edildiği zaman, kişi dini anlamda istikamete ve doğru yola gelmiş olacaktır. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Öyleyse ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana emredildiği üzere dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin! Çünkü O, yaptığınız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir”⁷⁴ ayetinde geçen istikamet, dengeli, sapmadan ve herhangi aşırılığa kaçmadan dini yaşamak demektir. Çünkü din kolaylıktır; dinde zorluk yoktur.⁷⁵ Keza Kur'an-ı Kerim geçmiş kavimlere göre ve özellikle de Yahudi ve Hristiyanlarda görülen dinde aşırılıkla ilgili anlam

⁶⁸ Hadiste geçen التمتع kelimesinin anlamı, insanın söz ve eylemlerinde kimseye yararı olmayacak ölçüde aşırılığa kaçılmasıdır. İbnü'l-Esir lügat yönüyle boğazının gerisinden konuşan manasına geldiğini, kelimenin ağzın gerisindeki üst mağara (yutak kısmı) manasına gelen nita' kelimesinden geldiğini, sonradan, gerek kelam ve gerekse fiildeki her çeşit derinleşmeye dendiğini belirtir. Bkz. İBNU'L- ESİR, *en-Nihâye fî ġarîbi'l- hadîs*, Bağdat, 2001, V/74.

⁶⁹ MÜSLİM, “İlim”, 7.

⁷⁰ İBN HACER, *Fethu'l- Bârî*, XII/301.

⁷¹ EBU DAVUD, “Edeb”, 12.

⁷² BUHARİ, “Meğazi”, 60.

⁷³ MÜSLİM, “İlim”, 7; AHMED İBN HANBEL, I/215.

⁷⁴ Hüd, 11/112.

⁷⁵ KUTUP, Seyyid, *Fî Zılâli'l- Kur'an*, Beyrut, Dâru'l- fikr, 1989, IV/1931.

çerçevesini ortaya koymuş, Müslümanları da onları taklit etmemeye ve onların yanlış yollarından gitmemeye davet etmiştir.

Burada bir hususa işaret etmekte fayda vardır; o da, *guliiv*’un tek bir tarzda olmadığı, farklı renkleri olduğudur. Buna göre *guliiv* insanların eylemlerine göre iki türlü olur: İtikâdî *guliiv*, amelî *guliiv*.⁷⁶ İtikâdî olan *guliiv*, İslam dininin külli ve temel konularına ilişkin olandır. İtikâdîden murad, akâid ve imani meselelerdir. Hazreti İsa’dan çok kısa bir zaman sonra onu ilahlaştırma girişimleri, sonraki asırlarda şirke ve putperestliğe varan aşırılıkları netice vermiştir. Keza İslam coğrafyasında imamet ve imamların masum olduğu inancı, toplumun bazı kesimlerinin ve gruplarının kâfir sayılması ve onlardan uzaklaşılması (*teberri*) gibi hususlar örnek olarak verilebilir.⁷⁷ Bu itikâdî aşırılık, amelî aşırılık veya *guliiv*’dan daha çok tehlikeli ve daha ziyade zararlıdır. Zira bu nevi aşırılıklar bölünmeye, parçalanmaya ve aşırı radikal grupların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁷⁸ Tarihte görülen aşırı grupların pek çoğu böyle zuhur etmiştir.⁷⁹

Amelî veya *cüz’î guliiv* konusuna gelince: Cüz’îden maksat İslam dininin fer’î/amelî meselelerinden birini veya daha fazlasını ilgilendiren aşırılıktır. Amelî kelimesinden murad ise; gerek söz, gerekse eylemle ilgili herhangi bir konuda sergilenen aşırılıktır. Örneğin gecelerin tamamını kıyam ve namazla geçirmek amelî bir *guliiv*’dur. Kezâ ömür boyu ara vermeksizin sürekli oruç tutmak da amelî aşırılık veya *guliiv*’dur. Zira insanın eşini terk etmesi ve ondan uzun süre ayrı kalması caiz olmadığı gibi, bütün zamanını ibadetle geçirmek de doğru değildir. Böyle yaptığı zaman kişi istikametten ayrılmış, aşırılığa kaçmış ve kendini aldatmış olur. Zira Allah Teâlâ, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ” Ey iman edenler, Allah’ın size helal/mubah kıldığı şeyleri haram kılmayın. Aşırıya gitmeyin; zira Allah aşırı gidenleri sevmez”⁸⁰ buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri sadedinde İbn Kesîr şu açıklamaları yapar:

“Ashab-ı Nebî’den (s.a.s) bazıları kendi aralarında şöyle dediler: Biz tenasül organlarımızı keseceğiz. Dünyevi arzu ve isteklerimizi terk edeceğiz ve ruhbanların gezip dolaştıkları gibi yeryüzünde seyahat edeceğiz.” Bu söz

⁷⁶ İBN TEYMİYYE, *İktidâu’s- sırâtı’l- müstakîm li muhâlefeti ashâbi’l- cahîm*, Mekke, H.1404, I/289.

⁷⁷ ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b Muhammed, *el-i’tisâm*, Beyrut, Tsz., II/201.

⁷⁸ ŞÂTİBÎ, *el-i’tisâm*, II/200.

⁷⁹ Haricîlerin çıkışı ile ilgili olarak bkz. ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve’n- Nihal*, I/114-129 ve 146-191 arası.

⁸⁰ Mâide, 5/87.

Allah Resulü'ne ulaştığı zaman hemen onlara haber gönderdi ve geldiler. Onlara bu sözlerini hatırlattı. Onlar da söylediklerini doğruladılar ve itiraf ettiler. Allah'ın elçisi onlara şöyle dedi: Fakat ben hem oruç tutuyorum hem iftar ediyorum, hem namaz kılıyorum hem de uyuyorum! Kadınlarla evleniyorum da. Kim benim yolumdan giderse o bendendir. Kim de benim gittiğim yoldan gitmezse benden değildir. Denildiğine göre bazı sahabiler, "artık et yemeyeceğim" dediler. Bazıları "kadınlarla evlenmeyeceğim" dediler. Bazıları da "yatakta uyumayacağım" dediler. Bu sözler Hz. Peygamber'e ulaşınca şöyle buyurdu: "Bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle laflar ediyorlar! Ama ben oruç da tutuyorum, iftar da ediyorum, gece namazı da kılıyorum, uyuyorum da. Et de yiyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."⁸¹

Şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm, müslüman bir insanın, İslam dinini, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan ve rahatlıkla yaşayabileceğini beyan ederek şöyle buyurur: "وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ" : "O size din konusunda hiçbir zorluk çıkarmadı."⁸² Yani size gücünüzü aşan görev ve mükellefiyet yükledi. Sizi ağır gelen bir iş yapmaya zorlamadı. Belki nefsinize ağır gibi gelen bazı görevler varsa da, sizin için bir rahatlama ve nefes alma vesilesi kabilindendir. Sözgelimi, Allah'ın birliğine ve Muhammed'in Onun Resulü olduğuna şehâdetten sonra İslam'ın en büyük esası olan namazın farzı, seferde olunmadığı zaman dört, seferde ise kısaltılarak iki rekât kılınır. Ayakta namaz kılamayan oturarak kılabilir. Allah elçisinin "müsamahalı hanif dini" olarak nitelediği İslam'ın bütün farzları böyledir.⁸³

Kısaca, Allah Teâlâ, "Zorlukla birlikte kolaylık vardır"⁸⁴ âyetinde buyurulduğu üzere, mümin kullarına onların selamete erip şükretmeleri ve onları günahlarından tertemiz kılmak için bir kısım aşabilecekleri sıkıntılar ve zorluklar verir. Ayrıca Kur'ân aşırılık konusunu bizden önceki ümmetlerden örnekler vererek beyan etmiştir. Bu ilahi beyanlar da nebevi beyan olan hadislerle teyit edilerek ibret almamız için ifade edilmiştir.

C. Küfr ve Gulûv İle İlişkili Olan Kavramlar

Bu bölümde, sadedinde olduğumuz *gulûv*/aşırılık ve *küfr* ile alakalı bazı Kur'ânî kavramları örnek kabilinden ele alacağız. Çünkü bunların dışında daha pek çok kavram mevcuttur. Bunlar, '*şirk*', '*fısk*', '*zulm*', '*nifak*', '*ma'siyet*', '*tuğyân*' ve

⁸¹ İBN KESİR, *Tefsîr*, III/165.

⁸² Hac, 22/78.

⁸³ İBN KESİR, *Tefsîr*, V/207.

⁸⁴ İnşirah, 94/5.

'fitne' vb. kavramlardır. Bunun yanı sıra *guliiv* ve *küfr*'ün zıddı ya da panzehiri diyebileceğimiz *şukr*, *istikâmet*, *vasat ümmet*, *iman* vb. kavramlar üzerinde durulacaktır. Böylelikle hem *küfr*'ü, hem de aşırılığı besleyen zemin ve etkenler ortaya çıkarılmış ve tezimiz daha da derinleştirilmiş olacak, hem de doğru olan alternatif tutumlar da ortaya konulacaktır.

Bu kavramlar bizim çalışmamızla çok yakından ilgilidir. Çünkü bu kavramlar insanları aşırılığa davet etme konusunda delil olarak kullanılabilmektedir. Bazen de, *şirk* ve *fisk* gibi kavramların, *küfr* ve *guliiv*'un bir yanını oluşturduğu görülür. Meselâ *küfr* ve *guliiv*, genel anlamda bu kavramlarla yakınlık içindedir. *Şirk*, Allah'a ortak koşmak; *fisk* Allah'a başkaldırmak zulüm ise haddi aşmak ve bir şeyi layık olduğu yerine koymamak anlamındadır. Bu kavramlar müslümanı Allah'a isyan etme noktasına götürür, hatta günah ve isyanda ısrarcı olunursa, insanı inkâr derekesine dahi sukut ettirebilir. Keza, Kur'ân'da tekil bireyler hakkında kullanılmasından daha ziyade devletlerin tüzel kişiliğini temsil edenler hakkında kullanılan '*tuğyan*' kavramı da, ilgili şahıslar devletin tüzel kişiliğini temsil makamında olduklarından, onları Firavun örneğinde olduğu gibi devlet çapında taşkınlığa yöneltebilmiştir. Bu yöntemi kullananlara da Kur'ân, '*tâğût*' ismini vermiştir. Bu nedenlerle mezkûr kavramların işlenmesi tezimizin çerçevesi ve muhtevası açısından önem arz etmektedir.

1. *Şirk kavramı*

Şirk kelimesi 'Birisi Allah'a ortak koştu ve müşrik oldu' eyleminden gelen bir mefhumdur. Şirkin Arap dilindeki sözlük anlamı, bir şeyi bir başkasıyla karıştırmak, bir şeyi bir şeye eklemek demektir. 'Birini işe ortak etmek' anlamını ifade için *شركته في الأمر* "Onu işe ortak ettim", ve *أشركه* "Onu ortak etti" denilir. 'Onu ortak yaptım' manasına da *شركته* veya *شركته* denilir.⁸⁵

Kur'ân'da Hz.Musa'nın tebliğ vazifesini ifa etmede *وأشركه في أمري* diyerek⁸⁶ kardeşi Harun'un da kendisine ortak edilmesini istemesi, *şirk* kelimesinin lügat anlamını tam olarak ifade eder. Fâtır suresinde (40.âyet) geçen *أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ* *şirk* kelimesi ise nasip veya pay anlamındadır.⁸⁷

⁸⁵ İBN MANZÛR, *Lisânu'l- arab*, V/144-145.

⁸⁶ Taha, 20/32.

⁸⁷ Bkz. ZEMAHŞERÎ, Cârullah Ebu'l- Kâsım, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't- tenzîl ve uyûni'l- ekâvîl fî vucûhi't- tevîl*, Riyat, Mektebetü'l- Abîkân, 1998, III/400.

Kur'an tefsirlerinde ise *şirk*, Allah'ın dışındaki herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmak şeklinde tanımlana gelmiştir. Allah dışındaki şey, bir put, bir kral, bir dünya menfaati veya şeytan olabilir. Veyahut Allah'a ortak koşulan, güneş, ateş ve ay gibi bir tabiat kuvveti de olabilir. *Şirk*, ister Allah'ın Rubûbiyeti, isterse de Ulûhiyeti konusunda olmuş olsun, fark etmez.⁸⁸ İbnu'l- Kayyım'e göre *şirk*, Allah'ı sever gibi sevdiği birini ona eş tutmaktır. Müşriklerin, tapındıkları putları Âlemlerin Rabbi'ne eşit kabul etmeleri anlamını içeren *şirk* de budur.⁸⁹ Bu nedenle olsa gerektir ki, cehennemdeki müşrikler, dünyada iken birlikte oldukları ilahlarına, Kur'an'-ı Kerim'de beyan edildiği üzere şöyle diyeceklerdir: ضَلَّالٍ مُبِينٍ: “Allah'a kasem ederiz ki, bizler apaçık bir sapkınlık içindeymişiz. Çünkü bizler sizi Âlemlerin Rabbi ile eşdeğer görüyorduk.”⁹⁰

Kur'an'daki عَظِيمٍ لظُلْمٍ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ. “Ey oğulcağızım, Allah'a ortak koşma. Zira *şirk* büyük bir zulümdür” mealindeki âyet⁹¹, Kur'an'ın *şirk* kavramına kazandırdığı yepyeni bir anlam olmuştur. Zira *şirkin* Kur'an öncesi Arap toplumunda zulüm anlamında kullanıldığına rastlanılmaz.⁹²

Genel olarak küfr zümresi içinde değerlendirilen müşriklerin vasıfları; putları, Allah ile kendi aralarında şefaathı kabul etmek, putlarda zarar ve fayda verme gücünün varlığına inanarak onlardan yardım beklemek, Allah'ı ve ayetlerini yalanlamak, peygamberlere ve meleklerle düşman olmak, kıyamet gününü inkar etmek gibi belli başlı batıl inanç çeşitleridir.⁹³

Nasıl ki *küfr*, küfr-ü ekber ve küfr-ü asgar olarak iki kısma ayrılırsa, *şirk* de büyük *şirk* ve küçük *şirk* olarak ikiye ayrılabilir. Büyük *şirk* Allah'ın ancak kendisine tövbe edilmesiyle affedeceği *şirk* türüdür. Büyük *şirk* Allah'ı sever gibi onun dışındaki birilerini/bir şeyleri sevmektir. Bu *şirke* girenler her ne kadar ilahlarının yaratma, rızık verme, hayat verme ve hayatı sonlandırma gibi sıfatlara sahip olmadıklarını, Allah'ın ise her şeyin yaratıcısı ve hükümdarı/sahibi olduğunu itiraf etseler de, onlar sahte tanrılarını âlemlerin Rabbi ile eşit tutarlar. Ama onların eşit tutması sadece muhabbet ve ibadet konusuna mahsustur.⁹⁴

⁸⁸ CEBR, Fudaylât, *Ahkâmu'l- küfr fi'ş- şerâti'l- İslâmiyye*, Amman, 1992, s. 25.

⁸⁹ İbnu'l- Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's- sâlikîn*, Abudabi, Tsz., s. 193.

⁹⁰ Şuarâ, 26/97-98.

⁹¹ Lokman, 31/13.

⁹² EBÜ ÜDE, Üde Halîl, *et-Tetavvuru'd- delâli beyne lüğati'ş- şî'ri'l- câhilî ve lüğati'l- Kur'an*, Amman, 1990, s.275.

⁹³ ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar yay., İstanbul, 2003, s.330.

⁹⁴ İBN KAYYİM, *Medâricü's- sâlikîn*, s. 193-194.

Küçük şirk ise yaratılmışlara karşı gösterilen yapmacık ve riyakâr davranışlardır.⁹⁵ Nitekim İmam Kurtubî, şirki yukarıdakilere ek olarak üç kısımda ele alır: Birincisi, insanın Allah'ın fiillerinde ortağı olduğuna inanmaktır. Buna göre bir varlığın Allah'tan bağımsız olarak bir fiil yarattığına –her ne kadar onun ilah olduğuna inanmasa da- iman etmek bu nevi şirktir. Kaderiyye tarikinde olduğu gibi.⁹⁶ Bu tarz şirk büyük şirk ile küçük şirk arası bir yerde kabul edilmiştir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere şirkle *küfr* arasında çok sıkı bir alaka vardır. Zira *küfr* genel anlamı itibariyle Allah'a iman etmeme manasını verir. Bazen *küfr* mutlak imansızlık anlamına da gelir. Buna mutlak *küfr* de denilir. Ancak bir insan Hz. Muhammed'in (s.a.s) risaletini inkâr etmekle birlikte Hz. İsa (a.s) ve Hz. Musa'ya (a.s) iman ederse, ona da Kur'ân-ı Kerim ehl-i kitap der. Hatta Kur'ân-ı Kerim onlara, bazıları itibariyle 'Üzeyr Allah'ın oğludur'⁹⁷ diye iman etmeleri, bazılarının da 'Allah, Meryem'in oğlu Mesîh'tir'⁹⁸ demeleri sebebiyle müşrik nazarıyla bakar. Diğer yandan, Allah'ın dışında bir takım melekleri, şeytanları ve kendilerine ne fayda ne de zarar vermekten aciz olan yaratıkları tanıdın edenler, Kur'ân'ın özel olarak müşrik diye adlandırdığı kimselerdir.⁹⁹

Şirkle ilgili bir diğer tasnif de kalbî ve amelî şirk şeklindedir. Meselâ, "Allah O yüce Rabdir ki sizi yaratır, sonra rızıklandırır, sonra tayin ettiği vâde geldiğinde sizi öldürür, sonra da diriltir. Düşünün bakalım: Sizin, ibadette Allah'a ortak yaptığınız putlar içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? Allah onların iddia ettikleri ortaklardan münezzehtir, yücedir" âyetinde¹⁰⁰ putlara atfedilen fonksiyonlar kesin bir dille reddedilmiştir. Şirkin kalbe taalluk eden yanı, bir kısım varlıkları Allah'ın isimleri ve fiilleri konusunda Allah'a denk görmek, varlıktaki tasarruflarda o fanilerin de rolü olduğunu zannetmek ve öyle inanmaktır. Şirkin pratik veya amelî tarafına gelince kendilerine tasarruf rolü verilen sahte tanrılardan isteklerde bulunmak ve onlara ibadet etmektir.¹⁰¹ Biz her gün

⁹⁵ A.g.e., s. 197.

⁹⁶ KURTUBÎ, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân*, Beyrut, 1993, V/118. Kurtubî'nin zikrettiği Kâdiriyye'den maksadı 'kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır' diyen ve 'Kaderiyye' ismiyle de anılan Mutezile olsa gerektir.

⁹⁷ Tevbe, 9/30.

⁹⁸ Mâide, 5/17, 72.

⁹⁹ SAİDÎ, Abdülmüteâl, *el-Hurriyyetü'd- dîniyyetü fi'l- İslâm*, Beyrut, Tsz., s. 75.

¹⁰⁰ Rum, 30/40.

¹⁰¹ ELHÂN, M. Saîd- DÎBMESTÛ, Muhyiddin, *el-Akîdetü'l- İslâmiyye*, Dimaşk, 1996, s. 569.

namazlarımızda “Yalnız sana ibadet eder, yalnızca senden yardım dileriz”¹⁰² demek suretiyle ameli şirkten uzak olduğumuzu Rabbimize arz etmiş oluruz.

2. *Fısk kavramı*

Arapça sözlüklerde *fısk*, hurmanın kabuğundan çıkmasına denilir. Deliğinden ve yuvasından çıkan fare için de ‘*fuveysika*’ denir, çoğulu da ‘*fevâsık*’ gelir. ‘Fılan fâsık oldu’ denildiğinde ‘isyan etti, başkaldırdı, hukuk nizamı sınırlarının dışına çıktı’ anlamı kastedilir. Kehf suresindeki âyette geçen ففسق عن أمر ربه cümlesi¹⁰³ ise ‘*Rabbinin emrine karşı başkaldırdı*’ anlamındadır. İsim olarak ‘*fısk*’ kullanılır ki, anlamı, bir şeyin bir şeyin içinden bozulmuş halde çıkmasıdır.¹⁰⁴ Hadislerde de evde gizlenen fareye ‘*füveysika*’ denilmiş¹⁰⁵; bir diğer hadiste ise, ‘fare, çaylak, akrep, yılan ve karga’, *hamsü fevâsık/beş fâsık* olarak nitelenmiş, bu zararlıların hem ihramda hem de ihramlı değilken öldürülmesine izin verilmiştir.¹⁰⁶

Fısk’ın terim anlamı ise, büyük günah işlemek veya küçük günahta ısrarcı olmaktır. Böyle bir davranışa giren kişiye *fâsık* denilir.¹⁰⁷ Nitekim Âdem’e secde etme emrine başkaldıran İblis’in bu tavrı emre itaat etmemek anlamındaki ‘*fısk*’ kelimesiyle beyan edilmiştir:

“Hani bir zaman Biz meleklerle: “Âdem’e secde edin!” deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Yalnız İblis secde etmemişti. O zaten cinlerden idi ve Rabbinin emri dışına çıktı. Ey Âdem’in evlatları! Onlar size düşman oldukları halde, siz kalkıp Benim dışımda onu ve onun evlatlarını mı dost ediniyorsunuz? Zalimler için ne fena bir bedel!”¹⁰⁸

Fısk iki türlüdür. Birincisi insanı küfre götüren *fısk*’tır. “Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rab’lerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise “Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?” derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz”¹⁰⁹ ve “Yoldan çıkmış fâsıkların ise barınakları cehennemdir. Her ne zaman oradan çıkmak isteseler yine oraya itilirler. Onlara: “Cehennem

¹⁰² Fâtiha, 1/5.

¹⁰³ Kehf, 18/50.

¹⁰⁴ Bkz. İBN MANZÛR, *Lisânu’l- arab*, II/ 1096; MU’CEMU’l- VASÎT, II/ 195.

¹⁰⁵ TİRMİZİ, “Edeb”, 74.

¹⁰⁶ MÜSLİM, “Hac”, 66.

¹⁰⁷ TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfu istulâhâti’l- fûnûn*, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1996, II/1273.

¹⁰⁸ Kehf, 18/50.

¹⁰⁹ Bakara, 2/26.

azabını yalan sayıyordunuz. Tadın da görün bakalım!” denir”¹¹⁰ âyetleri *küfrü* tavsif ettiği gibi, bu tür fâsıkların Allah’a ve Allah’tan gelen hakikatlere iman etmedikleri için *kâfir* olduklarından dolayı cehennemde ebedi kalacaklarını beyan eder.

Fısk’ın ikinci türü ise insanı küfre götürmez ve bir müslümanı iman dairesi dışına çıkarmaz. Nitekim bu gibi fâsıklar Kur’ân’da şöyle tavsif edilirler: “Ey iman edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın! Aksi halde, gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”¹¹¹ Bu âyete göre yalan söyleyen ve doğru olmayan haberler nakleden kişiler fâsık olmuş olurlar; ama kâfir olmazlar. Yani yapılan bu gayr-i tabîi ve gerçek dışı eylem insanı doğrudan *küfre* götürmez.¹¹²

Elmalılı Hamdi Yazır’a göre *fısk* üç kısma ayrılır: Birincisi, günahı çirkin bulmakla birlikte arada bir işlemektir. İkincisi, günahı devamlı ve sıkça irtikab etmektir. Üçüncüsü de *küfr* ve şirk içinde olduğu halde günah işlemektir. Münafıkların ve müşriklerin günahları bu kısma girer ve bunlara mümin adı verilmez.¹¹³

Küfrle fısk arasında kuvvetli bir münasebet vardır. Her ikisi de hakkın ve gerçeğin dışına çıkmaktır. Hem *fısk* hem de *küfr*, inanarak sımsıkı bağlandığı takdirde, insanı, Allah’a isyan etmeye ve İslam ümmetine karşı gelmeye sevk eder. Buna göre *küfr* içinde olan kişi aynı zamanda fâsıktır; ancak her fâsık kâfir sayılmaz.

3. *Fücûr kavramı*

Fısk kavramı gibi ‘fücûr’ kavramı da Kur’ân’ın zaman zaman küfr anlamında kullandığı bir mefhumdur. Lügatte ‘fücûr’, yarmak, yırtmak, suyu tutan sette yarık ve delik açmak ve açılan delikten suyun şiddetle sökün etmesi anlamına gelir.¹¹⁴ Kelimenin bu kök anlamı zaman içinde genişlemiş, gecenin karanlığı sabahın aydınlığıyla yırtıldığından dolayı şafağın sökmesine ‘fcer’ denilmiştir. Yine kontrol altındaki suyun yarılıp fişkırması gibi istikamet ve hak yoldan sapıp

¹¹⁰ Secde, 32/20.

¹¹¹ Hucurât, 49/6.

¹¹² MEDÂRİCÜ’S- SÂLİKÎN, s. 204.

¹¹³ YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1979, I/245.

¹¹⁴ CEVHERÎ, *es-Sıhâh*, F-C-R mad., II/ 778.

günahlara dalmaya da ‘fücûr’ adı verilmiştir. Bu nedenle büyük günahları sıkça ve ısrarla/bilinçli olarak işlemeye fücûr, bunun failine de ‘fâcir’ denilir.¹¹⁵

Kur’ân’da f-c-r maddesi hem sözlük hem de terim anlamında kullanılmıştır. Sözelimi, yerden pınarlar fışkırması ve nehirlerin akıtılması fecr köküyle ifade edilir.¹¹⁶ Terim anlamına gelince, Râğib el-İsfahânî’ye göre fücûr, insanın dindarlık perdesinin yırtılmasıdır.¹¹⁷ Buna göre fücûr, ahsen-i takvim ve selim bir fitrat ile yaratılmış olan insanın, kendisine verilen istidat ve kabiliyetleri geliştirmeyip suistimal ederek günahlara dalmasıdır diyebiliriz.

Kur’ân özellikle ahlaki kavramları idrak edebilmemiz için zıtlarını da hemen zikreder. Sözelimi, ‘fücûrun’ karşıtı olarak ‘*takvâ*’ ve ‘*birr/berr*’ kavramlarını görürüz. “Biz takva sahibi müttakilerle, fâcirlerle aynı şekilde davranır mıyız?”¹¹⁸, “Her bir nefis ve onu düzenleyen, Ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolu ilham eden hakkı için ki, nefisini maddî ve manevî kirlerden arındıran, felaha erer”¹¹⁹ âyetlerinde takva ile fücûrun zıtlığına dikkat çekilir. Yine, “Ebrâr olan müminler nimetler içinde, fâcirler ise ateştedirler”¹²⁰ âyetinde ise cennetlik ve cehennemlikler *berr* ve *fâcir* karşıtılığı ile anlatılır. Mezkûr iki âyetteki *fücûr* kelimesi âyetlerin konteksine de bakılırsa ‘*kâfirler*’ anlamındadır.¹²¹ İzutsu da Kur’ân’a göre fâcirin kâfir ile eşanlamlı olduğunun altını önemle çizmiştir.¹²²

Hülâsa *fücûr* kavramı insanın tertemiz fitratını günahlarla ifsat etmesi ve ahlaken kokuşması halidir. İnsan günah virüslerine veya bakterilerine karşı önlem almadığı, Yüce yaratıcının verdiği Kur’ân reçetesine ve en yüce ahlak üzere olan Resulünün örnek hayatına ittiba etmediği takdirde fücûr bataklığında debelenecek; debelendikçe daha da batacaktır. Hâlbuki Yüce Allah hem fücûrun kötü sonuçlarını, hem de takvanın erdireceği mükâfatları her insana ilham etmektedir. Ne var ki insan, ne zaman kalbinin ve vicdanının sesini nefsanî zevklerle bastırılmışsa, kendini daima fücûra salmıştır. Bu *fücûr* bazen sadece zararı şahsın kendisini ilgilendiren

¹¹⁵ EBÛ ÜDE, *et-Tetavvuru’d- delâli*, s. 318.

¹¹⁶ Bkz. Bakara, 2/60, 74; Kehf, 18/33; Kamer, 54/12.

¹¹⁷ RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, *el-Müfredât*, s. 626.

¹¹⁸ Sâd, 38/28.

¹¹⁹ Şems, 91/7-9.

¹²⁰ İnfitar, 82/13-14.

¹²¹ Bkz. TABERÎ, XXIII/181.

¹²² İZUTSU, Toshihiko, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 219.

günahlar olabildiği gibi, çoğu zaman da başkalarının malına, canına ve namusuna tecavüze kadar varan kul haklarına taalluk eden eylemlere dönüşebilir.

4. Zulüm kavramı

Sözlükte *zulüm*, ظلم / *zaleme* fiilinden türetilmiş isimdir. ظلمة / *zulmet* yokluktan mecaz olup çoğulu *zulümât*/ ظلمات' dır. Cehalet, şirk ve fisk da 'zulümât' tabiriyle ifade edilir. Aslında *zulüm*, bir şeyi kendine münasip olan yerine değil de, başka yere koymaktır. Bu bazen eksilterek veya arttırarak, bazen de vaktinden ve zamanından saptırarak olur. Zulmün bir anlamı da, muhatabın kendisini savunmaya engel olmaya çalışmaktır.¹²³

Zulm kelimesi ve türevleri Kur'an'da iki yüz doksan kere zikredilmiştir. Sözü geçen fiil ve türevleri ile Kur'an'da, adalet kavramının zıddı kastedilmekle birlikte, sadece "Her iki bağ da meyvesini verdi, hiçbir şeyi eksik bırakmadı"¹²⁴ ayetinde temel ve kök anlam kastedilmiştir.¹²⁵ Kur'an'da *zulm* anlamını ifade eden, *cevr*¹²⁶, *ceneף*¹²⁷, *hayf*¹²⁸, *ayl*¹²⁹ ve *şatat*¹³⁰ kelimeleri de vardır. Ancak çok uzatmamak için bunların detayına girmeyeceğiz.

Zulmün istilahtaki anlamı ise, haksızlık, haddi aşmak, hakkı engellemek ve adaletten sapmaktır. Bu sapma, hukuk nizamının izin vermediği eksiklik, fazlalık veya değişiklik yapma şekillerinden biriyle olabilir. Aslında zulüm aşırılık türlerinden biri olup Allah'ın kulları için takdir buyurduğu şer'î sınıra tecavüzdür. Zulüm farklı derece ve mertebelerde olur. Bazen *küfr* yerine kullanılır, bazen de işlenen masiyet ve irtikab edilen büyük günahlar için kullanılır. Hatta hakkın dışına her çıkış *zulm* diye nitelendirilir. Zira her isyan ve gınahta bir *zulm* ve başkalarının hakkına tecavüz söz konusudur. *Zulm* hallerinin en aşağısı insanın kendine zulmetmesi, isyana girmekle kendini tehlikeye atması ve istikametli yoldan çıkmasıdır.¹³¹

¹²³ İBN MANZÛR, *Lisânu'l- arab*, Z-L-M mad., XI/ 373; CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali *et-Ta'rifât*, Beyrut, 1983, s.144.

¹²⁴ Kehf, 18/33.

¹²⁵ POLATER, Kadir, *Kur'an Açısından Adalet ve Zulüm*, Doğu yayınları, Erzincan, 2008, s.18.

¹²⁶ Bkz. Nahl, 16/9.

¹²⁷ Bkz. Bakara, 2/182.

¹²⁸ Bkz. Nur, 24/50.

¹²⁹ Nisâ, 4/3.

¹³⁰ Sâd, 38/22.

¹³¹ RÂĞİB, ظ-ل-م mad., s. 573.

İslam hukuku ıstılahında *zulm*, *zulm-ü ekber* ve *zulm-ü asgar* olmak üzere iki kısma ayrılır. *Zulm-ü ekber*, büyük *küfr-ü ekber* ve *şirk*le eş anlamlıdır ve sahibini İslam'ın dışına çıkarır, imandan uzaklaştırır. Eğer İslam'ın dışına çıkan kişi tövbe etmeden ölürse gideceği yer ve âkıbeti ebedî cehennemdir. En büyük *zulm* Allah'a *şirk* koşturmadır. “*Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür*”¹³², “Allah buyurur: “*Bu temenniniz bugün size hiçbir fayda vermez. Çünkü hayat boyunca, birlikte zulmettiniz. Burada da azabı birlikte çekeceksiniz*”¹³³ ve “*Kimin de sevap tartıları hafif gelirse, onlar da âyetlerimizi hiçe sayıp haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini en büyük ziyana uğratacaklardır*”¹³⁴ âyetleri bu mazmunu ifade eder.¹³⁵

Zulm-ü asgar ise tıpkı *küfr-u asgar* ve *şirk-i asgar* gibidir ki, sahibini iman ve İslam dairesinin dışına çıkarmaz. Günah işleyerek ve Allah'a isyan ederek kulun nefsine zulmetmesi ve hemcinsi olan kardeşlerinin haklarına tecavüzde bulunması bu kabildendir.¹³⁶ Nitekim “*O müttakiler ki çirkin bir iş yaptıklarında veya kendi nefislerine zulmettiklerinde, peşinden hemen Allah'ı anar, günahlarının affedilmesini dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki? Bir de onlar, bile bile işledikleri günahlarda ısrar etmez, o günahları sürdürmezler*”¹³⁷ âyeti de bu anlamı ifade eder.

Gerek *şirk* anlamındaki *zulm-ü ekber*, gerekse de günah işlemekle nefsine ve başkalarına haksızlıkta bulunmak anlamındaki *zulm-ü asgar*, insanın Allah'a karşı sınırı aşmasını ve kendine ve hemcinslerine karşı da haddini tecavüz etmesini ifade eder.

Zulmün karşıt anlamı ise adl ve adalet kavramıdır. Adalet ise, dengeli davranmak, her şeyi yerli yerine koymak ve her hak sahibine hakkını vermektir. Ayrıca adalet, akla, sağduyuya ve vicdana göre karar vermek ve davranmaktır.¹³⁸ Bütün ulûhiyet sıfatlarını Allah'a vermek ve gereğini yapmak adalet ise, bunu tam yerine getirmemek de Allah'a karşı bir nevi zulüm sayılır. Keza kendine ve diğer

¹³² Lokman, 31/13.

¹³³ Zuhruf, 43/39.

¹³⁴ A'râf, 7/9.

¹³⁵ Bkz. HAKEMÎ, Hâfız b. Ahmed b. Ali, *Meâricü'l- kabûl bi şerhi süllemlî'l- vusûl ilâ ilmi'l- usûl*, Demmâm, 1990, III/1019.

¹³⁶ Bkz. HEYET, *El-Mevsûatü'l- fıkhiyyetü'l- müyessera*, Lübnan, 1980, II/1340.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 3/135.

¹³⁸ İBN MANZÛR, *Lisânu'l- arab*, VI/470.

insanlara karşı sorumluluklarını tam olarak ifa etmek adalet, bu adaleti tam olarak tatbik etmemek ise o ölçüde zulümdür.

5. *İ'tidâ kavramı*

İ'tidâ, ع-د-و /a-d-v kökünden türetilen ve iftial babından masdar olup, her şeyde sınırı aşmak, zulümde ve isyanda aşırı gitmek anlamına gelir. Hak sınırını ihlal etmek, meşru sınırın ötesine geçmek, birine karşı haksızca ve saldırgan tutum içinde bulunmak anlamlarını da ifade eder.¹³⁹

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda bu kavramın geçtiği pek çok âyet görürüz. Bu âyetlerin daha ziyade İsrail oğullarının aşırılıkları¹⁴⁰ savaş hukuku¹⁴¹, yeme içme konusunda sınırı aşmak¹⁴² ve yapılan ahitlere uymamak¹⁴³ gibi konulara dair olduğunu görürüz. Bunlardan örnek kabilinden iki âyeti ve kısa tefsirini sunmak istiyoruz:

Birincisi: “Sizinle وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ” savaşımlarla Allah için savaşınız. Haddi aşmayınız. Şüphesiz ki Allah haddi aşanları sevmez.”¹⁴⁴

Müfessir Beğavî, âyetin, savaş esnasında kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve rahiplere dokunulmamasını emrettiğini belirtir.¹⁴⁵

İkincisi: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi de aşmayın! Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez.”¹⁴⁶

Müfessir Râzi, bu âyette, sahabeden bazılarının dünyayı terk ve zühd prensibine uymak adına, yeme, içme, uyuma ve evlenme gibi konulardaki tefritkâr tutumları nedeniyle, Allah Elçisi'nin “ben bununla emrolunmadım” buyurduğunu ve âyetin bununla ilgili olarak nazil olduğunu kaydeder.¹⁴⁷

¹³⁹ RÂĞIB, *el-Müfredât*, s.328.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/122.

¹⁴¹ Mâide, 5/2.

¹⁴² Mâide, 5/87.

¹⁴³ Tevbe, 9/10.

¹⁴⁴ Bakara, 2/190.

¹⁴⁵ BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu 'l- tenzil fî tefsiri 'l- Kur'ân*, Dâru Taybe, 4. baskı, yy. 1997, I/213.

¹⁴⁶ Mâide, 5/87.

¹⁴⁷ RÂZÎ, XII/416.

6. İsrâf kavramı

İsrâf kavramı da *i'tidâ* kavramı gibi kök itibariyle ‘aşırı gitmek’ ve ‘haddi aşmak’ anlamına sahiptir. Ancak Kur’ân’daki geçtiği âyetlerin siyakına uygun olarak, şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Allah hakkında ve diğer dinî konularda gerçeğe ilgisi bulunmayan iddialar ileri sürmekle kalmayıp İslâm’a ve müslümanlara karşı kibirli, alaycı, inatçı, kaba, saldırgan olmak ve yıkıcı davranışlar sergilemek¹⁴⁸, 2. Bir kimsenin isyankârlığa saparak günahlara boğulmak suretiyle kendisine kötülük etmesi¹⁴⁹, 3. Helal kılınmış güzel nimetlerin haram sayılması¹⁵⁰, 4. Malı veya sahip olunan imkânları gereksiz yere harcamak.¹⁵¹ Ancak bu kavram daha sonraları anlam daralmasına uğramış ve ‘değersiz bir amaç uğruna fazla mal harcamak, harcamada haddi aşmak, meşrû bir konuda harcanması gerekli olan ölçüden fazlasını harcamak’ şekline evrilmiştir.¹⁵²

Kur’ân kıssalarına bakıldığında, Lut (a.s)’ın kavminin cinsel anlamda kadınları bırakıp erkeklere yakınlaşmaları hakkında, onların haddi aştığını beyan etmek sadedinde *بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ* “Hayır, sizler haddini aşan bir toplumsunuz”¹⁵³ buyrulmuştur. Firavun ise *وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ* “O gerçekten haddi aşanlardandı”¹⁵⁴ beyanıyla yerilmiş, genel anlamda *müsrif* olanların helake maruz kaldıkları¹⁵⁵ bildirilmiştir.

7. Nifak kavramı

Nifak kelimesi Arapça نفاق /nefeka kökünden türetilmiştir. نفاق الرجل نفاقاً و منافقة cümlesinin anlamı “adam içinde gizlediğinin tam tersini dışa yansıttı” demektir. Münafık, içindeki küfrü gizleyip iman ettiğini açıklayan, zahirde sadakatini ortaya koyup, düşmanlığını içinde gizleyen kimsedir. Münafık kelimesi anlam itibariyle النفاق (en-nefak) kelimesinden alınmıştır ki, bu kelimenin anlamı yer altında saklanmak ve gizlenmek üzere yapılan tünel ve geçit gibi yerdir.¹⁵⁶ Bundan

¹⁴⁸ Bkz. A’râf, 7/81; Yunus, 10/83; Şuarâ, 26/151-152; Yâsîn, 36/19.

¹⁴⁹ Zümer, 39/53.

¹⁵⁰ En’âm, 6/141.

¹⁵¹ Nisâ, 4/6; Furkân, 25/67.

¹⁵² KALLEK, Cengiz, “İsrâf” mad., DİA, İstanbul, 2001, XXIII/178-180.

¹⁵³ A’râf, 7/81.

¹⁵⁴ Yunus, 10/83.

¹⁵⁵ Enbiyâ, 21/9.

¹⁵⁶ İBN MANZÛR, III/496; MUHTÂRU’S- SİHÂH, s. 280; RÂGİB, *el-Müfredât*, s.502.

dolayı münafığın yaptığına ‘nifak’ denilmiştir. Çünkü münafık ötekilere karşı içindekini gizler, onlara içinde ve gönlünde olmayan düşünceleri izhar eder.¹⁵⁷

Bir kavle göre nifak kelimesi tarla faresinin yuvasından (نفاقاء اليربوع) alınmadır. نفاقاء farenin yuvasına açılan kapı mesabesindedir. Görünümü itibariyle dümdüz olmasına karşılık, altı çukurdur. Fare acil durumlarda burasını kurtuluş kapısı olarak kullanır. Böylece kendisini avlamak isteyenleri şaşırtır ve aldatmış olur. İşte kalbinde olmayan bir düşünceyi öyle düşünüyormuş izlenimi veren münafığın durumu da böyledir.¹⁵⁸ Nitekim onların bu durumunu Kur’ân şöyle resmeder: “Öyle insanlar da vardır ki “Allah’a ve âhiret gününe inandık.” derler; oysa iman etmemişlerdir. Akıllarınca Allah’ı ve iman edenleri aldatırlar! Kendilerinden başkasını aldatamazlar da farkında değiller.”¹⁵⁹

Münafık kelimesinin etimolojik yapısıyla, terimleşen anlamı arasında şöyle bir benzerlik ve irtibat söz konusudur: Münafık, tıpkı tarla faresinin yaptığı gibi, başı sıkıştığı zaman ikinci bir çıkış kapısına, yani ikinci bir şahsiyet ve kimliğe sahiptir. Aslında onun gerçek kimliği, gizlediği kimlik ve şahsiyetidir. Kişisel menfaati hangi kimlikle görünmesini gerektiriyorsa onunla görünür. Bu tutumuyla her ne kadar insanları aldatırsa da, her şeyi gören ve her şeyden haberdar olan Allah’ı aldatması mümkün değildir. Sonuçta sadece kendini aldatmış olur.

Burada şunu ifade etmemizde yarar vardır: Araplar İslamiyet gelmeden önce nifak kavramından bizim belirttiğimiz anlamda haberdar değillerdi. Sadece kelimenin sözlük anlamını biliyorlardı. Nifak kavramı İslam geldikten sonra muayyen bir grubu çerçeveyeleyen dini bir terim olarak ortaya çıktı. Bu inanç grubundan bazıları Müslümanlarla alışveriş yapmaya ve içlerindeki gizleyip Müslümanlara onların hoşuna gidecek şekilde görüntü vermeye başladılar. Böylece ‘nifâk/münâfık’ kavramı sözlük anlamından terim anlamına evrilmiş oldu. Yani münafıklar İslamiyet ve hayır işleri görüntüsü veriyor, bu vesileyle içlerindeki küfr ve şerri gizlemiş oluyorlardı. Konuşurken güzel konuşuyorlar, ama içlerinde sakladıkları küfr, nifak ve isyan dehşet verici boyuttaydı.

¹⁵⁷ İBN HAMMÂDE, Abdullah b. Abdulazîz, *Teshîlû'l- akîdeti'l- İslâmiyye*, Dâru'l- Usaymî li'n-neşri ve't- tevzi', 2.basım, s.169; Nifak kavramı hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. ÇELİK, Hüseyin, *Kur'an'da Nifak*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.4-10.

¹⁵⁸ ZEBÎDÎ, *Tacu'l- arûs min cevâhiri'l- kâmûs*, Kahire, 1306, XIII/463; İBN FÂRİS Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l- luğa*, Kahire, 1986, V/454.

¹⁵⁹ Bakara, 2/8-9.

Nifakın küfrle pek çok ortak yanı vardır. Bu nedenle Kur'an'ın bu ikisi arasında hiçbir esaslı ayırım yapmıyor gözükmesi pek şaşırtıcı değildir. Nitekim bazı ayetlerde, kâfir ve münafıkların Allah düşmanları olarak gösterilmeleri bundandır.¹⁶⁰

Bilinmesinde maslahat olan bir diğer husus da, daha önce *şirk* ve *küfrün* büyük ve küçük ölçekte olanlarını beyan ettiğimiz üzere, nifakın da büyük ve küçük derecede olduğudur. Büyük nifak denildiği zaman akla *itikadî nifak* gelmelidir. *İtikadî nifak* içinde olan kimse kâfirdir; ama insanlara kendisini Müslüman olarak tanıtır. Bu nifak türü Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında biliniyordu. Nitekim Kur'an'da bu itikadi münafıklar kınanmış, kâfir oldukları tescillenmiş ve cehennem ateşinin en alt tabakasında ceza görecekları bildirilmiştir: “Şu kesindir ki münâfıklar cehennemın en alt katındadırlar. Onları oradan kurtaracak bir yardımcı da bulamazsın.”¹⁶¹

Küçük nifak ise muamelatta görülen *amelî nifak*tır. Örneğin bir insan, dışa karşı güzel bir tablo çizer ve fakat kendi iç dünyasıyla baş başa kaldığında kirli ve kötü huylarını birer birer ortaya serer. Böylece dışa karşı verdiği yalancı görüntüyle insanları aldatır. Münafık, yalan söyler, verdiği sözden cayar, emanete hıyanet eder ve bunun gibi pek çok kötü davranış içine girer. Nitekim Allah'ın Elçisi Muhammed (s.a.s) şöyle buyurur: “*Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiği zaman sözünden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde de o emanete hıyanet eder.*”¹⁶² Kendisinde bu alametlerden herhangi biri bulunan Müslüman, nifak sıfatı taşıyan bir Müslüman olarak nitelendirilir.

Böylece nifakın da küfürle ve çalışma konumuzla olan alakası net biçimde ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim pek çok *gulûv* ve *küfr* ehli de kendini gizlemek amacıyla nifak içinde gizlice hareket ederler.

Sonuçta pek çok inkârcı, aşırılıkçı ve kötü insan, İslam toplumu içine nifak yoluyla sızarlar. Fırsatını buldukları anda da acımaz; İslam'a ve Müslümanlara en acımasız biçimde zarar verirler.

¹⁶⁰ ALTINTAŞ, s.333.

¹⁶¹ Nisâ, 4/145. Büyük nifak için bkz. SÂLİH İBN FEVZÂN, *Kitâbu't- tevhîd*, Suudi Arabistan, Vizâratü's- şuûni'l- İslâmiyye ve'l- evkâf, 4. Baskı, 1423, s.25.

¹⁶² BUHÂRÎ, “İman”, 21; MÜSLİM, “İman”, 78. Ayrıca küçük nifak için bkz. ABDULKÂDİR b. Muhammed Atâ Sûfî, *el-Müfîd fî mühimmâti't- tevhîd*, Dâru'l- A'lâm, 1. Basım, 1422, s.192.

8. Ma'siyet kavramı

Arap dilinde عصاه معصية و عصيانا fiil kökünden gelen masiyet, itaatten çıkmak ve emre başkaldırmak demektir. عصيان ise itaatten kaçınmak anlamına gelir ve itaatin zıddıdır.¹⁶³ İsyanın terim anlamı ise gerek yerine getirme, gerekse terk etme konusundaki ilahi buyruklara muhalefet etmektir.¹⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî isyanı, “Bir vacibi terk etmek ya da haram kılınan bir eylemi yapmaktır”¹⁶⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Daha önceki terimlerde geçtiği üzere, masiyetlerin de büyüğü ve küçüğü söz konusudur. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de bunu izah eden âyetlerden ikisini misal olarak sunuyoruz: “Eğer yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin diğer küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkiye yerleştiririz”¹⁶⁶ ve “O iyiler, ufak kusur ve günahlardan olmasa da, büyük günahlardan, aşikâr hayâsızlıklardan kaçınırlar. Senin Rabbinin mağfireti boldur.”¹⁶⁷

Sahâbe ve tâbiûn âlimleri kebâirin mahiyeti ve belirlenmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları büyük günahları belirli sayıyla sınırlamışlar, bazıları ise ‘Allah’ın yasakladığı her şeydir’ diyerek mutlak bırakmışlardır. Ebû Tâlip el-Mekkî (ö.386/996) kebâiri şöyle çerçevelemiştir:

“Sahabenin sözlerinden derlediğim kadarıyla kebâirin kalple ilgili olanları dörttür: Allah’a ortak koşmak, masiyette ısrarcı olmak, Allah’ın rahmetinden ümidini kesmek ve مكر الله ‘a karşı kendini güvende hissetmek. Dördü ise dille ilgilidir: Yalancı şahitlik yapmak, namuslu hanımlara iftirada bulunmak, yalan yere yemin etmek ve büyü yapmak. Üçü de mide ile alakalıdır: Alkollü içecek içmek, yetim malı yemek ve faiz yemek. İkiisi apış arasına ilişkindir: Zina ve livâta. İkiisi elle işlenen büyük günah olup, hırsızlık ve cana kıymaktır. Bir tanesi iki ayakla işlenen “savaş cephesinden kaçmak”tır. Bir de bütün bedenle yapılan “anne-babaya isyan”dır.”¹⁶⁸

Bunların yanı sıra hadis mecmualarında ve fıkıh kitaplarında masiyetin mahiyeti ve özelliklerine dair daha pek çok bilgiler vardır. Onlardan biri şöyledir: Bazı günahlar vardır ki, onu işleyene Allah’tan gazap ve lanet gelmez. Denilmiştir ki

¹⁶³ ER-RÂZÎ, *Muhtâru’s- sıhâh*, s. 184; EL-MU’CEMU’L- VASÎT, II/612.

¹⁶⁴ GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmiddîn*, Beyrut, 1984, IV/17.

¹⁶⁵ ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî fî şerhi sahihi’l- Buhârî*, Kahire, 1380, I/70.

¹⁶⁶ Nisâ, 4/31.

¹⁶⁷ Necm, 52/32.

¹⁶⁸ İBN KAYYİM, *ed-Dâ’ ve’ d- devâ’*, s. 187.

büyük günah, işleyenlere dünyada had cezasının, ahirette de uhrevi azabın terettüp ettiği günahdır.¹⁶⁹

9. Tuğyân kavramı

Kur’ân-ı Kerim’de طغي /ta-ğ-a-ye kökü ve türevleri genel anlamda azgınlık ve taşkınlık anlamına gelse de, ilgili âyetler incelendiği zaman daha özel anlamlar ihtiva ettiği de görülür. Bazen insan zenginleştiği ve kendisini hiç kimseye muhtaç görmediği zaman azgınlaşabileceği gibi, güç ve kuvveti ele geçiren ve kendisini herkesten çok güçlü gören bazı kimseler de “ben sizin en yüce rabbinizim” diyerek insan azmanı bir varlık olan Firavuna dönüşebilirler. Zira Yüce kitabımızda en büyük günahkar olarak Firavn sunulmaktadır.¹⁷⁰ Onun bu gühahkar halini anlatmak için de طغي fiili kullanılmıştır.¹⁷¹ Şimdi konuya ilişkin ayetleri maddeler halinde açalım:

1. Alak suresinde, insanın, müstağni ve kendi kendine yeter halini hissettiği zaman fiilî anlamda azgınlaşabileceği beyan edilir:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ “Hayır! İnsan, kendisini ihtiyaçsız gördüğü düşüncesiyle azar.”¹⁷² Âyetin iniş sebebi Ebu Cehil’in Peygamber Efendimize yönelttiği düşmanlık ve ona tehditler savurmasıdır. Rivâyete göre Ebu Cehil, ‘Muhammed’i Ka’be’nin yanında secde halinde görürsem ayağımla onu tepeleyeceğim” demişti. Bunun üzerine Allah Resulü de ona cevap vererek tehdit etmişti. Âyette, her ne kadar kâfirden bahsedilmemiş olsa da kelamın siyakına göre muhataplar, Allah’ın nimetlerini görmezden gelen Ebu Cehil ve benzeri inkârcılardır.¹⁷³ Demek ki kendini müstağni gören ve bunca nimetlere karşın nimeti verene karşı en küçük bir minnet duygusu taşımayan Ebu Cehil ve benzeri zengin yöneticiler azgınlaşıp Allah’ın Resulü’nü ezmekle tehdit etmek suretiyle toplumda fitne ve kargaşa fırtınası estirebilmişlerdir.

2. Bulundukları toplumda kendisinden daha güçlü kimse olmadığını gören bazı insanlar, kendilerini “en yüce Rab” olarak tavsif edebilmişler ve adeta

¹⁶⁹ İBN KAYYİM, ed-Dâ ve’d- devâ, 187-188.

¹⁷⁰ KILIÇ, Sadık, Kuranda Günah Kavramı, Konya, 1984, s.144

¹⁷¹ Bkz. Tâhâ, 20/24, 43, 45; Nâziât, 79/17; Fecr, 89/11.

¹⁷² Alak, 96/6-7.

¹⁷³ Bkz. EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf, *Tefsîru’l- bahri’l- muhît*, Beyrut, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, Tsz., VIII/489.

‘ene’lerini tanrılaştırmışlardır. Kur’ân bu gibi kimseleri de tuğyan fiilini nisbet ederek ibretlik tablo halinde önümüze koyar. Sözgelimi Kur’ân’da farklı surelerde farklı üsluplarla anlatılan Hz.Musa kıssasında, ona düşmanlık eden Firavun’un söylem ve eylemleri buna en çarpıcı bir misal teşkil eder. Hazreti Musa ve onunla birlikte görevlendirilen Hz. Harun’a hitaben اَذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ “Firavun’a gidin; çünkü o azmıştır”¹⁷⁴ buyurduktan sonra فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ “Ona yumuşak sözle konuşun. Umulur ki öğüt alır ve çekinir”¹⁷⁵ şeklinde üslup uyarısında bulunmuştur. Firavun’un nasıl azdığı ise şu âyetlerde beyan edilmiştir:

“Doğrusu Firavun, ülkesinde (Mısır’da) zorbalık yaptı, büyüklük tasladı. Halkını çeşitli firkalara ayırdı. Onlardan bir topluluğu, erkek evlatlarını kesmek, kız evlatlarını ise hayatta bırakmak suretiyle özellikle zayıflatmak istiyordu. O, bozguncunun teki idi.”¹⁷⁶

“Hani Rabbi ona kutlu Tuvâ vâdisinde şöyle seslenmişti: “Firavuna git, zira o iyice azdı! Ona de ki: kendini arındırmaya gönlün var mı? “İster misin Seni Rabbine kavuşturan yola vurayım. Böylece Sen de O’na saygı duyasın?” Ona en büyük mûcizeyi gösterdi. Fakat o buna “yalan” dedi ve isyan etti. Sonra sırtını dönüp Mûsâ’ya karşı bir çalışma içine girdi. Adamlarını topladı ve onlara: “Sizin en yüce rabbiniz benim!” dedi. Allah da onu hem dünyada, hem de âhirette şiddetle cezalandırdı.”¹⁷⁷

Kur’ân-ı Kerim’de “tağâ” fiilinden türetilen ve ism-i fail makamında kullanılan “tâğût” kelimesi ise Medine döneminde inen âyetlerde görülür. Mesela تَرَىٰ إِلَىٰ الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ تَرَىٰ إِلَىٰ الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ تَرَىٰ إِلَىٰ الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ ¹⁷⁸ âyetine bakalım: Âyette geçen “cibt ve tâğût” kelimeleri için bazı müfessirlerimiz, “sihirbaz ve kâhin demişler, bazıları ‘cibt’i Huyey b. Ahtap, tâğûtu da Ka’b b. Eşref diye tefsir ederken, bazıları ise daha genel bir ifade ile “tâğût Allah’ın dışında ibadet edilen her şeydir” demişlerdir.¹⁷⁹ Ancak aynı surenin 60.âyetinde geçen إِلَىٰ الطَّاغُوتِ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوا إِلَىٰ الطَّاغُوتِ “onlar tâğûtun önünde muhakeme olmak isterler” cümlesi, tâğûtun, bir eşya değil, toplum nezdinde sözü dinlenen ama özünde vahiy karşıtı bir inkârcı olduğunu gösterir. Nitekim Ebussuûd tefsirinde de tâğûtun Ka’b b. el-Eşref olduğu, azgınlıkta ve Allah Resulüne düşmanlıkta aşırılığından ötürü ‘tâğût’ ismi verildiğini belirtmesi¹⁸⁰ de bizi teyit etmektedir.

¹⁷⁴ Taha, 20/43.

¹⁷⁵ Taha, 20/44.

¹⁷⁶ Kasas, 28/4.

¹⁷⁷ Nâziât, 79/16-25.

¹⁷⁸ Nisa, 4/51.

¹⁷⁹ KURTUBÎ, V/440.

¹⁸⁰ EBUSSUUD, İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâyel’-kitâbi’l-kerîm*, Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ, Riyad, Tsz., I/739.

Zikrettiğimiz âyetlerden ve yorumlardan şu sonuca varabiliyoruz: Firavun, Ebu Cehil, Ka'b b. Eşref gibi tâğutlar, kendi otoriter konumlarını güçlendirmek için toplumu ayırıştırıp kutuplaştırmışlar, muhaliflerine karşı kitlesel kıyım ve soykırımlarla ayakta kalmaya çalışmışlardır. Onlar karşısında yer alan Peygamber ve müminler ise hikmet, güzel öğüt ve kavî-i leyyinle hakikati tebliğ etme mücadelesi vermişlerdir. Ama en sonunda zafer, Allah'ın yardımıyla her zaman Allah elçilerinin ve onları izleyenlerin olmuştur.

Hülâsa, *tuğyan* kavramının kullanıldığı âyetlerin geneline bakıldığında *küfr* ehline ait bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da gerek Alak suresindeki mezkûr âyetin tefsirinde, gerekse Firavun hakkındaki âyetlerde ifade etmeye çalıştık.

10. Fitne kavramı

Fitne kelimesi sözlük anlamı itibariyle, “altın ve gümüş gibi değerli madenleri, saflığını anlamak için ateşte eritmek” manasına gelen ‘ف-ت-ن’ kökünden gelir. Kuyumcu için de aynı kökten gelen ‘*fettân*’ sözcüğü kullanılır.¹⁸¹ Kelime bu asıl anlamıyla Zâriyât suresinde ‘ateşle azap etmek’ anlamında kullanılmıştır.¹⁸² Fitne kelimesinin zamanla kazandığı anlamlar Râğib'in el-Müfredat adlı eserinde başlıca üç anlamda zikredilmiştir: Birincisi, maddi ve manevi sıkıntı, üzüntü, bela ve felaketle imtihan etmektir. İkincisi, insanın gönlüne aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına ve kişinin aklını karıştırıp ahlakını bozan ve cezaya çarptırılmasına sebep olan şeytan için ‘fettan’ denilmiştir. Üçüncüsü ise insanları zor bir imtihandan geçirecek olan Münker ve Nekir'e de ‘kabrin iki fettanı’ adı verilmiştir.¹⁸³

Arapça'da, kök anlamı ‘ateşte yakmak’ olan f-t-n kökü, şu anlamlarda da kullanılmıştır: Bir şeyi ateşte eritmek, bir şeyi sınamak, sınamak için güç işlere maruz bırakmak, bir kimseyi sıkıntıya uğratmak, bir şeyi arıtmak, bir şeyden çok hoşlanmak ve ona aşırı düşkün ve tutkun olmak; birini büyülemek; birinin aklını başından almak, gönlünü çalmak, aklını çelmek, insanı ne yapacağını bilemeyecek derecede şaşkına çevirmek, döndürmek, vazgeçirmek, kişiyi üzerinde olduğu durumdan uzaklaştırmak, düşünce ve inançlarından vazgeçirmek; birini ayartmak,

¹⁸¹ İBN MANZUR, *Lisânu'l- arab*, F-T-N mad., X/220.

¹⁸² Zâriyât, 51/13.

¹⁸³ RÂĞİB, *el-Müfredât*, F-T-N mad., s. 537.

azdırmak, baştan çıkarmak, kandırmak, saptırmak; fitnenin içine düşmek, dalalete düşmek, birini fitnenin içine düşürmek.”¹⁸⁴

‘Fitne’ ve türevleri Kur’ân’da, toplam 60 yerde kullanılmıştır. İsim olarak, yani ‘fitne’ veya ‘el-fitne’ şeklinde ise 34 yerde geçmektedir.¹⁸⁵ Kur’ân-ı Kerim’de fitne, şirk¹⁸⁶, küfr¹⁸⁷, imtihan¹⁸⁸, işkence etmek¹⁸⁹, ateşte yakmak¹⁹⁰, öldürmek¹⁹¹, doğru yoldan çevirmek¹⁹², sapkınlık¹⁹³, ibret¹⁹⁴, delilik¹⁹⁵, günah¹⁹⁶, ceza¹⁹⁷, hastalık¹⁹⁸ ve hüküm¹⁹⁹ anlamlarında kullanılmıştır.

Farklı bağlamlarda değişik anlamlar kazanabilen fitne kavramının kök anlamı esas alındığında bir insanın inancından ve düşüncelerinden dolayı imtihana ve işkencelere tabi tutulması anlamı öne çıkmaktadır. Nitekim Buruc suresindeki şu âyette böyledir: *إِنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ* “Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de, sonra tövbe etmeyenler var ya, İşte onlara cehennem azabı var, yangın azabı vardır.”²⁰⁰ İnsanlara inanç ve düşüncelerinden dönmeleri için baskı uygulamak ve işkence etmek aslında *guliiv* ve *küfr* ehline ait sıfatlardır. Yani burada *guliiv* ve *küfr* ile inançlar üzerinde baskı inançlı insanlara işkence anlamına gelen fitne arasında çok yakın bir ilişki vardır. Denebilir ki bütün insanların inanç ve düşüncelerine baskı sayılan maddi ve manevi olaylar birer *guliiv* ve *küfr* olayıdır.

Fitne kelimesi haksız yere insanların canına kıyma anlamında da kullanılmıştır. Sözelimi Ahzâb suresindeki şu âyeti ele alalım: *وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاتَوَّاهَا وَمَا تَلَبَّثُوا فِيهَا إِلَّا بَسِيرًا* “Demek Medine’nin her tarafından hücum edilseydi ve kendilerinden ‘fitne’ istenseydi, hiç tereddüt etmeksizin, bunu derhal

¹⁸⁴ KESKİN, Hasan, *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, İstanbul, Rağbet yay, 2003, s.31.

¹⁸⁵ ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Müfreh li elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, 1986, s.511-512.

¹⁸⁶ Bakara, 2/191.

¹⁸⁷ Âl-i İmran, 3/7.

¹⁸⁸ Taha, 20/40; Ankebut, 29/2.

¹⁸⁹ Nahl, 16/110; Ankebut, 29/10.

¹⁹⁰ Zariyat, 51/13-14; Buruc, 85/10.

¹⁹¹ Nisâ, 4/101.

¹⁹² Mâide, 5/49.

¹⁹³ Mâide, 5/41.

¹⁹⁴ Yunus, 10/85.

¹⁹⁵ Kalem, 68/6.

¹⁹⁶ Tevbe, 9/49.

¹⁹⁷ Nur, 24/63.

¹⁹⁸ Tevbe, 9/126.

¹⁹⁹ A’râf, 7/155.

²⁰⁰ Burûc, 85/10.

yapacaklardı!”²⁰¹ Âyette geçen fitne kelimesini müfessirler, dinden dönerek küfre girmek, Müslümanlarla savaşmak ve onları öldürmek şeklinde izah etmişlerdir.²⁰² Haksız yere bir insanı öldürmek Kur’ân penceresinden baktığımızda bütün insanlığı öldürmek sayıldığı için²⁰³, yapılan bu fiil de *guliiv* ve *küfr* eylemidir.

Kur’ân’da *fitne* kelimesi insanların arasını açmak ve aralarında var olan ihtilafları daha da derinleştirmek anlamında da kullanılmıştır ki, bu, *guliiv* ve küfrün temelini oluşturan bir durum veya bunların temel taşlarından biridir. Nitekim Tevbe suresinde buna işaret eden şöyle bir âyet vardır: *لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* “Şâyet sizinle çıkmış olsalardı, bozgunculuk etmekten başka bir faydaları olmazdı. Fesat ve fenalığı artırmaktan başka bir iş yapmazlar, sizi fitneye düşürmek arzusıyla, aranızda sokulup entrikalar çevirirlerdi. Aranızda onlara kulak verenler de vardır: Allah o zalimleri pek iyi bilir.”²⁰⁴ Genellikle müfessirlerimiz, *fitne* kelimesinin geçtiği cümleyi, ‘sizin aranızda fikir ayrılıkları atmak ve sizin hedeflerinizden ve maksadınızdan geri çevirmek isterler’ şeklinde izah etmişlerdir.²⁰⁵

Özet olarak ifade etmek gerekirse *fitne*, müslümanların zayıf oldukları Mekke döneminde, zulme ve baskılara maruz kalmaları²⁰⁶ şeklinde bir imtihan çeşidi olmuş; güçlendikleri Medine döneminde ise içteki nifak ehlinin ifsat hareketleri²⁰⁷ ve müslümanları bölmeye çalışmaları şeklinde tezahür etmiştir. Her iki dönemde ortaya çıkan olumsuz tablo, *guliiv* ve *küfrün* klasik çeşidi olarak fitnenin, müslüman ve hakkın yanında olan toplumları zayıflatmanın ve ortadan kaldırmanın aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

11. Bağy kavramı

Aşırılık ve küfrle irtibatlı olarak ele almamız gereken kavramlardan biri de ‘*bağy*’dir. *Bağy*, Arapçada zulmetmek, fesat peşinde olmak, haddi aşmak ve haktan ayrılmak gibi anlamlara gelir.²⁰⁸ Aynı kökten gelen ‘bâğî’ ise, ‘devleti adaletle yöneten idarecilere bir şekilde isyan eden kişi’ anlamına gelir. Bâğîler ellerindeki

²⁰¹ Ahzâb, 33/14.

²⁰² Bkz. NESEFÎ, *Medârikü't- tenzîl*, III/22.

²⁰³ Nisa, 4/93.

²⁰⁴ Tevbe, 9/47.

²⁰⁵ NESEFÎ, *Medârikü't- tenzîl*, I/684; Ayrıca bkz. ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, III/51.

²⁰⁶ Bkz. Burûc, 85/10.

²⁰⁷ Bkz. Tevbe, 9/47.

²⁰⁸ İBN MANZUR, *Lisânu'l- arab*, B-Ğ-Y mad., II/323.

silahlı güçlerle bir bölgeyi işgal ederler ve insanların mallarına el koyar ve kendilerine katılmayanları öldürmeye varıncaya dek ileri giderler.²⁰⁹

Kur'ân'da *bağy* kelimesi haddi aşmak, zulmetmek ve haktan ayrılmak manalarında kullanılmıştır: *قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ* “De ki; Rabbim ancak kötülükleri, gerek açığını, gerek gizlisini, günahı ve haksız yere haddi aşmayı haram kılmıştır”²¹⁰ âyetindeki *bağy* kelimesi bu manadadır.²¹¹ Benzer şekilde, *وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ* “Eğer Allah kullarına rızık ve imkânları bol bol yaysaydı, onlar dünyada azarlardı”²¹² âyetinde de sahip olduklarıyla yetinmeyip başkalarının hakkına tecavüz etmek, cana, mala ve ırza kastetmek gibi aşırılığı çağrıştıran anlamlara gelmektedir. Neseî, âyetteki ‘*bağy*’ fiiline, ‘zenginliğin sebep olduğu kibre ve şımarıklığa kapılırlardı’ anlamını vermiş, örnek olarak da Firavun’u zikretmiştir.²¹³

Bâğînin ıstılahi tanımı ise şöyle yapılmıştır: “Haklı olan bir veliyyül’emre veya naibine karşı bir te’vile yani kendince doğru kabul ettiği bir delile, bir sebebe dayanarak isyan edip, itaat dairesinden çıkmaktır.”²¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen’in bu tarifinde ifade ettiği ‘haklı olan bir veliyyülemr’den kasdı, adaletle hükmeden devlet yöneticisidir. Buna göre adil olmayan bir meşru yönetime karşı ayaklanmak *bağy* suçu kapsamına girmez.

Meseleye İslam Hukuku açısından bakıldığı zaman *bağy* suçunun oluşması için, kasıt, savaş ve yönetime el koyma, şiddet kullanımı unsurlarının bulunması gerekli görülmüştür. Bu unsurlardan herhangi biri eksik olduğu zaman *bağy* suçu oluşmaz ve icra edilen suçlar adi suç kapsamında değerlendirilir.²¹⁵

İslam Hukukuna göre bütün unsurlarıyla *bağy* suçunu işlemiş olduklarına hükmedilen şahıs ve topluluklara verilecek ceza, onlarla savaşmak ve gerekirse öldürmektir. Ancak bu savaş, sadece isyanı bastırmakla sınırlıdır, daha öteye

²⁰⁹ ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Hukukunda Savaş*, Çev.: İsmail Bayer, İstanbul, İhtar yayıncılık, 1996, s.46.

²¹⁰ A’râf, 7/33.

²¹¹ Bkz. ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, II/101; BEĞAVÎ, III/226.

²¹² Şûrâ, 42/27.

²¹³ NESEFÎ, *Medârikü’t-tenzîl*, III/255.

²¹⁴ BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye Kamusu*, Çev.: Enes Sarmaşık, İstanbul, 1999, III/410.

²¹⁵ UDEH, Abdukadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Çev.: Akif Nuri, İstanbul, İhya Yay., 1976, s. 101.

geçilmesine cevaz yoktur.²¹⁶ Sözelimi, yaralı olarak ele geçirilen isyancılar öldürülmez, malları da ganimet olarak alınmaz veya telef edilmez. Aile fertleri de esir alınmaz.²¹⁷

İslam Tarihine baktığımızda bağy olarak addedilebilen örnekler görürüz. Sözelimi Hz.Ebu Bekir dönemindeki ‘ridde’ olaylarını anabiliriz. Her ne kadar bu hadiseler bir irtidat şeklinde tarihe geçmişse de, doğrusu bu olaylar *bağy*, yani otoriteye itaatsizlik veya isyandır. Çünkü işin aslı, o topluluğun Hz.Peygamber’e verdikleri zekâtı, Hz.Ebu Bekir’e vermekten imtina etmelerine dayanır. Kur’ân’dan istinat ettikleri ve delil kabul ettikleri âyet ise, *خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا* “Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın. Onlar için dua da et! Çünkü senin onlar lehine duan, onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır”²¹⁸ âyetidir. Bu âyet onlara göre zekâtın yalnızca Hz.Peygamber’e verilmesini emreder ve Onun vefatından sonra artık zekât vermelerine gerek yoktur. Dolayısıyla onların muhalefeti İslam’a değil Hz.Ebu Bekir’in halifelik makamına olmuştur. Bu nedenle Hz.Ebu Bekir olayları daha fazla yayılmadan, kuvvet kullanarak bastırmayı tercih etmiştir.²¹⁹

Özet olarak *bağy*, Kur’ân terminolojisinde meşru otorite ve yönetime isyan anlamına gelir. Eğer yönetim ve yönetenler Allah ve Resulünün çizdiği rotadan çıkmışlarsa, bu yöneticilere muhalefet edenler ‘*bağy*’ kapsamında değerlendirilmezler. Binaenaleyh, Müslüman ülke ve yönetimler ya da Kur’ân ve Hz.Peygamber’i referans aldıklarını iddia edenler, Kur’ân’daki ‘*bağy*’ kavramından ve İslam hukuk tarihindeki doğru ve yanlış uygulamalardan yararlanmalı; doğruları uygulayıp, yanlışlardan ibret almalıdırlar.

12. Hirâbe kavramı

Hirâbe, Arapçadaki ح-ر-ب kökünden gelir. Harb ise barışın zıddı olup, savaş, kavga veya dövüş demektir.²²⁰ *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ* “Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size

²¹⁶ MERĞİNÂNÎ, Ebu’l- Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye şerhu bidâyeti’l- mübtedi*, Dımaşk, 1986, II/171.

²¹⁷ EBU ZEHRE, Muhammed, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev.: İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, İstanbul, 1994, s.149.

²¹⁸ Tevbe, 9/103.

²¹⁹ Bkz. ECER, Vehbi, *İslam Tarihi Dersleri II*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 74; NİYAZİ, M., *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s. 10.

²²⁰ İBN MANZÛR, *Lisânu’l- arab*, H-R-B mad., I/816.

savaş açıldığını biliniz! Eğer faizcilikten tövbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Böylece ne haksızlık eder, ne de haksızlığa uğrarsınız”²²¹ âyetinde geçen ‘harb’ kelimesi ölüm cezası anlamındadır. Yani, sürekli faiz muamelesi yapan kişiye Müslümanların emiri bu işten vazgeçmesini ve tövbe etmesini söyler, vazgeçmezse ölüm cezasıyla tecziye eder.²²²

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ

açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası...”²²³ âyetindeki harbin anlamı ise, ‘Allah’ın kullarına, dostlarına savaş açan, yeryüzünde fesatçılık yapan, kargaşa çıkaran, insanların mal ve can güvenliğini ihlal edenler’²²⁴ şeklinde tefsir edilmiştir.

Yol kesicilik şeklinde de yorumlanan ‘hirâbe’, birinin elindeki malını ve mülkünü tamamen elinden alması, ona hiçbir şey bırakmaması demektir.²²⁵ Daha açık bir tanımla ‘hirâbe’, ekseriyeti Müslüman olan bir memlekette, bir grup tarafından, Müslüman ya da gayr-i Müslimlerin mallarını zor kullanarak ellerinden almak, canlarına kastetmek ve halkı korkutmak gayesiyle yollarını kesmektir.²²⁶

Hirâbe, malı silah zoruyla gasbetme, adam öldürme, genel asayiş ihlal etme ve yol kesme gibi pek çok suçu ihtiva ettiğinden dolayı kokteyl niteliğinde bir suç vasfını haizdir.²²⁷ Hirâbe ile bağı suçu arasında ise şöyle bir irtibat ve benzerlik vardır: Bâğîler, isyan ederken kendilerince haklı bir gerekçe ve delile istinat ederken, hirâbe suçuna bulaşanlar ise, hiçbir yasal ve mantıklı gerekçeye dayanmazlar.²²⁸

Kısaca ifade etmek gerekirse, hirâbe insanlık tarihi boyunca işlenen ve toplumu terörize etmeye ve yıldırmaya yönelik bir insanlık suçudur. Günümüzde de dünyanın muhtelif yerlerinde hirâbenin farklı ve daha çağdaş uygulamalarını görmek mümkündür.

²²¹ Bakara, 2/279.

²²² İBN ATIYYE, Ebu Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru’l- vecîz fî tefsîri’l- Kur’âni’l- Aziz*, Doha, 2007, III/103.

²²³ Maide, 5/33.

²²⁴ ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsiru’l- vecîz*, Dimaşk, Daru’l- fikr, Tsz., I/114.

²²⁵ İBN MANZÛR, H-R-B mad., I/817.

²²⁶ ERTURHAN, Sabri, *İslam Ceza Hukukunda İçtima*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003, s.127.

²²⁷ BARDAKOĞLU, Ali, DİA, “*Eşkiyâ*” mad., İstanbul, 1993, XI/463.

²²⁸ ŞEKERCİ, Osman, *İslam Hukukunda Tazir Suçları ve Cezaları*, İstanbul, 1996, s.83.

D. Küfr ve Gulüve Karşıt Olan Bazı Kavramlar

1. İstikâmet kavramı

Aşırılık veya gulüv, aslında tezimizin en başında ifade ettiğimiz gibi insanoğlunun aklına ve duygularına had konulmamış olmasından dolayı, vahiyden beslenmeyen insana ait bir tür manevi/ruhsal hastalıktır. İstikamet ise aşırılığın panzehiri olan bir tutumdur. Bunu idrak edebilmek ve bu sonuca ulaşmak için istikamet kavramının sözlük ve terim anlamını ifade etmemiz gerekir.

İstikamet kelimesi قام fiil kökünden türetilmiştir. Anlamı mutedil olmak, doğruluktan ayrılmamak ve denge halini korumak demektir.²²⁹

Kur'an'da isikamet kavramı on âyette fiil formunda, otuz yedi yerde ise ism-i fail formu olan 'müstakîm' şeklinde zikredilir.²³⁰ Hûd suresinde geçen istikamet kavramı tam da aşırılığın zıddı olan dengeli olma anlamını ifade eder: "فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" "Ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et! Aşırı gitmeyin! Çünkü O, yaptığınız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir."²³¹

Kur'an'da geçen 'müstakîm' kelimesi çoğunlukla yol anlamına gelen 'sırat' sözcüğüne sıfat olarak kullanılır. Buradaki mantığı şöyle izah etmemiz mümkündür: Bilindiği üzere sırat yani yol, insanı maksadına ulaştıran bir vasıttan ibarettir. Yolun müstakim yani dosdoğru olması onun meşru olması demektir. Yolun meşruiyetinin kaynağı ise Kur'an ve Allah Resulünün sünnetidir. Dolayısıyla bu iki kaynağa uymayan bütün yollar istikametten uzaktır. Ya ifrat ya da tefrittir. Bu nedenle Fatiha suresini namazın her rekâtında okur ve 'bizi dosdoğru yola hidâyet eyle' diyerek Rabbimize dua ederiz.

2. Vasat Kavramı

Vasat kavramı Arap dilinde وساطة maddesinden gelir. Vast ve vasat şeklinde masdar olarak kullanılır. İki şeyin ortası, denge ve adalet anlamındadır.²³² Sıfat olarak vasat kelimesi 'en güzel, 'en adaletli' ve 'en hayırlı' manasına

²²⁹ İBN MANZUR, III/191.

²³⁰ ABDULBÂKÎ, *el-Mucemu'l- Müfrehes*, s. 580-581.

²³¹ Hûd, 11/112.

²³² İBN MANZUR, *Lisânu'l- arab*, VII/428.

gelir.²³³ Kur'ân'da vasat kavramı beş yerde zikredilir. Bu âyetleri şöyle ifade edebiliriz:

Birincisi: Bakara suresindeki وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا “Ve işte böylece Biz sizi mutedil bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun”²³⁴ âyetidir. Bu âyetle vasat, mutedil, dengeli ve hayırlı anlamına gelmektedir.²³⁵

İkincisi: Fiil formunda وَسَطٌ şeklindeki halidir ki Âdiyat suresinde şöyle geçer: فَوَسَّطْنَا بِهِ جَمْعًا Bu âyetle cihad eden Müslüman ordusunun düşman saflarının ortasına dalmasına yemin edilir. Şu halde وَسَطٌ tam ortalamak anlamınadır.

Üçüncüsü: Yemin kefaretinin ifade edildiği şu âyetle geçen أَوْسَطُ kelimesidir: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ “Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz, ama bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Böyle bir yemini bozarsanız onun keffâreti, çoluk çocuğunuza yedirdiğiniz orta halli yemek çeşidinden on fakir doyurmak, yahut on fakiri giydirmek veya bir köleyi hürriyetine kavuşturmadır.”²³⁶

Dördüncüsü: Bahçe sahiplerine ilişkin kıssanın anlatıldığı yerde geçen أَوْسَطُهُمْ kelimesidir ki burada ‘onların en makul ve mantıklı olanı’ anlamınadır. قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ “En makul olanları ise: “Ben size Allah'ı zikretmenizi söylememiş miydim!” dedi.”²³⁷

Beşincisi: Namazla ilgili bir âyetle ise namaza الوَسْطَى şeklinde sıfat olarak gelmiştir. حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ “Namazlara, özellikle orta namaza dikkat edin ve kalkıp huşû ile Allah'ın huzurunda divan durun.”²³⁸

Bu âyetlerde bizim konumuzla doğrudan ilgili olan iki anlam dikkatimizi çekmektedir. Birincisi, dengeli ve mutedil anlamındaki vasat ümmet, diğeri de makul ve mantıklı olan manasına gelen ‘evsat’ kelimesidir. Şu halde Kur'ân hem

²³³ İBN FÂRİS, Ebu'l- Huseyn Ahmed, *Mucemu mekâyisi 'l- lügâ*, Kahire, 1969, VI/108.

²³⁴ Bakara, 2/143.

²³⁵ İBN KESİR, *Tefsiru 'l- Kur'âni 'l- Azim*, Kahire, Dâru ihyâi 'l- kütübi 'l- arabiyye, Tsz., I/180.

²³⁶ Mâide, 5/89.

²³⁷ Kalem, 68/28.

²³⁸ Bakara, 2/238.

fert planında hem de toplumsal manada dengeli ve makul olmayı öngörmektedir. Zira dengeden ve makuliyet sınırından çıkan fert ve toplumlar kendilerini aşırılığa kaptırırlar. Neticede aşırılık isyana ve inkâra, inkâr ise anarşiye davetiye çıkarır.

3. *Adl kavramı*

Adl, doksan dokuz esmâ-i hüsnâdan biri olup²³⁹, lugatte, doğru olmak, doğru davranmak ve adaletle hükmetmek anlamlarına gelen bir masdardır.

Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli türevleriyle birlikte yirmi sekiz âyette geçerse de, bunların hiçbirinde Allah’ın adalet sıfatını ifade eder mahiyette kullanılmamıştır. Yalnız bir âyette Allah’ın sözünün adaletli olduğu belirtilir.²⁴⁰ Ancak birçok âyette Allah, adaletin zıddı olan zulümden tenzih edilmiş, ayrıca “adl” mânasına gelen kıst da Kur’ân’da ve hadislerde Allah’a izâfe edilmiştir.²⁴¹ Aynı anlama gelmekle birlikte ezdâddan olan “kıst” kelimesi de daha çok adaletli davranma anlamını ifade etmiştir. Örnek olarak ker ikisinin de birlikte zikredildiği şu âyeti vermek yeterli olacaktır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Ey iman edenler! Haktan yana olup vargücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâyâ en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”²⁴²

4. *Mîzân kavramı*

Bir şeyi ölçüye vurmak ve tartmak anlamındaki وزن / vezn kökünden türemiş bir isim olan mîzân, tartı âleti, tartıda kullanılan ağırlık ve adalet anlamına gelir.²⁴³ Kur’ân-ı Kerim’de ise, mizan, her ne kadar genellikle amellerin tartılması için ahirette kurulacak olan terazi²⁴⁴ anlamında kullanılmış olsa da, kulların dünyada adaletten şaşmamaları konusunda uyarıda bulunulan âyetler de vardır. “Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına

²³⁹ TİRMİZÎ, “Daavât”, 83.

²⁴⁰ En’âm, 6/115.

²⁴¹ Âl-i, İmrân, 3/118; Yunus, 10/4, 47, 54; TİRMİZÎ, “Daavât”, 83; İBN MÂCE, “Duâ”, 10.

²⁴² Mâide, 5/8.

²⁴³ RÂGİB, *el-Müfredât*, s. 629.

²⁴⁴ A’râf, 7/8; Enbiyâ, 21/47.

taşmayasınız. Öyleyse siz de tartıyı adaletle yapın, sakın teraziyi, dengeyi aksatmayın!”²⁴⁵

5. Hikmet kavramı

Hikmet kelimesi, klasik sözlüklere göre, ‘yargıda bulunmak’ anlamındaki *hüküm* masdarından gelir. Ayrıca, engellemek, gemlemek sağlam olmak anlamlarıyla ‘ihkâm’ masdarıyla ilişkilendirilir.²⁴⁶

Mâtürîdî, hikmet için verilen anlamları şöyle sıralar: 1- Hikmet, Kur’ân’dır. 2- Hikmet, eşyanın hakikatine tam isabetle vakıf olmaktır. Hikmetle kötülüklerden sakınılıp, hayırlara nail olunur. 3- Bazıları da hikmetin Allah tarafından elçisine ikram edilen sünnet olduğunu söylemişlerdir ki, onun sünnetine tabi olanlar kurtuluşa ererler.²⁴⁷

Taberi “Kime hikmet nasib edilmişse, doğrusu ona pek çok hayır verilmiştir”²⁴⁸ âyetinin tefsirinde, *hikmet*’i söz ve eylemde isabet şeklinde açıklamıştır.²⁴⁹ Kime hikmet nasib edilmişse, doğrusu ona pek çok hayır verilmiştir.

Bazı çağdaş yazarlara göre ise hikmet, mizan demektir ve kitabın üzerine oturduğu akılcı temeldir. Şüphesiz ki bütün evrende tam bir denge hakimdir. Eğer insan bu dengeye uygun hareket ederse ve hikmetten ayrılmazsa, hem kendi dengesini hem de kainatın dengesini bozmadan yaşayabilir.²⁵⁰

6. İman ve Şükür Kavramları

Kur’ân küfrün karşıtı olarak iki kelime kullanır. Birincisi *şükür*, ikincisi de imandır. Bunu ise, küfrün, verilen nimetlere karşı nankörlükte bulunmak veya teşekkür etmemek ve iman edilmesi vacip olan esasları kısmen veya tamamen inkâr etmek anlamlarından çıkarıyoruz.

Şükür sözcüğü, sözlükteki, az bir otla beslenmesine karşın besli görünen at vb. canlılara *فرس شكور* / *lferesün şekûr* denilmesine dayandırılır. Yine bir ineğin

²⁴⁵ Rahmân, 55/7-9.

²⁴⁶ İBN MANZÛR, XII/144; KUTLUER, İlhan, “Hikmet” mad., DİA, s.518.

²⁴⁷ MATÜRİDÎ, *Tevîlât*, II/261.

²⁴⁸ Bakara, 2/269.

²⁴⁹ TABERÎ, V/576.

²⁵⁰ ÖZ, Ahmet, *Kur’ân’ın Önerdiği Vasat Ümmet*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006, s. 25

memelerinin sütle dopdolu olması halini ifade etmek için شكرت الحلوبة /*şekeratü'l-halûbe* denilir.²⁵¹ Hülâsa Arap dilinde *şükr* kelimesi, etkiye olumlu tepki vermeyi beyan eden bir kelimedir.

Şükrün ıstılahtaki anlamı ise, insanın kendisine ulaşan nimetlere bir kul olarak, diliyle, davranışlarıyla ve kalbî tasdik ve muhabbetle karşılık vermesidir.²⁵² Nitekim Hazreti Peygamber'in "Allah kuluna ihsan ettiği nimetleri kulu üzerinde görmek ister"²⁵³ hadisi de şükrün anlamını daha net biçimde ortaya koyar.

Şükr ile *hamd* birbirine yakın olmakla birlikte aralarında fark vardır. Şükr dille, kalple ve uzuvlarla olurken, hamd sadece dille olur. Şükrün zıddı küfr iken, hamdin zıddı ise zemmetmektir. Nitekim Allah Resulü de şükür-hamd ilişkisine "Hamd şükrün başıdır. Allah'a hamd etmeyen kimse ona şükür etmiş olmaz"²⁵⁴ beyanıyla dikkat çekmiştir. Hamde göre şükrün daha zor olduğuna da "Kullarımdan pek azı bana şükreder"²⁵⁵ âyeti işaret eder. Zira şükür dil ve kalbin yanı sıra organlarla da eda edilir. Hazreti Peygamber'in ayakları şişinceye kadar gece ibadeti yaptıktan sonra "Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı"²⁵⁶ buyurması da şükrün zorluğuna işarettir.

İman ise إيمان e-m-n kökünden gelir. *Emn* ise insan ruhunun sakinliği, huzuru ve kendini güvende hissetmesidir. Ayrıca başkasına güvenmek ve kişiye bırakılan emanet anlamına da gelir.²⁵⁷ İf'al babından 'Âmene' fiili geçişli olarak kullanıldığı zaman, karşısındakilere güven telkin etmek; dönüşüm (sayrûret) için olduğu zaman kendinden emin olup yalanlanma endişesi taşımamak anlamına gelir.²⁵⁸ Pek çok âlimlerin belirttiği üzere '*iman*' kelimesi, bir kişiyi söylediği sözlerinde ve verdiği haberlerde doğrulamak veya tasdik etmek, onun dediklerine inanmaktır.²⁵⁹

İslam ulemâsı imanın ıstılah olarak tanımını şöyle yapmışlardır: Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra diriliş, mükâfat ve ceza, namaz ve zekâtın farziyeti

²⁵¹ RÂĞİB, *el-Müfredât*, s. 461.

²⁵² İBN KAYYİM, *Medâric*, II/234.

²⁵³ TİRMİZİ, "Edeb", 45.

²⁵⁴ İBN KAYYİM, *Medâric*, II/236.

²⁵⁵ Sebe', 34/13.

²⁵⁶ BUHARİ, "Teheccüd", 6.

²⁵⁷ İBN MANZUR, *Lisânu'l-arab*, VIII/21.

²⁵⁸ RÂĞİB, *el-Müfredât*, s. 91

²⁵⁹ YAZIR, *Hak Dini*, I/168.

gibi akıl yürütme ve muhakemeye gereksinim duyulmaksızın zorunlu olarak bilinen konularda Allah'ın Resulünü onaylamaktır.²⁶⁰

Onaylamanın zıddı ise tekzip etmektir. Nitekim *فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَلَكِنْ كَذَّبَ* “Ne tasdik etti ne de namaz kıldı; ama o yalanladı ve yüz çevirdi”²⁶¹ âyetlerinde tasdikın karşısı olarak tekzip gösterilmiştir. Tekzip etmek ise küfrün farklı bir şeklidir. Bir başka deyişle yukarıdaki âyetlerde iman yerine tasdik, küfr yerine de tekzip kullanılmıştır.

İman hakikati sadece dil ile ‘iman ettim’ demekle olmaz. Nitekim bazı münafıkların Allah Resulüne gelerek ‘Senin Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik ederiz’ demeleri üzerine onların ikiyüzlü ve yalancı oldukları yüzlerine çarpılmıştır: “Münafıklar sana geldiklerinde: “Biz, senin Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik ederiz.” derler. Allah da senin Kendisinin elçisi olduğunu elbette bilir. Bununla beraber, Allah, onların bunu söylerken yalan söylediklerine, samimî olmadıklarına şahitlik eder.”²⁶²

Yine bir kısım bedeviler gelerek, iman ettiklerini başa kakarak, zekat fonundan yardım istemişler, onlara da şöyle cevap verilmiştir: “Bedeviler “iman ettik!” dediler. De ki: “Siz iman etmediniz, lâkin “İslâm olduk, size inkıyad ettik!” deyiniz. Zira iman henüz kalplerinize girmiş değildir. Eğer Allah’a ve Resulüne itaat ederseniz, sizin emeklerinizden hiçbir şeyin mükâfatını eksiltmez. Yaptığınızı zayi etmez. Gerçekten Allah gafûr ve rahîmdir.”²⁶³ Şâyet bedevi Arapların ‘iman ettik’ demeleri yeterli olsaydı, onlara, ‘Hayır siz iman etmediniz; henüz iman kalplerinize girmiş değil’ cevabını almazlardı. Demek ki iman kalbe ait bir ameldir.²⁶⁴

İmanın kalbe ait bir eylem oluşunu işkence altındayken Ammar b. Yasir’in tutumunu anlatan âyetten de çıkarabiliriz: “Kalbi imanla dolu olarak dopdolu iken, dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir öfke ve elem verici bir azap vardır.”²⁶⁵

²⁶⁰ TAFTAZÂNÎ, Sa’düddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l- mekâsıd*, Beyrut, 1989, V/176.

²⁶¹ Kıyâmet, 75/31-32.

²⁶² Münâfikûn, 63/1.

²⁶³ Hucurât, 49/14.

²⁶⁴ RAZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *et-Tefsîru’l- kebîr*, Beyrut, Tsz., X/116.

²⁶⁵ Nahl, 16/106.

Ne var ki zor şartlar dışında kalpteki imanın dışa vurulmaması ve ikrar edilmemesi de doğru değildir. Zira insanların, hayatlarında ve öldüklerinde Müslüman muamelesine tabi kılınmaları için kalplerindeki imanı bir biçimde izhar etmiş olmaları şarttır.²⁶⁶

Özetleyecek olursak iman ile küfr birbirinin zıddı olan iki kavramdır. Nitekim “Sizin hepinizi yaratan O’dur. Öyle iken artık kiminiz kâfirdir, kiminiz mü’min. Allah yaptığınız her şeyi görür”²⁶⁷ ve “De ki: “İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr (küfr) etsin”²⁶⁸ gibi âyetler bunun açık delilidir.

7. Takvâ Kavramı

Kur’ân’da nadiren ‘takva’ şeklinde, genellikle de iftial babından gelen ‘ittikâ’ ve türevi olan fiillerle zikredilen bu kavram, iman edenlere has bir özelliktir. Korumak ve muhafaza etmek anlamına gelen ‘vikâye’ kökünden türetilen ittikâ ve takva, kendini zarar verici şeylerin zararından korumaya almak ve sakınmak anlamına gelir. Takva İslam öncesi cahiliye döneminde ‘canlıların, dışarıdan gelecek tehlikelere ve yıkıcı güçlere karşı kendilerini korumaları’ şeklinde anlaşılıyordu.²⁶⁹

Takva Kur’âni terminolojide çok daha zengin bir anlam alanına sahip olmuştur. Nitekim Fahreddin Râzî (ö.606/1210), takvanın Kur’ân âyetlerinde beş farklı anlama geldiğini kaydetmiştir:

Birincisi: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشَيْءٍ مِّن دُونِ اللَّهِ... ve takva kelimesini onlara yoldaş etti”²⁷⁰ âyetinde ve أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ “İşte bunlar Allah’ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir”²⁷¹ âyetinde ‘iman’ anlamına gelir.

İkincisi: وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا تَوَلَّوْا بِلِهَابِكُمْ... “Eğer kitap ehli iman etseydi ve takva sahibi olsalardı” âyetinde²⁷² ‘tevbe’ anlamına gelir.

²⁶⁶ SÂBÛNÎ, Ahmed b. Mahmud Nureddin, *el-Bidâye fî usûli’ d- dîn*, Ankara, 1993, s. 88.

²⁶⁷ Teğâbun, 64/2.

²⁶⁸ Kehf, 18/29.

²⁶⁹ İZUTSU, Toshihiko, Kur’ân’da Allah ve İnsan, Çev.: Süleyman Ateş, Ankara, 1975, s. 20.

²⁷⁰ Fetih, 48/26.

²⁷¹ Hucurât, 49/3.

²⁷² Mâide, 5/65.

Üçüncüsü: *وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُون* “Ve hepinizin dini bir tek dindir. Ben de sizin Rabbiniz’im, öyleyse Bana karşı gelmekten sakının!” âyetinde²⁷³ ‘itâat’ anlamınadır.

Dördüncüsü: *وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النِّبُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى* “Evlere arka taraftan girmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, haramlardan sakınan insanın iyiliğidir”²⁷⁴ âyetinde ise ittikâ, ‘günahlardan ve isyanlardan sakınmak’ demektir.

Beşinci: *ذَلِكَ وَمَنْ يُعِظْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ* “Bu böyledir. Artık kim Allah’ın şearini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır” âyetinde de takva, ‘ihlâs’ anlamına gelir.²⁷⁵

Takvayı Kur’ân bütünlüğü içinde ele alıp özetleyecek olursak, onu, ‘*insanın ve özellikle de müminin, her türlü dünyevi ve uhrevi cezalardan kendini koruması*’ şeklinde ifade edebiliriz. Takva zırhına girmiş olan bir mümin, başına gelecek dünyevi ve uhrevi cezaların caydırıcı etkisiyle her türlü aşırılıktan uzak durur. Böyle davrananlar aynı zamanda diğer insanlara da örnek olmuş olurlar.

Buraya kadar olan kısımda *küfr* ve *gulûv* ile ilişkili bazı kavramlara yer verildi ve tezin kavramsal çerçevesi ortaya konulmaya çalışıldı. *Küfr* ve *gulûv*’e yakın olanlardan *bağy*, *tuğyan* ve *masiyet* gibi mefhumlar üzerinde duruldu. *Küfr* ve *gulûv*’e zıt olanlardan da, istikamet, vasat ve takva gibi ıstılahlar öne çıkarılarak izah edilmeye çalışıldı. Bundan sonraki bölümde Kur’ân çerçevesinde *küfr* ve *gulûv* olgusunun sebepleri üzerinde durulacaktır.

²⁷³ Müminûn, 23/52.

²⁷⁴ Bakara, 2/189.

²⁷⁵ RÂZÎ, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II/24.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KÜFR VE GULÜV'UN SEBEPLERİ

Bu bölümde Kur'ân'dan örnek olarak seçtiğimiz bazı sure ve âyetler çerçevesinde, insanları küfr ve gulüv bataklığına sevk eden başlıca amiller üzerinde durulacaktır. Bunları cedel, kibir vb. başlıklar altında incelerken, örnek ayetleri çoğunlukla havâmîm denilen 40.-46. surelerden seçmemizin nedeni, konunun bu surelerde yoğun olarak ele alınmasıdır. Bununla birlikte, Kur'ân'ın bütünlüğünü dikkatten kaçırmamak adına diğer bazı surelerde geçen ayetlerden de misaller verdiğimiz belirtmek isteriz.

Bu kısa girişten sonra insanları inkâra ve aşırılığa götüren sebeplere intikal edebiliriz.

I. CEDELİ OLMAK VE ÂYETLERİ YALANLAMAK

Kur'ân-ı Kerîm'de, özellikle hâ-mîm ile başlayan surelerde,²⁷⁶ Allah Teâlâ'nın âyetlerini yalanlamaya çalışan kimseler hakkında çok dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Bu surelerde geçmiş kavimlerden bahsediliyor olması ve peygamberlerine karşı takındıkları olumsuz tutumlar konuyu daha net biçimde görmemize ve göstermemize yardımcı olmuştur.

Mezkûr sure grubunun ilki olan Ğâfir suresinin başında, geçmiş toplumlarda küfre sapanların âyetlerle cedel içerisinde bulunduğu bilgisine yer verilmekte ve *küfr* ile *cedel* arasında ilişki kurulmakta²⁷⁷ ve şöyle buyrulmaktadır: “Allah'ın âyetleri hakkında ancak inkâr eden müşrikler tartışılar. O nedenle o inkârcıların şehirlerde dolaşması seni aldatmasın.”²⁷⁸ Bu âyetin hemen öncesinde Allah Teâlâ, zatının birliği gibi yüce sıfatlarından bahsetmektedir. Cedelle ilgili âyetin bunun hemen akabinde gelişi, Zât-ı ilâhîye müteallik hakikatlerin, herkesçe müsellemler olduğunu ortaya koymak ve böyle konular hakkında cedele girişiminin varlık içindeki ahengi bozmak anlamına geldiğini beyan etmek olduğu söylenebilir.

²⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'deki 40-46. sureler.

²⁷⁷ BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l- beyân*, Beyrut, Dâru'l- fikr, Tsz., VIII/210.

²⁷⁸ Ğâfir, 40/4: مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْزُوكَ تَقْلِبُهُمْ فِي الْبِلَادِ.

Yukarıda zikredilen âyet bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ tarafından indirildiği hususunda asla şek ve şüphe bulunmamaktadır. Âyetteki لا kasr edatı, iman edenlerin Allah'ın âyetleri hakkında cedele girişmeyeceklerinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca âyetler üzerinde cedel yapılmasının *küfr*'le nitelenmesi, eski ümmetlerden Allah'ın âyetlerini tartışan herkesi içine almak üzere ve ta'mîm/genelleme üslubuyla ifade edilmiştir.²⁷⁹

Ğâfir suresinde Allah'ın âyetleri üzerinde cedel yapanlar bir başka âyette şu şekilde anlatılır: “Onlar kendilerine gelen güçlü bir delil bulunmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girerler. Bu hem Allah nezdinde hem de iman edenler nezdinde öfkeyi arttıran bir tutumdur. İşte Allah bütün kibirli ve zorbaların kalbini böyle mühürler.”²⁸⁰ Bu âyette kâfirlerin cedel yapmalarının ve dalalette ısrar etmelerinin sebebi olarak tekebbür ve zorbalık içinde bulunmaları zikredilmektedir.

Aynı surenin bir başka yerinde Allah Teâlâ'nın âyetleri hakkında cedel yapanlar üçüncü kez tekrarlanmaktadır. Kur'ânî beyan bu âyette, cedelin sebebini, Yüce Yaratanın kudretinin hakikatini idrak edemeyen bomboş kalplerindeki kibir olarak ifade etmiştir:

“Allah'ın âyetleri hakkında kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın tartışanların kalplerinde kibirden başkası yoktur. O kibirle de hedeflerine ulaşamayacaklar. Şu halde Allah'a sığın. Muhakkak ki Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir. Göklerin ve yerin yaratmak insanları yaratmaktan daha büyük bir hadisedir; fakat insanların çoğu bilmiyorlar.”²⁸¹

Son zikredilen âyette Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine ilişkin delil ve bürhanlar sevk edilirken, bunları göremeyip de Ona karşı hasmane tavır alan kâfirler kınanmaktadır. Âyette geçen (كبر) *kibr* kelimesinin nekre oluşu, onların kalplerinde kibrin birçok çeşidinin bulunduğuna işaret eder. Âyetin devamındaki ما هم بباليه ifadesi aslında küfre düşenlerin kibirlenmeye layık ve ehil olmadıklarını beyan etmektedir. Bu bağlamda âyette onların hakikatte kibre sahip olamayacak seviyede oldukları anlatılmaktadır.²⁸² Âyetin devamında “Allah'a sığın Zira Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir”²⁸³ buyrulması kibrin ne kadar çirkin kötü

²⁷⁹ İBN ÂŞÛR, Muhammed b. Tâhir, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, Tunus, Dâru Sahnûn, Tsz., XXIV/82.

²⁸⁰ Ğâfir, 40/35: الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كِبَرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَرٍ جَبَّارٍ.

²⁸¹ Ğâfir, 40/56-57: إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبَرٌ مَّا هُمْ بِبَالِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ. لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.

²⁸² SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *Mu'teraku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1988, I/179.

²⁸³ Fussilet, 41/36.

olduğuna işaret etmektedir.²⁸⁴ Kâfirlerin en şiddetli ve sert cidalleri, Allah'ın yeri ve gökleri yarattığını kabul etmekle birlikte öldükten sonra tekrar dirilteceğini isbat eden âyetlerde görülür. Bu âyetlerde kâfirlere getirilen delil şudur: Ölülerini diriltmesi Allah için yeri ve gökleri yaratmaktan daha muazzam bir hadise değildir. Bu nedenle âyetle *لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ* buyrulmuştur. Âyet mütekebbir olan kâfirlere dönük bir kınama da sayılabilir. Diğer bir ifadeyle Allah şunu kastetmiş olabilir: “Allah'ın yarattığı mahlûkat beşerin yaptıklarından miktar olarak çok çok büyük ve değerlidir. Bu sebeple hiçbir yaratığın Yüce Yaratıcıya karşı kibirlenmeye hakkı yoktur.”²⁸⁵ Yüce Yaratıcının azamet ve kudreti önünde insana düşen, Allah'ın âyetlerini tefekkür etmek ve sonra da Ona derin bir saygıyla itaatte bulunmaktır.

Gâfir suresindeki bir diğer âyetle, hayat ve ölüm sahnesi arz edildikten ve bu iki hadisede tecelli eden ilahi kudret anıldıktan sonra, Allah'ın âyetleri hakkında cedel yapanlara beşinci kez dikkat çekilmiştir. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmez misin? Nasıl da haktan çeviriliyorlar? Kitabı ve elçilerimizle gönderdiğimiz hakikatleri yalan sayanlar pek yakında bilecekler!”²⁸⁶

İlk bakışta anlaşılan, âyetlerin, Hazreti Peygamber'in risaleti hakkında cedel yapan kâfirler hakkında olduğudur. Çünkü âyet, onların bu kadar açık ve kesin delilleri gördükten sonra iman etmeyip cedele girişmelerini ‘*ta'cib*’ yani muhatabı hayrete sevk ettirme üslubuyla sunmaktadır. Aynı zamanda âyet hesap gününde onları bekleyen azabı beyan etmeden önce zikredilen bir nevi mukaddime hükmündedir.²⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm, cedel yapan kâfirlere diğer bir tehditte bulunarak onların varacakları son durağın cehennem olduğunu beyan etmektedir. Azaba müstehak olduklarının ifadesi için Allah'ın onların yaptıklarını bildiği ve gördüğü vurgulanmıştır. Akabinde de küfrlerinden dolayı onları tehdit etmiştir:

“Âyetlerimiz hakkında sapkın yorumlar yapanlar bizden asla gizlenemezler. Hiç cehenneme atılanlar, kıyamet günü güven içinde gelenler gibi olur mu? Şu halde dilediğinizi yapmaya devam edin. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”²⁸⁸

²⁸⁴ Bkz. CÂVÎ, Muhammed b. Ömer, *Merâhu Lebîd li keşfi ma'ne'l- Kur'âni'l- Mecîd*, Beyrut, Daru'l- kütübî'l- ilmiye, 1417, II/352.

²⁸⁵ İBN ATIYYE, *el-Muharraru'l- vecîz*, XIII/75.

²⁸⁶ Gâfir, 40/69-70: *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أُرْسِلْنَا بِهِ رُسُلُنَا فَسَوَفَ يُعْلَمُونَ*.

²⁸⁷ Bkz. EBUSSUÛD, *İrşâdu'l- akli's- selîm*, VII/284.

²⁸⁸ Fussilet, 41/40: *إِنَّ الَّذِينَ يُلْجِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ*.

Şûrâ suresinde, Allah Teâlâ'nın insanlara olan sınırsız nimet ve lütufları beyan edildikten sonra, Allah'ın âyetlerini cedel konusu yapanlardan bahsedilir. Bu âyette kâfirlerin Allah'ın nimetini inkâr ettiği ve şirkte ısrarcı oldukları ifade edilmektedir: “Neticede âyetlerimizi tartışanlar kendileri için kaçacak bir yer kalmadığını görecekler.”²⁸⁹ Râzî âyetin tefsirinde şöyle der; âyetleri cedel konusu yapanlar, âyetleri yalanlayarak tartışanlar, gemiler durup fırtına sönmeye başladığında ve bu durum onların, Allah'tan başka zarar veya fayda veren kimse olmadığını itiraflarına sebebiyet verdiğinde kaçacak yerleri olmayacak.²⁹⁰

Kur'âni beyanlarda kâfirlerin iftiralarına ve yalanlarına karşılık çok güçlü ve susturucu delillerle cevap verilir ve onların ibadet konusunda atalarını taklit etme yönündeki bahanelerinin ne kadar fasit bir bakış açısı olduğu ortaya konulur: “Yoksa onlara daha önce bir kitap vermişiz de ona mı sınıksı sarılıyorlar?! Hayır, aksine onlar, “biz atalarımızı bir âdet üzere bulduk, onların izinde istikamet üzere yaşıyoruz” derler.”²⁹¹ Maksat şudur: Allah Teâlâ, onların öne sürdükleri iddialarının fasit olduğunu ve buna dair sahih delilleri bulunmadığını beyan edince, onları bu tavrı almaya sevk eden faktörün katıksız taklit olduğunu ortaya koymuştur. Sonra cahillere taklit yoluyla sarılmanın eskiden beri devam ede gelen bir âdet olduğunu beyan etmiştir:²⁹² “Senden önce bir şehre ne zaman uyarıcı gönderdiysek oranın şımarık zenginleri “biz atalarımızı bir âdet üzere bulduk, onların izini takip ediyoruz” demişlerdi.”²⁹³

Kur'âni beyan ilk âyeti (Zuhruf 43/22) hidâyet meselesine tahsis etmiştir. Zira ataların yolundan gitmenin hidâyet olduğu düşüncesi ve ecdatlarının hidâyet üzere oldukları, eskiden beri Arapların ortak söylemiydi. Demek istiyorlardı ki, atalarımız hidâyet üzere olduğuna göre ve biz de onları takip ettiğimize göre biz de onlar gibi hidâyet ve doğru yol üzereyiz. İkinci âyet (Zuhruf, 43/23) ise kendilerinden önce yaşamış olan kâfirleri hikâye etmektedir. Onlar ataları gibi hidâyet üzere olduklarını değil sadece onların izini takip ettiklerini iddia etmişlerdir. Böylece her bir âyetin hatimesi muhtevasına münasip olmuştur.²⁹⁴

²⁸⁹ Şûrâ, 42/35: وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَّجِيصٍ.

²⁹⁰ RÂZÎ, *et-Tefsîru 'l- kebîr*, XXVII/603.

²⁹¹ Zuhruf, 43/21-22: أَمْ اتَّخَذْتُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ.

²⁹² RÂZÎ, *et-Tefsîru 'l- kebîr*, XXVII/627.

²⁹³ Zuhruf, 43/23: وَكَذَٰلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ.

²⁹⁴ KİRMÂNÎ, Muhammed b. Hamza, *Esrâru 't- tekrâr fi 'l- Kur'ân*, Tunus, 1983, s.191-192.

Âyet-i kerîme düşüncesizce yapılan kör taklidin ne kadar kötü olduğunu ve kâfirlerin adeta bir sürü gibi yoldaki işaretleri anlamadan ve bilmeden hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Onların ibadetlerinde istinat ettikleri bu biricik dayanağın! tutarsızlığının isbat edilmesiyle bütün ibadetleri boşa gitmektedir. Kur'ân onların gündemine geldiği zaman onları şirke davet eden bir kitap yoktu ki şirk üzere sabit kalsınlar. Bu tutarsız laflarının dışında hiçbir delil ve hüccete sahip değillerdi. İşte bu çok zayıf iddia onları azaba götürecektir.²⁹⁵

Bir diğer tabloya baktığımızda, kâfirlerin küfrde ısrar etmeleri göz önüne serilir. Yeni bir iftira ve cılız bir hüccetle Kur'ânın sihir olduğunu iddia etmişler ve büzden de onu inkâr ettiklerini söylemişlerdi. Yine onlara göre Kur'ân Mekke'de ya da Medine'de bulunan zengin liderlerden birine indirilmeliydi. Onların bu düşüncelerini şu âyet beyan etmiştir: “Hak ve hakikat geldiğinde de “bu bir sihirdir, biz bu sihri kabul etmiyoruz” dediler. Şunu da dediler: Bu Kur'ân şu iki belleden zengin ve ünlü bir adama indirilmeli değil miydi?”²⁹⁶

Kur'ân onların Kur'ân hakkında sihirdir dediklerini ve onu inkâr ettiklerini en yüksek tonda haber veriyor. Kur'ân'a sihir demelerinin altında onun insanlarla eş ve çocuklarını birbirinden ayırdığı düşüncesini temellendirme gayretleri vardı. Hâlbuki onlar sihir ile Kur'ân'ı birbirinden tefrik edemeyecek kadar cehalet içindelerdi. Zira Kur'ân'ı idrak eden ve onun farkındalığına ulaşanlar, dinde basiret üzere olurlar; sihiri idrak edenler ise dinlerinde bir boşluk olduğunu hissederler.²⁹⁷

Kâfirlerin içinde boğuldukları cehalet tablosunun sunumu şöyle tamamlanıyor: Kur'ân bu kimselere yüzeysel bir bakış sunmaktadır. Onlar yaratıkların hakikatini, sırlarını ve içine koyduğu hikmetlerini idrak edemiyorlar. Bunun için de her zaman gözlerinin önünde cereyan eden ihyâ ve imâte delillerini göremeyip çok basit ve ilkel bir talepte bulunuyorlar. Eğer öldükten sonra dirilme olacaksa, atalarının hemen şimdi diriltilmesini istiyorlar: “Âyetlerimiz onlara açık seçik olarak okunduğu zaman öne sürdükleri delilleri sadece “eğer samimi iseniz bize atalarımızı getirin’ demeleri olmuştur.”²⁹⁸

Âyetler düşünen ve tefekkür edenler için çok açıktır. İnsanların bunu anlamak için kendi yaratılışlarına ve nesillerin hilkatine bakmaları yeterlidir. İlk

²⁹⁵ Bkz. ŞEVKÂNÎ, *Fethu'l- Kadîr*, IV/631-632.

²⁹⁶ Zuhurf, 43/30-31: وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ وَقَالُوا لَوْلَا نَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْفَرِيقَيْنِ عَظِيمٍ.

²⁹⁷ İBN ATIYYE, *el-Muharraru'l- vecîz*, XIII/216.

²⁹⁸ Câsiye 45/25: وَإِذَا تَنَادَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَّا كَانَ خُجَّتُهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا ائْتُوا بِآبَائِنَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

defa yaratmaya kim muktedir ise, onu yeniden yaratmaya daha muktedir olan da odur. Ne var ki cehalet basiretlerini köreltince Kur'ân'la cedelleşmeye heveslenmiş ve haşrin vukuuna dair delil isteme cesaretinde bulunmuşlardır.

Kur'ân tabirlerine daha yakından bakıldığında مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا cümlesinde onların duruşlarını görmek mümkündür. Bu tabir ileri sürdükleri delilin zayıflığına delalet ettiği gibi cehaletlerini ve basiretlerinin zaafını gösterir. Sanki onlar bu sözleriyle cehaletlerini itiraf etmişlerdi.²⁹⁹

Mezkûr âyete benzer diğer bir âyette ise kâfirlerin Kur'ân hakkında söyledikleri sihir ithamıdır. İlgili âyet şöyledir: “Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman inkâr edenler kendilerine gelen hak ve hakikat için ‘bu apaçık bir sihirdir’ dediler.”³⁰⁰

Bu âyette onların söylemlerini aşağılama ve herhangi bir anlaşılma noktası olmayan, hakkında şek ve şüphe bulunmayan apaçık delillerden oluşan hakka karşı aldıkları tavrın eleştirisi söz konusudur. Hak bu olunca, hak ile sihir arasındaki mesafenin ne kadar uzak olduğu açıktır. Âyette قَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا deniliyor. Bu tabir onların tam ve tescilli küfr içinde olduklarını gösterir.³⁰¹ Onlar âyetleri ne zaman işitseler, üzerinde hiç tefekkür etmedikleri âyetler ne zaman onlara gelmiş olsa, aynı inkârcı tavrı izhar ederler. Bunların dalaleti basiretlerini kör etmiştir. Küfr hasta olan kalplerini iyice sarmıştır. Cehalet ve dünya muhabbeti akılları iptal etmiş ve hak yolundan sapmışlardır. Akabinde ise Kur'ân ve sahib-i Kur'ân'a türlü türlü iftira ve bühtanlarda bulunmuşlardır. Batıl ve sapkın yola iyice dalmışlar, dünya ve ahiretlerini zayi etmişlerdir.³⁰²

Cedel ile küfür arasında kurduğumuz ilişkide, daha ziyade, cedelin, kâfirlere ait bir özellik olduğu üzerinde duruldu. Ancak son olarak bir hususa daha dikkat çekmekte yarar vardır ki, o da, kâfirlerin cedel yapmakla neyi hedefledikleridir. Bu konuyu aydınlatan bazı ayetleri kısaca ifade edelim:

“Halbuki Biz resulleri azap getirmeleri için değil, sadece iman edenleri Allah'ın rahmetiyle müjdelemeleri, inkâr edenleri ise bekleyen tehlikeleri haber verip uyarmaları için göndeririz. Kâfirler ise hakkı batılla ortadan kaldırmak

²⁹⁹ Bkz. SA'DÎ, *Teyssîr*, s. 777.

³⁰⁰ Ahkâf, 46/7: وَإِذَا تَنَلَّى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ.

³⁰¹ BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah, *Envâru 't- tenzîl ve esrâru 't- te 'vîl*, Beyrut, Dâru ihyâi't- türâsi'l- arabî, 1418, V/112.

³⁰² Bkz. İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve 't- tenvîr*, XXVI/13.

için mücadele verirler. Onlar bütün âyetlerimizi, bütün uyarılarımızı hep alay konusu yaparlar.³⁰³

Bu ayette, kâfirlerin cedel yapmalarının ve cedel yaparken Allah'ın ayetlerini alay konusu yapmalarının amacı, 'batıl gerekçelerle hakkı ortadan kaldırmak' şeklinde beyan edilmiştir. Buna göre, cedel yaparken alaycı bir tavır takınmalarıyla, onların *küfr* içinde olmaları arasında doğru irtibat söz konusudur.

Bu konuyla alakalı vermek istediğimiz ikinci ayet ise şudur: “Öyle insanlar vardır ki, hiçbir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur, her azgın ve hayasız şeytanın peşine takılır.”³⁰⁴

Zikrettiğimiz ayette Allah hakkında cedel içine giren veya Allah'ı tartışma nesnesi yapanların iki özelliğine ve tutumuna dikkat çekilmiştir: Birincisi, Allah hakkında, ilim sahibi olmaksızın tartışmaları; ikincisi de, hayâsız ve azgın şeytanların peşine takılmaları, onların söz ve tavırlarını kendilerine referans almalarıdır. İlimden yoksun olarak tartışmaları, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا اyetiyle açılarak, 'hiçbir delil ve rehber ve hiçbir aydınlatıcı kitap olmaksızın' cümlesiyle şerh edilmiştir.

Bu verdiğimiz iki ayet örneğinde, cedel ile küfr arasında bir nevi sebep-sonuç bağı olduğunu, cedelin küfrü, küfrün de cedeli arttırdığını ve güçlendirdiğini ifade edebiliriz.

II. İBADETE KARŞI KİBİRLENMEK VE DAVETTEN YÜZ ÇEVİRMEK

Kur'ân-ı Kerîm'de ibadete karşı kibirlenmek küfrün bir sebebi olarak zikredilmektedir. Bunu beyân eden âyetlerde Kur'ân'a ve Resulullah'a karşı menfi tavırlar ortaya koyan, dünya sevgisi ve lezzetlerine meftun kimselerin, nefis ve şeytanın vesveselerine uyarak ibadete karşı büyüklendikleri anlatılır. Âyetler bu kimselerin, kalplerinin perdeli olduğunu, kulaklarında da ağırlık bulunduğunu dolayısıyla dalalette ısrar neticesinde Hz. Peygamber ile aralarında perde oluştuğunu beyân eder.

³⁰³ Kehf, 18/56: وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا.

³⁰⁴ Hac, 22/3: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ.

Konuya İblis'in kibre kapıldıktan sonra kâfirlerden olmasıyla giriş yapabiliriz. İblis'in, Âdem'e secde etmekle emredilmesi ve bu ilahi emre kibirlenerek muhalefet edip secde etmemesi çok çarpıcı bir misaldir:

“O vakit meleklere: “Âdem'e secde edin” dedik. Hepsi secde ettiler, yalnız İblis diretti, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.”³⁰⁵ Bu ayetten çok açık biçimde anlaşılan, İblis'in *kâfirlerden* olma nedeni kibirlenmesidir.

Kezâ Semûd kavmi ile Sâlih (a.s) Nebinin kıssasının anlatıldığı bazı ayetlerde de kibir-küfr ilişkisine dikkat çekilmiştir:

“Kavminden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görünen müminlere alay yollu: “Sahi, siz, Salih'in Rabbi tarafından size, elçi olarak gönderildiğini nereden biliyorsunuz?” dediler. Onlar da: “Elbette, biz onunla gönderilen her şeye inandık, iman ettik!” diye cevap verdiler. O kibirlenenler ise, “Doğrusu, biz sizin iman ettiğiniz şeyi inkâr ediyoruz.” dediler.”³⁰⁶

Semûd kavminin aristokratları veya ileri gelenleri Allah'ın Elçisi Sâlih'i (a.s) ve ona iman edenleri alaycı bir şekilde karşılamış ve açıkça kâfir olduklarını ilan etmişlerdir. Bu örnekte de kibrin küfre neden olduğu görülmektedir.

Hazreti Musâ'nın kavmi İsrailoğullarıyla ilgili bazı ayetlerde de benzer ilişkiye şahit olunmaktadır:

“Ve şöyle derlerdi: “Bizi büyülemek için sen hangi mucizeyi getirirsen getir, imkânı yok, sana inanacak değiliz! Biz de kudretimizin ayrı ayrı delilleri olarak onların üzerine tufan gönderdik, çekirgeler gönderdik, haşerat gönderdik, kurbağalar gönderdik, kan gönderdik. Yine de inad edip büyüklük tasladılar ve suçlu bir topluluk oldular.”³⁰⁷

Dinde aşırı yorumlara giderek Hazreti İsa'yı farklı bir konuma oturtmaya çalışıp, tek Allah'a ibadetten yüz çevirenleri kınayan şu âyet de konumuzla yakından alakalıdır:

“Ne Mesih, ne de Allah'a en yakın büyük melekler, Allah'a kul olmaktan kaçınmazlar. Kim O'na kulluktan kaçınır ve kibirlenirse bilsin ki Allah, yarın hepsini huzuruna toplayıp hesaba çekecektir.”³⁰⁸

Bu konudaki âyetler bir taraftan Hz. Peygamber'in onları İslam'a davet ederken ve onların dalalette ısrarları karşısında ne kadar sabırlı olduğunu

³⁰⁵ Bakara, 2/34: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ.

³⁰⁶ A'râf, 75-76: قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ.

³⁰⁷ A'râf, 7/132-133: فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالنَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ.

³⁰⁸ Nisâ, 4/172: لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِي وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيَّ جَمِيعًا.

gösterirken, bir diğer taraftan onların dünyaya aşk derecesinde bağlandıklarını ve bu sebeple kıyametin kopacağını dahi inkâr ettiklerini anlatmaktadır. Bu onların tul-i emel yani geleceğe dair bitmek bilmeyen hayallerini açığa vurmaktadır. Âyetlerde ayrıca Allah'ın lütuf ve nimetlerine şükretmedikleri ve emirlerine de icabet etmedikleri beyân edilir. Aynı zamanda ilgili âyetlerde onlara yönelik terhib ve tehdid de söz konusudur ki, bu, genelde Mekki surelerin, özelde ise hâ-mîm ile başlayan surelerin yaygın olan bir üslubudur.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Rabbiniz buyurdu: Bana dua edin ki, ben de duanıza cevap vereyim. Kibirlenerek bana kulluk etmeyenler zelil olarak cehenneme gireceklerdir.”³⁰⁹ Âyetteki اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ ifadesinin sebebiyet ilişkisinden dolayı mecaz-ı mürsel olması mümkündür. Nitekim dua ibadetin sebebidir. اَسْتَجِبْ لَكُمْ cümlesinde ise müşâkele vardır. Çünkü sevap verilmesi onun cevap vermesine bağlıdır. Buradaki mecazı, duanın ibadet olarak tefsir edilmesi de teyit etmektedir.³¹⁰

Âyetteki ifadelerde tenasüp olduğu görülmektedir. اَدْعُونِي ‘yalnız bana has ibadetle dua edin’ demektir. عَنْ عِبَادَتِي ise onların cehenneme dahil edilmeleriyle mütenasiptir. Çünkü bir kul Allah’a dua ediyordur; ama ona ibadetin hakkını eda etmiyor olabilir. Daha da ötesinde Allah’a ibadet konusunda kibirlenebilir. Bu kimse Allah’a dua etme ve Ona yalvarma mevzuunda da kibre kapılabilir. O halde anlam şöyle olur: Bana kibirlenmeksizin halis bir ibadetle kulluk yaparak dua edin. Bana dua etmeyenler, duada ve ibadette bana karşı kibirleniyorlar, işte onlar cehenneme zelil olarak gireceklerdir.³¹¹

Kur’ân-ı Kerîm, İslam davetine karşı kibirlenme ve Allah’a ibadetten yüz çevirmeyle alakalı bir başka âyet-i celilesinde de şöyle der: “Dediler ki: Kalplerimiz bizi davet ettiğin şeye kapalıdır. Kulaklarımızda da ağırlık vardır. Seninle aramızda ise bir perde vardır. Sen ne yapıyorsan yap, biz bildiğimizi yapmaya devam edeceğiz.”³¹² Bu âyetin bir öncesinde فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ buyrularak onların çoğunun haktan yüz çevirdikleri, zira onların hakkı işitmedikleri beyan edilir ki, ikisi birbirini ikmal etmektedir.

³⁰⁹ Gâfir, 40/60: اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِيْنَ يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دَاخِرِيْنَ.

³¹⁰ KURTUBÎ, XV/326.

³¹¹ Bkz. KÂSİMÎ, Muhammed Cemâleddin, Mehâsinu’t- te’vîl, Beyrut, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, 1418, VIII/316.

³¹² Fussilet, 41/5: وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِيْ اَكِنَّةٍ مِّمَّا نَدْعُوْنَ اِلَيْهِ وَفِيْ اَذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاَعْمَلْ اِنَّا عَامِلُوْنَ.

Kâfirler bu âyetteki söylemleriyle küfr, zulüm ve düşmanlıkta ne kadar ısrarcı olduklarını ilan etmişlerdir. Âyet, bir önceki âyette zikredilen haktan yüz çevirmenin tafsilatlı anlatımıdır. Bu tafsil ise tedellî yoluyla yani yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Çünkü öncelikle kalpler, sonra kulaklar, daha sonra da gözler zikredilmiştir. Nitekim iman öncelikle kalbî bir eylemdir. Maddî olarak da kalp bedenin düzgün olmasını veya hastalanması durumunda fesada uğramasını sağlayan et parçasıdır. Sonra kulakların zikredilmesi, hakkın çağrısını duymayı reddetmeye kilitlendiklerini ifade eder. En sonda da gözleri ifade edilmiştir; zira gözler de davetten ve davet sahibinden yüz çevirmek anlamına gelir. Âyette Allah Resulü'nün zorluk ve sıkıntılar karşısında sabrına delalet eden güçlü bir işaret de vardır.³¹³

Kâfirler Kur'ân-ı Kerimden yüz çevirmekle yetinmediler; tam aksine kibir ve inada battılar. Allah'ın Resulüne düşman oldular. Bunu ise şu âyetler beyan etmiştir: “İnkâr eden müşrikler, “Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın ki onu bastırabilesiniz” dediler. Peşi sıra gelen âyet ise onlara şu cevabı verdi: “İnkâr edenlere şiddetli bir azap tattıracağız ve onlara işledikleri cürümlere karşılık en ağır cezayı vereceğiz.”³¹⁴

Kur'ân'ın ifadeleri onların ne kadar çirkin işler yaptıklarını ortaya koymaktadır. Yaptıklarına karşılık şiddetli bir azaba uğrayacakları tehdidini yüzlerine beyan ediyor. Önceki âyetler onların inat edip cedel yoluyla dillendirdikleri birtakım zayıf ve cılız delillerini sunarken, bu âyet ise karşılıklı yüzleşme noktasında acziyet içinde kaldıklarını ilan etmektedir. Böylece âyetlerin kuvvet ve etkisi önünde insanlar Kur'ân'ı dinleyip etkilenmesinler ve İslam'a meyletmesinler diye sadece ıslık çalmak veya bir takım gürültüler çıkarmak dışında herhangi tepki veremediler. Âyetler okunurken gürültü çıkarılıp Kur'ân'ın dinlenilmesinin sabote edilmesi fikri önde gelen müşriklere aitti. Zira Kur'ân dinleyenlerin kalplerini ve akıllarını cezp ve celbeden bir etkiye sahiptir. Onu dinleyen herkes, ona kulak kesilir ve mucizevî etkisi altında kalırdı. Gerek onu okuyan, gerekse dinleyenler, iç ve dış dünyalarında öyle etki altında kalırlardı ki o etkiye karşı koyamazlardı. Evet, onun etkisi sadece iman edenlerle sınırlı değil, düşmanlarının ruhlarına da tesir ederdi. Onlar da etkilenmemek için Kur'ân'dan uzak durur, başka şeylerle oyalanırlardı. Hatta kendi aralarında Kur'ân okuyanlara yaklaşmamak üzerine sözleşirlerdi ki, Kur'ân âyetleri

³¹³ RAMADÂN, Ahmed Fethî, *El-Kinâye fi'l- Kur'âni'l- Kerim* (Basılmamış Doktora Tezi), Musul Üniversitesi, 1995, s.222-224.

³¹⁴ Fussilet, 41/26-27.

kulaklarına ulaşmasın.³¹⁵ Eğer içlerinden biri unutarak ya da kasten Kur’ân dinlerse, onu kınarlar ve sertçe azarlarlardı. Âyetin beyanıyla onlara “O halde siz göz göre göre büyülenmiş olmuyor musunuz”³¹⁶ diyorlardı.

Yukarıda zikri geçen Fussilet suresi 26.âyetteki لعل lafzı içlerinde şek ve şüphe bulunduğuna ve hatta bu gibi engelleme girişimlerine rağmen Kur’ânın kendilerine ve tabilerine etki etmesinin önüne geçemeyeceklerine işarettir. Kaldı ki onun tesir etmesine engel olan, kalbin başka şeylerle oyalanması ve kendine söyleneni anlamaktan uzak bulunmasıdır. Zira Allah şöyle buyurmuştur: “Bütün bunlarda kalbe sahip olan veya tanık olarak kulak verenler için alınacak öğüt vardır.”³¹⁷ Mezkûr (Fussilet, 26) âyetinde geçen ‘lağv’, onların dinlemekten yüz çevirdiklerine karşı kalbe engel olmaz. Tam tersine ilgilerini arttırır. Bu nedenle şu âyetinde, kalbin gafleti, dinleme ve yüz çevirmeden sonra zikredilmiştir: “Onlara Rabbilerinden her ne zaman yeni bir öğüt ve ikaz gelse, onu kalpleri oyun ve eğlenceye alarak dinlerler.”³¹⁸ Müşriklerin birbirlerine yaptıkları gürültü çıkarma tavsiyesi onun ruhlara ve akıllara tesir ettiğinin itirafıdır. Bu nedenle müşrikler devamlı surette bir endişe ve evham deryasında yaşıyorlardı. Onlara bu uyarı niteliğindeki sözü söylettiren, aslında ruhlarına saldığı korku ve endişedir.³¹⁹

Yine Fussilet suresinde onlara tattırılacak azap ‘zevk’ lafzıyla ifade edilmiştir. Tadılacak olan şey şiddetli azap ise büyük cezaların keyfiyeti kim bilir nasıl olacaktır? Kur’ân’ı engellemekten dolayı verilecek cezanın azameti aslında, Kur’ân’ın büyüklüğüne, Kur’ân okuyanın makamının yüceliğine, Kur’ân okunan yer ve zamanların değerine işaret eder.³²⁰

Kâfirlere tattırılacak cezaya ilişkin tehdidi tamamlamak ve azabın sadece azıcık bir tatma olduğu zehabına kapılmamaları için anlamı tamamlayan şu cümle gelmiştir: “...ve onlara işledikleri cürümlere karşılık en ağır cezayı vereceğiz.” Burada murad kötü ameldir. Dünyada tattırılacak azaptan muradın, Bedir gibi savaşlarda uğradıkları zillet ve mağlubiyetler olabilir. En kötü amelle cezalandırmaya gelince, o da ahiret azabıdır. Bu beyanda onların hem dünya

³¹⁵ MANSÛRÎ, Mustafa el-Hisn, *el-Muktetaf min uyûni’t- tefâsîr*, Thk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dımaşk-Beyrut, Dâru’l- kalem-Dâru’s- şâmiye, 1996, IV/514.

³¹⁶ Enbiyâ, 21/3: أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ.

³¹⁷ Kâf, 50/37: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ.

³¹⁸ Enbiyâ, 21/2-3: مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبِهِمْ.

³¹⁹ RÂZÎ, *et-Tefsîru’l- kebîr*, XXVII/557-558.

³²⁰ RÂZÎ, *et-Tefsîru’l- kebîr*, XXVII/120.

hem de ahirette hüsrana uğrayacaklarına işaret vardır.³²¹Kur’âni ifadeler, Allah’ın hidâyeti dışında doğruya ermesi imkânsız olan insan nefsine ilişkin olarak şöyle bir tabloyu da resmetmektedir: Nefsin dönekliği, birtakım zaafı, dünyaya olan muhabbeti, nimetleri inkâr etmesi, rahatlık ve refah zamanında nimetlerle gurura kapılıp zorluk ve musibet anlarında feryad ü figan etmesi, “İnsan kendisine hayırlı olanları istemekten usanmaz. Başına bir kötülük ve bela gelirse birdenbire ümitsizliğe kapılır”³²² beyanı ile ifade edilir.

İnsan kendisi için hayır istemekten ve bu doğrultuda dua etmekten hiç usanmaz. Ama kendisine basit bir kötülük ve musibet dokunduğunda ümitlerini kaybediverir, herkesle alakasını koparır, içi daralır, Allah’ın rahmetinden ümidini keser. Çünkü onun Rabbine olan güveni az ve onunla irtibatı zayıftır. Allah ne zaman ona nimetlerini tattırsa, o zaman da o nimetler onu rahatlatır, şükretmeyi unuttur ve nimetin geldiği asıl kaynaktan habersiz yaşar, sanki nimeti kendi hak ettiği için elde etmiştir. Ahireti de unuttur, hatta bazen inkâr eder. Bu nedenle insan, bu kabalığına mukabil böylesine sert bir azap tehdidinde müstehak olmuştur.

Âyette geçen ‘el-insan’ lafzı genel anlamda insanlık ve beşeriyete işaret eder. İnsan olma veya insaniyet, onu kâinattaki varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. İnsaniyet bir anlamda insanın Allah karşısında mükellef olma, emaneti yüklenme ve bunun getireceği hayır ve şerle imtihan olma düzeyine çıkmasıdır.³²³ İnsaniyet nimeti tek başına o nimeti ihsan eden zata itaat ve şükretmeye yeter. Fakat kendisine verilen hazır nimetlere şükredeceği yerde, insan, başka başka nimetleri sürekli istemekten usanmaz. Bazı müfessirler âyette geçen ‘insan’ dan muradın kâfir olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁴

Kur’ân-ı Kerim, başına gelen sıkıntıdan sonra nimete kavuşan, bunun akabinde de kibirli ve nankör birine dönüşen, çok süratli biçimde dünyaya sevgisini ilan eden, ahireti, hesabı ve Rahman’a şükretmeyi unutan ‘kâfir nefis’in hakikatini vurgular. O nefis, sahibine ve başkalarına kıyametin kopma ihtimalinin zayıf olduğunu, kıyamet kopsa bile kendisinin Allah katında en güzel muamele göreceğini, sanki dünyadaki refah ve mutluluğunun ahirette de kendisine fayda sağlayacağını fısıldar durur. Hatta âyette geçtiği üzere “Allah katında bana en güzel

³²¹ İBN ATİYYE, *el-Muharraru’l- vecîz*, XIII/106.

³²² Fussilet, 41/49: لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَلُوبٌ.

³²³ BİNTÜ’Ş- ŞÂTİ’, Âişe Abdurrahman, *El-İ’câzu’l- beyânî li’l- Kur’ân ve mesâilu İbni’l- Ezrak*, Kahire, 1971, s.216.

³²⁴ BEĞAVÎ, *Meâlimü’l- tenzîl*, IV/136; İBNU’L- CEVZÎ, *Zâdü’l- mesîr*, IV/56.

karşılık vardır”³²⁵ da diyebilir. Aslında bu ifade istihza yolludur. Çünkü onlar kıyametin kopacağını inkâr ederler. Nitekim kıyametin inkârı genel anlamda müşrik insan tipinin ahvali içinde zikredilmiştir. Mesela mezkûr âyette وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي “Eğer Rabbime döndürülürsem” cümlesi geçmekte ve burada رُجِعْتُ değil de رُجِعْتُ fiili tercih edilmiştir. Diğer bir yerde وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي şeklinde³²⁶ رُجِعْتُ lafzı kullanılmıştır. Kehf suresinde رُجِعْتُ fiili üç kere³²⁷ zikredilirken, Fussilet suresinde aynı anlam sadece bir kere³²⁸ رُجِعْتُ lafzıyla ifade edilmiştir. رُجِعْتُ ise Kehf suresinde hiç zikredilmemiş, Fussilet’te ise iki kere anılmıştır.³²⁹ Buradan çıkan sonuç, her fiilin bulunduğu yere en münasip şekilde kullanılmış olduğudur. Kaldı ki رُجِعْتُ fiili istenilmeyen bir şeyin geri çevrilmesi anlamını içerir.³³⁰

Surede Kur’âni ifadeler kâfirlere yönelir ve Resul’e şöyle demesini emreder: “De ki: Ne dersiniz, ya bu nimetler Allah katından gelmiş ve siz de onları inkâr etmişseniz? Uzak bir ihtilaf içinde olanlardan daha sapkın olan kimdir?”³³¹ Bu söz dizimiyle âyet, onları Kur’ân’ın doğruluğuna dair deliller üzerinde düşünmeye davet etmektedir. أَرَأَيْتُمْ Yani söyleyin bana, ya Kur’ân Allah katından ise, o zaman sizler sapkınlık ve boş bir cedel içinde bocalamış olmuyor musunuz?³³² Âyette geçen ‘ru’yet’ bilmek ve görmek demektir. Yani أَرَأَيْتُمْ, ‘bana haber veriniz’ anlamında kullanılmıştır.³³³

Kur’ân-ı Kerim davetini kendisinden yüz çeviren müstekbirlere yöneltir ve onlara, ölüm kendilerine gelmeden önce bu davete icabet etmelerini; zira ölümden sonra bir daha fırsatları olmayacağını hatırlatır. Yine kâfir nefsin özelliklerini ve çok değişen yapısını tekrar eder. Nimet ve bolluk anında sevinçli, sıkıntı ve musibet zamanında ise kâfir bir inkârcıdır:

“Allah tarafından geri döndürülmesi imkânsız olan gün gelmezden önce Rabbinizin buyruklarına itaat edin. O gün sizin için ne bir sığınacak yer bulabilirsiniz, ne de yaptıklarınızı inkâr edebilirsiniz. Eğer yüz çevirirler ve seni dinlemezlerse, biz seni onların başına bekçi olarak göndermedik. Senin görevin tebliğden başkası değildir. Biz insana katımızdan bir nimet tattırırsak, onunla

³²⁵ Fussilet, 41/50.

³²⁶ Kehf, 18/36.

³²⁷ Kehf, 18/36, 64, 87.

³²⁸ Fussilet, 41/47.

³²⁹ Fussilet, 41/21, 50.

³³⁰ SAMARRÂÎ, Fâdıl Sâlih, *Et-Ta’bîru’l- Kur’âni*, Musul, Dâru’t- tıbbâa ve’n- neşr, 1987, s.216.

³³¹ Fussilet, 41/52: قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ أَضَلِّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ.

³³² SEYYÎD HASEN, Mahmûd, *Revâiu’l- i’câz fi’l- kasasi’l- Kur’âni*, İskenderiye, Tsz., s. 322.

³³³ İBN ACÎBE, Ebu’l- Abbas Ahmed b. Muhammed, *El-Bahru’l- medîd fi tefsîri’l- Kur’âni’l- Mecîd*, Kahire, 1419, V/189.

sevinir. Yaptıkları sebebiyle bir sıkıntıya maruz kaldığında insan gerçekten çok nankördür.”³³⁴

Âyette, doğrudan muhatap alarak seslenme üslubu tercih edilmiştir. Zira davete icabet emrine münasip olan da bu üsluptur. İcabet edilmeye en müstehak olan O’dur, Ondan başkaları değil. Bu hayatın geçici olduğunu ve daveti kabul etmek için hala fırsat bulunduğunu şu cümleyle hatırlatıyor: مَنْ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا مَرَدَّ لَهُ: Yani ‘verdiği hükmü asla geri çevirmeyeceği gün gelmeden önce’ demektir.

İnsanı, nimet anında şımarıklıkla, sıkıntılı halinde de küfr içinde olmakla niteleyen diğer âyet ise munfasıl zamir olan إِنَّا ile başlıyor. Zira maksat Allah Resulünü kavminden gelen eza ve cefalara karşı teselli etmektir.

İnsân lafzındaki lââm-ı tarîf cins ifade eder.³³⁵ Âyetin iniş dönemine uygun olan durum da budur. Ancak bu hükmün genel olmasına da engel değildir. الناس yerine الإنسان lafzının tercih edilmesi, bu huyun genel olarak insan türüne ait olduğuna ve bu huyun/ahlakın da ancak İslam ahlakıyla bezenilerek izale edileceğine îmâ vardır. Yine âyette in’âm yerine إِذَاقَة fiili kullanılmıştır. Zira Allah’ın her ne kadar büyük de olsa dünyada verdiği nimetler, ahiret saadetine nisbet edildiğinde deryada damla kalır. Bu azlığı ifade için tattırmak anlamındaki إِذَاقَة son derece münasip düşmüştür. Âyette şöyle bir gönderme de vardır: Bu kadarcık nimet tattırıldığında sevinen ve iç beğeniye ve kibre kapılan insan, nasıl olur da Allah’ın kendisine ahirette vereceğini vaat ettiği ikramlarını ve nimetlerini unuttur!³³⁶

Duhân suresinde Kur’ân-ı Kerim, kâfirleri elem verici azabın dehşetli anlarına götürür ve onlara çok kötü durumda olacaklarını, orada Rabbe nida ederek artık iman ettiklerini ve üzerlerindeki azabı kaldırmasını isteyeceklerini hatırlatır; ama bu çağrılarına olumlu cevap verilmez. Kıyamet öncesi gerçekleşecek bu manzara vesilesiyle onlara henüz ellerinde fırsat olduğunu hatırlatır ve onları o büyük derdest günü gelmezden evvel iman etmeye çağırır:

“Rabbimiz, bizden bu azabı gider. Biz artık imana geldik. Kendilerine apaçık bir elçi geldiği halde onlar nerden öğüt alacaklar? Sonra ondan yüz çevirdiler ve “o mecnun bir ilim sahibi” dediler. Üzerinizdeki azabı biraz kaldıracamız, nasıl olsa bir gün huzurumuza döneceksiniz. O gün onları en

³³⁴ Şûrâ, 42/47-48: اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنْ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مُلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ * فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا إِنَّ عَلَيْهِمْ عَذَابًا وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرَحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ.

³³⁵ Bkz. ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, IV/231.

³³⁶ Bkz. BEYDÂVÎ, *Envâru’l-tenzîl*, V/84.

dehşetli tarzda derdest ederiz. İman edenlere zulmedenlerin intikamını alırız.”³³⁷

En son gelen 16. âyet, öncekini açıklayıcı mahiyettedir; ama istinaf-i beyanı yani atıf yapılmaksızın gelmiştir. Dinleyenlerin küfre dönmeleri halinde karşılaşılabilecekleri ceza konusunda içinden geçen suale verilen cevap şudur: Onlardan alınacak intikam el-batşetü’l- kübrâ (büyük derdest edilme) şeklinde vafedilmiştir. el-Batşetü’l- kübrâ’nın إِنَّا مُنْتَقِمُونَ cümlesinden önce zikredilmesi o günün çok korkunç olduğunu vurgulamak içindir.³³⁸

Câsiye suresindeki bazı âyetler, Mekke müşriklerinin bu daveti nasıl karşıladıklarının bir kesitini resmetmektedir. Çünkü o müşrikler batılda ısrar ediyorlar, hak olan sözleri duymaktan kibirleniyorlar ve netice itibariyle elem verici azapla tehdit edilmeye müstehak oluyorlardı. Yine onlar Allah Resulü’nün çağrısına alay ederek karşılık veriyorlardı. Zaten bundan ötürü onlar, kendilerini hor hakir eden azabı hak ettiler. Âyetlerde şöyle buyrulur:

“Günahkâr ve iftiracılığı meslek edinen herkese yazıklar olsun! O iftiracı günahkâr kendisine okunan Allah’ın âyetlerini işitir, sonra da sanki hiç işitmemiş gibi kibirlenerek kötülükte ısrar eder. Âyetlerimizden bir şey bellediğinde onu alay konusu edinir. İşte böyleleri için alçaltıcı bir azap vardır.”³³⁹

Birinci âyet bu sıfatları taşıyan herkesi tehditle başlıyor. Bu tehdit, verdiği mükâfat ve azap sözlerini yerine getiren ve her şeye kâdir olan Allah’tan gelmektedir. İnzârı hemen yapmak için durumu zikretmeden önce veyl ile tehdit ederek söze başlanmıştır. İfk yani iftira önce zikredilmiştir; çünkü iftira günahın sebebidir. Daha sonra bu günahkârın durumu anlatılmıştır: يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ Âyetlerin Allah’a isnadı âyetleri tefekkür edip itaat etmeyi gerektiren tazim içindir. Fakat bu günahkâr Allah’ın âyetleri okunurken işittiği zaman kibirlenerek küfrüne ısrarla devam eder. ثُمَّ atıf harfinin faydası ise şudur: O âyetlerin kendisine okunduğunu işitmesine rağmen kibirlenerek küfrde ısrar eder. Hâlbuki ona yakışan en doğru davranış davete icabet etmek, kibre ve küfrde ısrara yönelmemektir.³⁴⁰ Âyetleri duyduktan sonra kibirlenmek, küfr ehlinin iç dünyasının ve psikolojisinin bir parçasıdır. Kendilerini hakka davet edenlere tam aksi yönde cevap vermektir.

³³⁷ Duhan, 44/12-16: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ (13) أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ (12) رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (14) إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (15) يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ (16).

³³⁸ Bkz. RÂZÎ, *et-Tefsiru’l- kebîr*, XXVII/658.

³³⁹ Câsiye, 45/7-9: وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ وَيَلْلُكَ أَفَّاكَ أَتَيْمٌ يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنْثَلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِيرُهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ * وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ.

³⁴⁰ Bkz. İBN ACÎBE, *el-Bahru’l- medîd*, V/302.

Bomboş nefisleri zorlama bir kibirden başka bir tepki veremiyor. Aslında zorlama kibirle Kur'ân âyetlerinin ruhlara tesir eden i'câza mukavemet etmeye çalışıyorlar. Keza, dalga geçmeyi ve alay etmeyi de âyetleri işittikten sonra yapıyorlar. Bütün bu tepkiler onların Kur'ân âyetlerinden psikolojik olarak etkilendiklerini gösteren küçük delillerdir. Alay ve istihza etmek, kibirlenmek kendilerini ve taraftarlarını Kur'ân'ın etkisinden uzak tutmak için gösterdikleri tepkilerdir.

فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ cümlesiyle tehdit ve vaîd tekrar edilmiştir. Azap kelimesinin nekre oluşu tazim ve tehvil içindir. Bunun benzeri كَأَنْ لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ أَذُنَيْهِ وَقْرًا kısmı zikredilmemiştir. beyanıdır.³⁴¹ Casiye suresinde كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا kısmı zikredilmemiştir. Çünkü تَنَزَّلَى اللَّهُ عَلَيْهِ kısmında kâfirin hali vasfedilmiştir. *Vakr*, yani ağırlık işitmeye engel olan bir manidir. Bu nedenle hem işitme hem de '*vakr*' birlikte zikri münasip olmazdı. Lokman suresinde ise âyetlerin işitilmesinden bahsedilmediği için burada '*vakr*'ın zikri münasiptir.³⁴² Diğer taraftan, ısrar, vazgeçmeme kararlılığı demektir. Bir kere işitmemek üzere ısrar eden kişi kulağında ağırlık olan kişi gibidir. Dolayısıyla '*ısrar*' ve '*vakr*' lafızları birbirinin yerine kullanılabilir veya biri diğerinin anlamını ifade edebilir.³⁴³ Böylece Kur'ân'ın îcâzı da gerçekleşmiş olmaktadır.

Diğer âyet ise kâfirin durumunu tam olarak tavsif etmek için gelmiştir. Çünkü o, âyetlerin gerçek kaynağını bildiği halde Kur'ân'ı dinlememe ve kibirlenme konusunda diretmiştir. Fakat o bunca bilgisine rağmen, bildiği Kur'ân âyetlerini alay konusu yapmaktadır.

İşte böylece bir âyet, öğütle sakındırmayı, yaratılışın gayesiyle takdir edilen ecelin sonunu –ki o ecel kıyamet günüdür- hatırlatmayı bir araya getirmiştir. Ahkâf suresi de hakkı kabul etmemekte ısrar eden bir nevi kâfirleri göz önüne sermektedir. Onlar bir kavle göre cinlerin kâfirleridir.³⁴⁴ Allah onları Resulüne yönlendirdikten sonra Kur'ân'dan bazı âyetleri dinledikleri kişinin inzarına kulak kesiliyorlar. Sonra kavimlerine gelerek onları inzar ediyor ve şunları diyorlar:

“Ey kavmimiz, Allah'a davet eden bu elçiye icabet edin ve ona iman edin ki Yaratıcı sizin günahlarınızı bağışlasın ve elim olan azaptan sizi korusun. Kim bu Allah'a davet eden elçiye icabet etmezse yeryüzünde Onun

³⁴¹ Lokman, 31/7.

³⁴² GİRÂNÂTÎ, Ahmed b. İbrahim, *Milâkü't- te'vîl*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, 1971, , II/789-790.

³⁴³ İSKÂFÎ, *Dürretü't- tenzil*, s.438.

³⁴⁴ Bkz. İBN KESİR, *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Azîm*, VIII/452.

elinden kurtulamaz ve onun için Ondan başka dost va hâmler de bulamaz. Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.”³⁴⁵

III. ALLAH'A ORTAK KOŞMAK VE AZGINLIK:

Allah'a şirk koşmak ve haddi aşmak, Kur'ân-ı Kerîm'de nehyedilen önemli iki kavramdır. Kur'ân her ikisini de münker saymıştır ve şirk ve bağı içine girenlere elem verici azap hazırlandığını hatırlatmıştır. Sözelimi “Allah'tan başka dost ve koruyucular edinenlerin de gerçek koruyucusu Allah'tır. Sen onlar üzerinde vekil değilsin.”³⁴⁶

Bu âyette Allah'ın yanı sıra birtakım dostlar edinen müşriklerin tablosu nazarlarımıza sunulmuştur. Kur'ânî üslup ve seçilen kelimeler hem müşriklerin hem de Allah'tan başka veli edindikleri kimselerin sapkınlığını göstermektedir. Hâlbuki Allah hepsi üzerinde Hafız'dır. Bütün mahlûkat, Onun tasarruf elinde ve yed-i kudretinde çok zayıf ve cılız varlıklar hükmündedir. Âyette aynı zamanda Hazreti Peygamber ve ona inanan müminleri teselli söz konusudur. Kur'ân nazmı onların Allah'a şirk koştuğunu anlatırken اتَّخَذُوا fiilini seçmiştir. Zira ittihaz demek, devam eden bir iş için bir şeyi almaktır; bir nevi mesken edinmek gibi. Ayrıca ittihazin, isimlendirmek ve hüküm anlamları da vardır.³⁴⁷ مِنْ دُونِهِ ibaresinin öne alınmış olması, irtikap edilen şirk cürmünün çirkinliğine ve korkunç akıbetine işaretir.

Kur'ân müşriklerin Allah'a ortak koşmalarını münker olarak addediyor ve onlara, hakiki velinin sadece Allah olduğunu ve öldükten sonra tekrar diriltmeye muktedir olduğunu hatırlatıyor. Buna kimin gücü yetiyorsa, onun her şeye kâdir olduğunu beyan ediyor: “Yoksa onlar Allah'tan başka dost ve himaye edici tanrılar mı edindiler? Gerçek veli ve dost Allah'tır. Ölülerini O diriltir. O her şeye kâdirdir.”³⁴⁸

Veli edinme konusuna kısaca temas ettikten sonra Kur'ân, buna وَهُوَ يُحْيِي وَهُوَ يُمِيتُ ve “Ölülerini O diriltir” cümlesini atfederek bağlıyor. Bunun nedeni, Allah'a şirk koşan ve ona karşı küfr vaziyeti alanların bu olumsuz tutumlarında en önemli faktörün öldükten sonra dirilme hakikatini inkâr etmeleridir. En sonunda âyeti ‘O

³⁴⁵ Ahkâf, 46/31, 32: يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ * وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ .

³⁴⁶ Şûrâ, 42/6: وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَقِيقٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ .

³⁴⁷ ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah, *El-Furûk fi'l-luğa*, Beyrut, Tsz., s.131.

³⁴⁸ Şûrâ, 42/9: أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَإِنَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

her şeye kâdirdir' fezlekesiyle velî edindikleri bâtil şeylere tariz ve bir göndermedir. Yani Onların öldükten sonra diriltmeye kadir olamayacaklarını zımnî biçimde ifade eder.³⁴⁹ Âyette veli olma (koruma ve kollama) sıfatı, müşriklerin ortaklarından berî olduğu ifade edilmiş ve gerçek velinin Allah olduğu vurgulanmıştır. Çünkü O her şeye kâdirdir.

Yine Kur'ânî beyanda müşriklerin içinde bulunduğu dalaletin çirkinliği ortaya konmuş ve onlara ikaz edici diğer bir tehdid daha yöneltilmiştir. Buna göre her kim dalalet üzere yaşamaya devam ederse, kendi kendine zulmetmiş olur. Zâlimlere de elem veren azaptan başka bir şey olmayacaktır. Bu hususta vahyedilen âyet şöyledir: "Yoksa onların Allah'ın izin vermediği bir din vaz' eden ortakları mı var? Eğer Allah'ın kesin hükmü olmasaydı onların arasındaki müşkil gideriliverirdi. Zâlimler için gerçekten elem verici bir azap vardır."³⁵⁰

Aslında onların sürekli ibadet edip durdukları putların, onlar için ne geçmişte ne de gelecekte hiçbir zaman yasa koyması mümkün değildir. İşte bu âyet, putların ve tapındıkları diğer tüm objelerin yasama gücünden uzak olduğuna dikkatleri çekiyor ve ne yarar ne de zarar verme kabiliyeti olmayan putları din vaz' edici olarak görmenin yanlışlığını vurguluyor. Gerçek yasa ve kanunlar Allah'ın kulları için vaz ettiği ve onun için elçiler gönderdiği hukuk nizamıdır.³⁵¹ شُرَكَاءُ lafzının nekre gelmesi putları tahkir ve onlarla alay etme anlamını ilham ediyor. Yine شَرَعُوا kelimesinin seçilmesinde de çok açık bir tehekküm/istihza vardır. Fakat burada شَرَعُوا kelimesiyle putlara yöneltilen tehekküm yollu isnad ile شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا âyetinde³⁵² zikredilen teşri arasındaki büyük farka dikkat çekmeliyiz. Bu âyette geçmiş ümmetlerin yürüdüğü ve peygamberlerin peşi peşine devam ettirdikleri şariat yolunun üstünlüğü ve o yolu vaz eden Allah'ın ibadete layık olduğu vurgulanmıştır. Önceki âyette zikredilen مِنَ الدِّينِ 'in anlamı ise onların kendileri için din zannettikleri demektir. Hâlbuki Allah buna asla izin vermemiştir.³⁵³

Kur'ân kâfirlerin bir özelliğinden daha bahseder ki, o da bağı, yani azgınlık demektir. Azgınlık, insanların nimetler içinde yüzdükleri ve refah içinde yaşadıkları dönemlerde olagelmıştır. İlgili âyetlerden biri şöyledir: "Şâyet Allah kullarına rızkı

³⁴⁹ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/39-41.

³⁵⁰ Şûrâ, 42/21: أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُتِنُوا بِهِ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

³⁵¹ RÂZÎ, *et-Tefsîru 'l-kebîr*, XXVII/592.

³⁵² Şûrâ, 42/13.

³⁵³ Bkz. RIZÂ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru 'l-menâr*, Mısır, 1990, X/325.

bol bol verseydi yeryüzünde azgınlaşırlardı. Fakat O, dilediği kadar rızık indiriyor. Şüphesiz Allah kullarından haberdardır ve onları görür.”³⁵⁴

Âyet bu sıfatın sadece kâfirlere has değil, genelde bütün kullarının bu özelliğe sahip olduğunu vurgular. Bir önceki âyetin sonundaki tamamlayıcı cümle olan *وَيَرْيُدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ* ibaresine atıfta bulunularak, Allah’ın, ‘müminlerin dualarına icabet edeceği ve lütuf ve ihsanlarını ziyadesiyle vereceği’ vadine cevap olarak bu âyetle cevap verilmiştir.³⁵⁵ Âyetler böylece bütün kulları kapsamakla birlikte, bağı sıfatı, Allah’ın nimetlerine ve lütuflarına şükretmek yerine, onun nimetlerine küfranla mukabele eden ve yeryüzünde azgınlık yapan kâfirlere uymaktadır. Allah’ın rızık indirmesini ifade eden fiilin *يُنْزِلُ* şeklinde gelmesi, rızık kullara şanı yüce bir Zat tarafından kullarına emaneten verildiğine îma vardır. Nüzul kelimesi ise rızık yükseklerden geldiğini ifade eder. *قَدَّرَ* lafzının nekre zikredilmesi tazim içindir. Çünkü O bu mevzuda hikmetiyle mesajlar vermektedir. *وَلَوْ بَسَطَ* ifadesi ise âyetin içerdiği genel anlamı tamamlamak üzere bütün zamanlardaki kulları içine almaktadır.

Diğer bir açıdan âyetin nazmı, dünya ve içindeki lezzetlerin çok hakir ve değersiz olduğuna ve Allah’ın dünyada kullarına takdir ettiği nimetlerin sınırlı olduğuna, asıl sınırsızca bol nimetlerin müminler için olacağına işaret vardır. O sonsuz nimetlere kavuşmak ise Allah’a kulluktan geçmektedir. İşte âyet, Kur’ân’ın davet üsluplarından birine sahiptir ve pek çok anlamı içinde bulundurmaktadır.

Zuhurf suresinde Kur’ân-ı Kerim, kâfirlerin ibadetlerinin boşa gideceğine ilişkin tablolar sunmaktadır. Bu âyetlerde melekleri ilah edinme ve onları Allah’ın kızları şeklinde tavsif ederek şirk koştukları beyan edilir:

“Kullarından bazılarını onun bir parçası yaptılar. İnsanoğlu, açıkçası çok nankördür. Yoksa O size göre yarattıklarından kızları kendine erkekleri de size mi tahsis etti? Onlardan biri Rahman’a yakıştırdıkları kız çocuğu ile müjdelendikleri zaman öfkesini gizleyerek yüzü simsiyah kesilir. Yoksa onlar kendi iddialarınca “süsler içinde büyütülen ve tartışmada maksadını açıkça anlatamayan” kızları mı Allah’a isnat ediyorlar? Onlar Rahman’ın kulları olan meleklerle dişi sıfatı yakıştırdılar. Meleklerin yaratılışına tanık mı oldular? Onlar bu sözde şahitlik iddiaları kaydedilmektedir ve hesabı da sorulacaktır. Dediler ki: “Eğer Rahman dileyseydi, biz onlara ibadet etmezdik.” Onlar bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiller. Sadece mesnetsiz tahminde bulunuyorlar.”³⁵⁶

³⁵⁴ Şûrâ, 42/27: *وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنْزِلُ بَقْدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ*.

³⁵⁵ İBN ÂŞÛR, XXV/92.

³⁵⁶ Zuhurf, 43/15-20: *وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ * أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمُ بِالْبَنِينَ * وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ * أَوْ مِنْ بُنْيَاءٍ فِي الْحُلِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ * وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ * وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ*.

Kur'ân küfr ve şirk ehlinin fiillerini جَعَلُوا lafzıyla nitelemiştir. جعل kelimesinin ihdâs etmek ve ittisal gibi anlamları vardır. Bu da gösterir ki onlar bu fiillerini kendileri ihdas ettiler ve bunu işlemeye devam ediyorlar. Ayrıca جعل'in hüküm vermek ve şirk eyleminin sürekli işlemek anlamları vardır.³⁵⁷ Böylece جعل, ihdâs, ittisal, hüküm ve şirk fiilinin devamlı işlenmesi anlamlarının tamamını bir araya cem etmektedir. Mesela meleklerle dişi özelliği yakıştırmışlar ve onların kendi aralarında bulunduğu inanmışlardır. Onların bu inancından dolayı onlara verilen isim de ortaya çıkmıştır. Şâyet mezkûr iddiaları, bir inançtan kaynaklanmasaydı, çok az bir zemme müstehak olurlardı.³⁵⁸ Nitekim onların görüşlerindeki tenakuzları ve hakikatleri tersyüz etmelerine ilişkin haberler, insanı hayrete sevk edecek cinstendir. Cüz' dedikleri kızlardır. Hatta bir kadın kız bir bebek dünyaya getirdiği zaman أجزأت المرأة denirdi. Kızların cüz' şeklinde tefsirini destekleyen naslar vardır: وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ ve وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ve أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ مِنْ عِبَادِهِ Zuhruf suresi 15. âyetteki من عِبَادِهِ 'nin önce zikredilmesi, onların ilah edindikleri kişilerin Rahman'ın bazı kulları olduğunu vurgulamak içindir. Bu daha önemli bir konunun öne çıkarılması kabilindendir. Sonra إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ cümlesi, onların iddia ettikleri şeylerin ileri derecede bir küfr olduğuna delalet eder. Buradaki el-insandan murad özel olarak şirk içinde olan kimselerdir.³⁶⁰

19. âyette kızlar, erkeklerden önce zikredilmiştir: مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ Çünkü sözün sevk edilme amacı benâtın/kızların zikredilmesidir. Onların yaptığı ise kızları Allah'a nisbet etmeleridir. Ayrıca kızların önce zikredilmesinde müşriklerin kız çocuklarını aşağılaması ve onları uğursuzluk vesilesi kabul etmelerine bir cevap söz konusudur.³⁶¹

Kur'ân küfr ve şirk içinde olanlara doğrudan hitap ederek sert uyarı ve eleştirilerini yaptıktan sonra üslubu değiştirip 'ğaybet' üslubu ile konuşarak şöyle diyor: وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ Burada hitaptan ğaybete iltifat edilmesi, onların çirkinliklerinin dile getirilmesi sebebiyle onlardan yüz çevirilmesi anlamına delalet eder. Bu âyet, hadiseyi taaccüp ederek ve

³⁵⁷ ASKERÎ, *El-Furûk*, s. 28.

³⁵⁸ CÜRCÂNÎ, Abdulkâhir, *Delâilü'l- i 'câz*, Dımaşk, 1987, s. 340.

³⁵⁹ KANNÜCÎ, Ebu't- Tîb Sıddîk, *Fethu'l- beyân fî mekâsıdî'l- Kur'ân*, Katar, 1989, XII/334.

³⁶⁰ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/177.

³⁶¹ A.g.e., XXV/179.

iddialarının çürük olduğunu belirterek, sanki olayı başkalarına hikâye ediyor. Yine bu âyette بُشِّر fiili de istihza amaçlı kullanılmıştır. Zira tebşîr veya bişâret sevindirici bir olayı haber vermektir.³⁶²

Kur'âni nazm اَوَمَنْ يُنَشِّئُ فِي الْحُلِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ âyetindeki istifham-ı inkârî şeklinde devam ettirilmektedir. Burada anlatılmak istenen maksat, zorluklarla başa çıkmada zaafa düşen bir kadının halinden kinaye yoluyla beyan edilmektedir. Kız çocuğu henüz erken yaşlarından başlayıp ileriki dönemlerinden de kendisine birtakım zinet eşyası edinir. Bu üslup doğrudan hitap ederek ikna yöntemine dayalı bir tartışmadır. Çünkü Allah'ın kız çocukları edinmesinde bir fayda yoktur. Bu kinayede, kibarlığın ve aşırı nezaketin erkeklerin vasfı olmadığına işaret vardır. Ayrıca bu âyette erkeklerin kadınları Rahman'ın bir cüz'ü yapmakla ne kadar kaba ve hadlerini mütecaviz olabildikleri beyan edilmiştir. Allah onların dedikleri sözlerden çok çok münezzehtir. يُنَشِّئُ fiilinin mechul formda gelmiş olması etkinliğin ve tesirin reddi konusunda fikir vermek içindir. Ayrıca bu fiil, kadın cinsi konusunda toplum hayatında ne kadar acziyet ve yetersizlik içinde kalındığına işaret vardır. فِي الْحُلِيِّ ifadesinde kızların bulundukları muhitte hep zahiri işlerle ve zinetlerle meşgul olduklarına da gönderme söz konusudur.³⁶³ Bu kinayede şöyle bir incelik daha vardır: Eğer Allah meleklerin kız olmadıklarını başka bir üslupla ifade etmiş olsaydı, kadın cinsi, kendilerini erkek cinsinden daha düşük makamda hissederlerdi. Fakat Allah Teâlâ nefiy üslubu kullanmakla kadınları sevindirmiştir. Çünkü kadınlar, çocukluk çağlarından itibaren zinetlerle haşır neşirdirler. Âyette kadının portresi, düşmanlıkta ısrarcı olma gücüne sahip olmaması özelliğiyle tamamlanmıştır.³⁶⁴ Âyette zikredilen خِصَامِ mücadele ve tartışma demektir. Kadın ise delilini tam olarak açıklama noktasına ulaşamaz. غَيْرُ مُبِينٍ yani iddiasını anlatmaya ve delillerini ortaya koymaya tam muktedir olamaz.³⁶⁵

Sonra Kur'ân onların sapkınlığını ve batıl sözlerini şu âyetle anlatır: لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ “Eğer Rahman dileseydi biz onlara ibadet etmezdik.” Halbuki, مَا لَهُمْ مَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ “Onların bu konuda bir bilgisi yok ki.” Hac suresinde de denilir.³⁶⁶ Buna göre Hac suresindeki beyan Allah'tan başkasına ibadet edenlerle ilgilidir. Allah'a ibadetle Allah'tan başkasına ibadeti ayırt etmek için çok geniş ilme

³⁶² İBN ÂŞÛR, A.g.e., XXV/180.

³⁶³ EBU MUSA, Muhammed, *Et-Tasvîru'l- beyânî*, Kahire, Mektebetü Vehbe, Tsz., s. 419.

³⁶⁴ FİL, Tefîk, *Fünûnu't- tasvîri'l- beyânî*, Kuveyt, 1987, s. 295, 296.

³⁶⁵ EBUSSUÛD, *Irşâdu'l- akli's- selîm*, s. 126.

³⁶⁶ Hac, 22/71.

sahip olmak gerekmez. Zuhruf suresine gelince buradaki ifade onların kader anlayışlarıyla alakalıdır. Kader ise derin ilim ve marifet gerektiren bir meseledir. İşte âyet onların bu konuya daldıkları halde en basit bir bilgiye sahip olmadıklarını ilan etmekte, bu anlamı da *إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* “Sadece mesnetsiz tahminde bulunuyorlar.” cümlesiyle tekit etmektedir. Hac suresinin ilgili âyetinin sonunda ise, ilimle alakası olmayan şeyler söyledikleri kaydedilmektedir.³⁶⁷ Câsiye suresinde de *إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* demiştir. Çünkü onlar Zuhruf suresinde ‘melekler Allah’ın kızlarıdır ve Allah bizim onlara ibadet etmemizi istemiştir’ gibi cahilce ve yalan sözler söyledikleri için *إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* buyrulmuştur. Câsiye suresinde yalanla doğruyu birbirine karıştırdıkları şöyle beyan edilmiştir: *إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* Yani onlar kendi sözlerinden şüphe duymaktadırlar. Burada istisna ve nefy ile yapılan kasr üslubuyla sert biçimde kınandıkları da açıktır.³⁶⁸

Kur’ân-ı Kerim Allah’ın müminlere ahirette ihsan edeceği ebedi saadete karşın, istidrâc olarak kâfirlere dünyada pek çok nimetler vermek suretiyle mühlet verdiğini beyan eder. Sureye ‘zuhruf’ adının verilmesi de dünyanın haddi zatında çok değersiz olduğuna delalet etmesi içindir. Diğer taraftan kâfirlerin pek çok yandaşları olduğunu ve onları hak yoldan alıkoyduklarını açıklar:

“Eğer bütün insanların inkâr eden tek bir ümmet haline gelmesi ihtimali olmasaydı, Rahmân’ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapar ve evlere çıkmaları için vasıtalar kılardık. Evlerinin kapılarını ve yaslanacakları koltukları da gümüşten var ederdik. Bolca altın ve mücevher verirdik. Ne var ki bütün bunlar dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Rabbinin nezdinde olan âhiret ise Onun buyruklarına hassasiyetle uyan müttakîler içindir. Kim Rahman’ı zikretmekten uzak durursa, ona bir şeytanı bağlarız da onun yanından ayrılmaz. Onlar insanları hak yoldan çevirirler, kendilerini de doğru yol üzerinde zannederler.”³⁶⁹

Suredeki âyetlerin siyakına bakıldığı zaman ilahi sıfatların zikredilmesi ve Onun, yerde, göklerde ve muazzam arşındaki rububiyetinin birliği bağlamında müşriklere bir tehdit daha yöneltilir: “O ki gökte de ilahtır, yerde de ilahtır. O hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyi bilendir. Göklerin yerin ve ikisi arasındakilerin

³⁶⁷ SAMARRÂÎ, *Et-ta’bîr’l- Kur’âni*, s. 126.

³⁶⁸ FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn, *Besâiru zevi’t- temyîz fî letâifi’l- kitâbi’l- azîz*, Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1965, I/422.

³⁶⁹ Zuhruf, 43/33-37: *وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِنَبِيِّتِهِمْ سُنْفًا مِنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ * وَلِنَبِيِّتِهِمْ أَنْبَاءًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَكَبَّرُونَ * وَزُخْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ * وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ * وَإِنَّهُمْ لَيَصْنُدُونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ*.

hükümrânlığı kendisine ait olan Zât çok yücedir. Kıyametin kopma saatinin bilgisi Onun nezdindedir. Hepiniz Onun huzuruna döndürüleceksiniz.”³⁷⁰

Mezkûr sıfatlara yalnız Onun sahip olması ve hiç kimsenin Ona ortak olmaması vaîd makamına da uygun düşmektedir. Birinci âyet, peygamberlik vasıtasıyla şeriki reddettikten sonra, mutlak anlamda ulûhiyetinde şeriki bulunmadığını ilan etmiş, onları kuşatan yeryüzü ve gökte olan bütün hadiselerin Allah tarafından icra edildiğini duyurmuştur. Çünkü müşrikler, yeryüzünde Allah’a şerikler uydurmuşlardı. Bu şerikler putlar idi. Gökte ise meleklerle ‘Allah’ın kızları’ diyerek, onları Allah’a şerik olarak addediyorlardı. İlk âyette geçen هُوَ fasıl zamiri olup ulûhiyetin yalnız Allah’a ait olduğunu ifade eder, mâsivâyı da reddeder. Âyetin fezlekesinin وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ şeklinde bitmesi delilleri ikmal etmek ve delil üzerine delil üzerine getirmek içindir. Buna ‘tedkîk’ denir ki, bir şeyi delilinin deliliyle zikretmektir.³⁷¹

Diğer âyette ise içinde bulundukları şirk inancı reddedilmekte ve “Allah’ın kızları” oldukları için meleklerle ibadet ettiklerine dair sözleri zikredilmektedir. Âyette şirkin reddedilmesi تَبَارَكَ kalıbının tercih edilmesiyle, bereketin Allah’a mahsus olduğu ve Onun çocuk ve ortak edinmekten münezzeh bulunduğu ifade edilmiştir.³⁷² Zira yerin, göklerin ve ikisi arasında yer alan her şeyin sahibi olan bir zatın şerik ve evlat edinmeye ihtiyacı yoktur.

وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesi وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ cümlesi ve inkar ettikleri haşrin isbatına işarettir. إِلَيْهِ nin fiilden önce zikredilmesi haşrin isbatını güçlendirmek içindir. Zira onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyor ve haşre iman etmiyorlardı. İşte burada إِلَيْهِ nin önce zikredilmesinde kasr vardır ki, insanların ibadet ettikleri sahte tanrılara değil, bir tek Allah’a döndürüleceklerini ifade eder. Yine وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesinde sözün yönü gaybdan hitaba çevrilmiştir. Bunun nedeni ise tehdidi kuvvetlendirmek ve söz verilen azap hakkında onları korkutmaktır. Böylece tehditlerin bazen ilahi sıfatlarla ve kudretin delilleriyle birlikte geldiğini görüyoruz. Örnekten de anlaşıldığı üzere bu üslup Kur’âni davetin hedefine ulaşmasında çok etkilidir.

³⁷⁰ Zuhurf, 43/84, 85: وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ * وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

³⁷¹ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/267-268.

³⁷² İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/269.

Kur'ân şirkin bir diğer örneğini vermektedir. Bu örnekte, kâfir nefsin, sürekli değişen arzularına tabi olduğunu, hevasına taptığını, hep ona boyun eğdiğini ve nefsini bütün düşüncelerine, duygularına ve değer yargılarına referans kabul ettiğini görüyoruz. Yine onun, nefsini, üzerinde baskı kuran ve davranışlarına egemen bir ilah edindiğini müşahade ediyoruz. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim bu insanın tablosunu eleştiri ve hayrete sevk ederek şöyle sunar: “Sen hiç arzularını ilah edineni ve dalalette ısrar ettiğini bilerek sapkınlığı üzere terk ettiği, kulak ve kalbine mühür vurup gözüne de perde indirdiği kimseyi gördün mü? Onu Allah’tan başka kim hidâyete erdirebilir. Hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?”³⁷³

IV. HAŞRİ VE HESAP GÜNÜNÜ İNKAR ETMEK:

Âyetleri tekzip ve cedel, ibadet konusunda kibirlenme ve davetten yüz çevirme, şirk koşma ve azgınlık gibi küfr sıfatlarından sonra, Kur'ân-ı Kerim, kâfirlerin bir sıfatını daha kaydetmektedir. Bu sıfat onların haşri ve hesap gününü inkâr etmeleridir. Şu iki âyette bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

“De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyediliyor. O halde Ona yönelin ve Ona istiğfarda bulunun. Veyl olsun o müşriklere! O müşrikler zekâtı vermezler, ahireti de inkâr ederler.”³⁷⁴

Müşriklere yönelik ‘veyl’ tehdidinden sonra, bunların durumları ve özellikleri beyan edilmiştir. الإيتاء cümlesinde الإيتاء yerine الإيتاء fiili tercih edilmesi الإيتاء fiilinin diğerinden daha güçlü bir özelliğe sahip olmasındandır. Zira الإيتاء lafzı kolaylıkla ve cömertçe vermeyi ifade eder ve onlarda verme sıfatının olmadığının belirtilmesi, onlarda semahat ve cömertliğin olmadığına delalet eder. لا يُؤْتُونَ şeklindeki kullanımın bir anlamı ise onların zekat vermeyi kesinlikle reddettiklerini ve zekat emrini kabul etmediklerini de ifade eder.³⁷⁵

Bu âyette zikredilen zekâtın tefsiri hakkında farklı görüşler vardır. Bu âyetin Mekkî olup, o sırada henüz zekâtın farz kılınmadığı, zekâtın farziyetinin Medine’de

³⁷³ Câsiye, 45/23: أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

³⁷⁴ Câsiye, 45/6-7: قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ * الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

³⁷⁵ ZEVBELİ, Tâlib Muhammed, *Zâhiratü't- terâdüf fi dav'it- tefsiri'l- beyâni li'l- Kur'ân*, Bingazi, 1995, s.25.

hicretin ikinci yılında teşri kılındığı kaydedilmiştir. Bir kavle göre ise zekâtın murad tevhiddir. Yani ‘lâilâhe illallah’ diyenler, bir anlamda nefislerindeki şirkten temizlenmiş olurlar.³⁷⁶ İbn Cerîr et-Taberî, bilinen zekât anlamını tercih etmektedir, şöyle ki: Onlar mallarının zekâtını vermezler. Meşhur olan anlam budur. وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ beyanı ise buna delildir. Çünkü kâfirler Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet etmiyorlardı. Eğer bu âyette geçen zekât ‘tevhid’ anlamına gelseydi, وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ sözünün bir anlamı olmazdı. Malumdur ki Allah’ın bir olduğuna ve Ondan başka ilah olmadığına şehadet etmeyenler ahirete de iman etmezler. O halde burada zikredilen zekât, malların zekâtıdır.³⁷⁷

Mezkûr âyette dikkat çeken hususlardan biri de zekât vermekten imtina eden müşriklerin, bu özelliklerinin hemen ardından ahirete de iman etmediklerinin ilanıdır. Zira insana en çok sevimli olan şey malıdır. Mal insanın ruh ikizidir. Eğer insan malını Allah yolunda verirse, bu onun imanda sebat ettiğine en güçlü bürhan ve delildir. Âyette müminlere yönelik mesaj da onları zekât vermeye teşvik ve zekat vermeme karşılığında da şiddetli tehdittir. Çünkü hem zekât vermemek ve hem de verilmesine engel olmak müşrik/kâfir vasfı olup ahirete iman etmemekle eşdeğerdir.³⁷⁸

Ahirete iman etmemekle zekât vermekten kaçınmak arasında şöyle bir münasebet de söz konusudur: Öldükten sonra dirileceklerine ve yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerine iman etmeyen insanlar, bütün çalışmalarını dünyaya hasreder, hesapsız bir hayat yaşarlar. Hesapsız bir hayat yaşamak ise Allah’ı inkâr etmeyi, kul hakkı yemeyi, başkalarına zulmetmeyi, kanun ve nizamla uymamayı beraberinde getirir. Allah’ı ve ahireti inkâr eden veya açıktan inkâr etmediği halde gafilce yaşayan bu tip insanlardan her türlü aşırılık ve taşkınlık beklenir.

Fussilet suresi iki fezlekeyle hitama ermiştir: “Dikkat edin, onlar Rableriyle buluşma konusunda şüphe içindeler. Dikkat edin, Allah her şeyi kuşatıcıdır.”³⁷⁹

Evet, o müşrikler delillerin parlaklığına ve hassaten bu surede yer alan kudret delillerine rağmen haşri ve hesap gününü inkâr etmişlerdir. Kur’ân onları burada فِي مِرْيَةٍ ‘kuşku içinde’ olmakla tavsif etmiştir. Bu zeyl, surede müşriklerin vasıflarına dair her şeyi kapsamaktadır. Yani bu cümle ile onların Allah katından

³⁷⁶ KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddin, *Mehâsinü’l- tevîl*, Dimaşk, 1957, I/251 ; BEĞAVÎ, *Meâlimu’l-tenzîl*, VII/164.

³⁷⁷ TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerîr, *Câmiu’l- beyân an te’vîli âyi’l- Kur’ân*, Beyrut, 1972, XXIV/60.

³⁷⁸ Bkz. ZEMAŞŞERÎ, *el-Keşşâf*, IV/186.

³⁷⁹ Fussilet, 41/54: أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ

edilirler, cehaletlerinden ve Allah'ın kâinattaki âyetlerini idrak edemediklerinden ötürü kınanırlar.

Önceki âyette dedikleri sözleri ve haşri ve hesabı inkâr etmeleri tekrar edilmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Dediler ki: ‘Hayat sadece dünya hayatımızdır. Ölürüz ve diriliriz. Bizi helak edecek olan sadece felektir.’ Onların bu konuda bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar. Âyetlerimiz onlara açık seçik olarak okunduğu zaman öne sürdükleri delilleri sadece “eğer samimi iseniz bize atalarımızı getirin’ demeleri olmuştur.”³⁸²

Müşriklerin bakış açıları buydu. Çünkü hayat, onların dünyada gözleriyle gördüklerinden ibaretti. Bir nesil ölür diğer nesil gelir, böyle devam ederdi onlara göre. Onların zanlarına göre dehr/zaman onların yaşam sürelerini engelliyor, böylece ölüyorlardı. Bu, kâinatta düşünülemeyen ve hayatın kaynağının sorgulanmadığı yüzeysel bir bakıştı. Aslında bu düşünce şekli onların cehaletlerini ele veriyordu. Çocukların da tıpkı yaşlılar gibi öldüklerini, sağlıklıların da tıpkı hastalar gibi vefat ettiğini ve güçlülerin zayıf olanlar gibi öldüklerini görmüyorlar mıydı? Şu halde dehr/zaman ölümü tefsir etmek için uygun bir izah tarzı olamazdı.

Duhan suresinde müşriklerin ölümden sonra bir daha diriltilmeyeceklerini ve hayatın sadece bu dünya hayatı ile sınırlı olduğunu, diğer taraftan ölüm sebebinin dehr olduğunu ileri sürerek haşri inkâr etmişler ve ölüm ve hayatın Allah'ın kudret elinde olduğu hakikatini reddetmişlerdi.

Müşriklerin daha önce tartışma ve cedel yoluyla talep ettikleri şeyler tekrar zikredilmekte ve bunun onların biricik delili olduğu belirtilmektedir. Ne yazık ki delil dedikleri bu gibi söylemler temelsiz, batıl ve çürüktür. Geçekten delil olmadığı halde kendi sözlerine delil ismi verdiler. Aslında bu sözleri tam aksine yalan ve iftiraya daha çok benziyor. Ama Kur'ân onlarla istihza etmek için sözlerine ‘hüccet’ demiştir. Ya da onların inanç ve değerlendirmesini dikkate alarak öyle demiş olmalıdır.³⁸³

Şirk anlamına gelen sözlerinden başka birinde yine haşri ve hesap gününü inkâr ettikleri görülür. Ahkâf suresinin önceki âyetlerinde, kâfirlerin ısrarları ve birtakım çürük iddiaları zikredilmiş, sonra da azapla tehdit edilmişlerdi. Nitekim şu âyetlerde de haşri ve hesap gününü inkârları söz konusudur:

³⁸² Câsiye, 45/24-25: وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ * وَإِذَا نُنَادَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

³⁸³ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/364.

“Anne ve babasına “yazık size, bizden evvel pek çok nesil gelip geçmiş olduğu halde beni tekrar diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz? der. Anne ve baba ise Allah’tan medet isterler, “yazık sana, iman et artık. Allah’ın vaadi gerçektir” derler. Evlatları ise “bunlar sadece öncekilerin masallarındır” der. Bunlar kendilerinden önce yaşamış gitmiş olan insan ve cin ümmetlerinden azabı hak edenlerdir. Onlar gerçekten kaybedenlerdir. Herkesin yaptığı işlere göre mertebesi vardır. Neticede Hak Teâlâ amellerinin tam karşılığını verecektir ve haksızlığa uğratılmayacaklardır.”³⁸⁴

Bu âyetlerde de Kur’âni üslup, kâfirlerin öldükten dirilme ve hesap gününü inkârlarını أَفْ kelimesiyle kinaye kabilinden zikretmektedir. ‘Of’ kelimesi eziyetin en alt seviyesidir. Bununla, anne-babalarına eziyet edenlerin bundan daha fazlasını yaptıklarına, hatta onları itip kaktıklarına işaret eder. Diğer delil ise hitaptan çıkan anlamdır. Nitekim bu inkârcılar ebeveynlerine isyan etmeyi ve onları itip kakıştırmayı hesap gününü inkâr ile aynı anda irtikâp ederek azaba müstehak olmuşlardır.³⁸⁵

Kur’ân’ın ifadeleri nüzul dönemindeki kâfirlere umumi olarak işaretle bulunmaktadır. Hitap, ister bu gibi cedel vb. sözleri söylemiş olsunlar, isterse de evvelce yaşayan inkârcılar olsun, hepsi için geneldir. Neticede hepsi azabı hak etmişlerdir. Hepsi diğer insi ve cinnî kâfirlerle haşr u neşr olacaklardır. الْقَوْلُ kelimesinin marife gelmesi ahd içindir. Yani bu sözler Kur’ân’da çokça tekrar edildiğinden müslümanlar tarafından bilinmektedir. أَمِّ kelimesinin nekre oluşu ise teksir/çokluk anlamı taşır.

Diğer âyette ise ta’mîm/genelleme yoluyla haber verilmiştir. وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ ifadesinde cennetlik ve cehennemlik olanların mertebeleri istiare ile beyan edilmiştir. Burada ise kâfirlere tarizde bulunularak tağlîb tariki kullanılmıştır. Dereceler, basamaklar mertebelerin yüksekliğine işaret eder ki, müminler için söz konusudur. En alt mertebeye ise dereke denir; o da kâfirler içindir. وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ verilecek cezanın yaptıkları işlerin çok üzerinde olacağı vehmini izale etmek içindir.³⁸⁶ Bu âyet de inkârcıların inkârına karşın hesap ve haşrın vuku bulacağını isbat eder. Ayrıca onların, insan ve cinlerden kendi emsalleriyle bir araya getirilip, zulüm şaibesi olmaksızın hak ettikleri cezayı göreceklerini beyan eder.

Birinci bölümde kaydedilen konuları özet olarak değerlendirecek olursak;

³⁸⁴ Ahkâf, 46/17-19: إِنَّ الَّذِي قَالَ لَوْ أَنِّي أَتَيْتُكَ بِبَيِّنَاتٍ مِّنْ قَبْلِي وَهَمَّاسْتَعِيشَانِ اللَّهُ وَإِنَّكَ آمِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ* أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أَمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْجَنَّةُ وَالْإِنسُ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ* وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَلِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالُهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

³⁸⁵ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXVI/38.

³⁸⁶ A.g.e., XXVII/41.

-Küfr ve gulûv ehlinin en önde gelen sıfatlarından biri cedelci olmaları ve peygamberlerle veya varisleriyle diyalektik tartışmaya girmeleridir. Onlar manen körleşmiş kalp ve vicdanlarıyla sürekli biçimde cedel yapmayı bir marifet sayarlar. Bu ayetlerden, cedelin, küfre sebep olduğunu, ya da en azından küfrü arttırdığını ifade etmek mümkündür.

- İnkâra ve aşırılığa sapanların ikinci belirgin vasfı ise ibadete karşı kibirlenmeleridir. Kur'ân-ı Kerim'de bu konuyu beyân eden âyetlerde Kur'ân'a ve Resulullah'a karşı menfî tavırlar ortaya koyan, dünya sevgisi ve lezzetlerine âşık olan küfr ehlinin, nefis ve şeytanın vesveselerine uyarak ibadete karşı büyüklendikleri anlatılır. Keza bu ayetlere göre, kibirlenmek, insanı küfre ve aşırılığa sürükleyen faktörlerdendir.

-Üçüncü olarak, *gulûv* ve *küfr* içinde yaşayanlar aynı zamanda Allah'a karşı ortak koşanlardır. Bununla birlikte *küfr* ve *gulûv* ehli, hadlerini aşan, Allah'ın kendileri için belirlediği sınırı tecavüz edenlerdir.

-Dördüncü olarak, *küfr* ve *gulûv* ehlinin en bariz özelliklerinden biri, öldükten sonra dirilişi ve hesap gününü inkâr etmeleridir. Bu inkârlarında genellikle alaycı bir üslup kullanarak, inananlarla istihza etme yoluna giderler. Hesap gününü inkâr edenler, dünyada hesapsız yaşadıklarından, akıl almaz aşırılıklara sukût etmeleri imkân dâhilindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN KISSALARINDA KÜFR VE GULÜV

Kıssa, Arapça k-s-s kökünden türetilmiş bir kelime olup, sözlükte; anlatmak, haber vermek, nakletmek, iz takip etmek gibi anlamlar içerir.³⁸⁷ Tefsir ıstılahında ise kıssa, Kur'an'da bahsi geçen peygamberler ve toplumlarla ilgili manidar haberler ve hadiselerin aktarımına denir.³⁸⁸

Kıssa kelimesinin “anlatmak ve nakletmek” anlamının yanı sıra “iz sürmek ve takip etmek” gibi manalar da içermesinden dolayı Kur'an kıssalarında maziye ait izleri çıkarmak ve bu suretle insanların gaflet sebebiyle, dikkatleri unutmuş oldukları tarihi olaylar üzerine yoğunlaştırmak gibi bir hedef de gözetilmiştir.³⁸⁹

‘Kur'an kıssaları’ kavramı, Kur'an öncesi döneme ait toplum ve peygamberlerin hallerine dair Kur'an'da yer alan bilgileri ifade eder.³⁹⁰ Bununla birlikte Kur'an kıssalarının tarihi gerçekliği olmayan sanatsal ve kurgusal anlatılardan ibaret³⁹¹ mitolojilerden farklı değerlendirilmesi gerektiğine de vurgu yapılmıştır.³⁹²

Kur'an'ın üçte bir veya dörtte birlik hacmini oluşturan kıssaları, bazıları tarafından Kur'an'ın ana konularından sayılmayıp, ancak darb-ı mesel kabilinden, uluhiyet-risâlet- ahiret temel konularını daha iyi takrir etmek, örneklemek ve anlaşılır kılmak için yardımcı unsurlar olarak zikredilmektedir.³⁹³

Kur'an'da zikredilen kıssalarda, birey ve toplumlara doğru dini inancı yerleştirmeye, canı, malı, nesli ve akli koruma gibi temel amaçlara vurgu yapan

³⁸⁷ RÂĞİB, *el-Müfredât*, s.610.

³⁸⁸ ÖZTÜRK, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s.11.

³⁸⁹ ŞENGÜL, İdris, “Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, I. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1994, s.134.

³⁹⁰ NASR, Hâmid Ebû Zeyd, *İlâhi Hitabın Tabiatı*, Çev: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s.319.

³⁹¹ Bkz. HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu, Ankara, 2012, s.420.

³⁹² KILIÇ, Sadık, “Tarih Felsefesi Açısından Kur'an Kıssaları”, I.Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1994, s.89.

³⁹³ YILMAZ, Hasan, *Kur'an ve Muhtevası (Tematik ve Sistematik Bir İnceleme)*, Fecr Yay., Ankara, 2008, s.28.

mesajlar vardır. Ayrıca kıssalarda hak, adalet, doğruluk, şeytana uymamak ve dünya-ahiret dengesini sağlamak gibi pek çok tevcihat mevcuttur.³⁹⁴

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim'de kâfirlerin zalimlikleri, günahlar irtikab etmeleri, peygamberlere karşı büyükenmeleri, onlara karşı savaşmaları ve hatta onları katletmeye çalışmaları bağlamında zikredilen kıssalar, Müslümanları İslam üzere sâbit-kadem kılma istikametinde güçlü birer vesiledir. Aynı zamanda bu kıssalar, iman edenler için bir hatırlatma ve öğüt, İslami bilinçten uzak olanlara yönelik de sakındırma, tehdit ve uyarı anlamına gelir.³⁹⁵ Diğer taraftan kıssalar insanda meknun bulunan iman cevherini pekiştirip onun özünü Allah'a yönlendirme manası taşır. Kur'ân kıssaları nefislerin terbiyesi ve insanın İlâhi kudreti duyumsaması için güçlü bir vesiledir. Şu halde Kur'ân kıssaları tevhit hakikatine davet etme konusunda çok etkili psikolojik bir silah mesabesindedir. Zira kıssalar insanın iç dünyasında dine karşı geliştirilen savunma mekanizmalarını bize duyumsatan tarihte yaşanmış canlı sahnelerdir.³⁹⁶

Kur'âni kıssalar, zâlimlerin, kâfirlerin ve müşriklerin Allah'ın göndermiş olduğu elçilerine karşı tuzak kurmak ve onları derdest etmek gibi düşünce ve planlarını, onlarla hakkı geçersiz kılmak için batıl vesilelerle tartışmaya giriştiklerini, sonunda da kötü bir sonla helak olduklarını anlatır. Peygamber kıssaları kâfirlerin başlarına gelen azabı da göz önüne serer. Aslında bütün bunların hedef ve gayesi, hem âyetin nüzul dönemindeki muhataplardan, hem de benzeri önceki ümmetlerden helak olanların helak sebeplerini ortaya koymaktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Onlar hiç yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin âkıbetlerinin nasıl olduğunu incelemezler mi? Onlar yeryüzünde güçleri ve bıraktıkları eserler bakımından kendilerinden daha kuvvetliydi. Ama Allah onları bile günahları sebebiyle kısıvrak yakaladı ve onlar için Allah'ın azabından koruyacak hiç kimseleri olmadı. Bunun nedeni şudur: Onlara elçilerinin açık mucize ve delillerle geldiler, onlar ise inkâr ettiler. Allah da onları azapla derdest etti. Muhakkak Allah güçlü ve cezası pek şiddetlidir.”³⁹⁷

³⁹⁴ KARA, Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur'an Kıssaları*, Üniversite yay., Samsun, 2018, s.119

³⁹⁵ UVAYDÎN, İbrahim, *El-Beyânu'l- Kasasiyyu fi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Kahire, 1977, s. 105.

³⁹⁶ HATÎB, Abdülkerim, *el-Kasasu'l- Kur'âni*, Beyrut, Daru'l- marife, 2.Basım, 1975, s. 12.

³⁹⁷ Mûmin, 40/21-22: *أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ * ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ*.

Helak edilerek tarih sahnesinden silinen kavimlerin akıbetlerine baktığımızda, bizi, tefekkür etmeye, ibret almaya ve hayat tarzımızı sırat-ı müstakim yönünde değiştirmeye sevk eder. Nitekim mezkûr âyetteki قُوَّةٌ مِنْهُمْ قُوَّةٌ ‘Kuvvet bakımından onlardan daha güçlü idiler’ cümlesinin başında, كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ cümlesindeki mücmel durumu tafsil etmek için atıf vavı kullanılmamış, müstakil, açıklayıcı bir ifade olarak gelmiştir. Bu sayede Kur’ân kıssası irşada, imana ve öğüt almaya vesile olmaktadır. Bu yönüyle kıssalar Kur’ân mesajını hedefine ulaştıran araçlardan biridir. Dikkatimizi çeken bir nokta da şudur: Kur’ân kıssalarında şahıslar zikredilmemiş, sadece olaylara odaklanılmıştır. Kur’âni ifade ve üslup, sadece kıssanın ana fikrine katkıda bulunacak olanları ve hedefi tahakkuk ettirmek için münasip olan atmosferi seçer ve zikreder. Aslında bu olaylara, sadece ve mücerret Allah’ın fiilleri ve kudret eserleri olarak bakıldığında insan ruhuna tesir etmez; aynı zamanda Kur’ân’ın o muhteşem ve fikri donukluktan uzak olan edebi tasviri, barındırdığı belağat sanatları ve bu sanatları en uygun biçimde dile getirmesiyle de insana tesir eder.

Kur’ân’ın önceki ümmetlerin kâfirleriyle ilgili kıssalarına bakıldığında, onların azapla cezalandırılmasında asıl nedenin, iman etmeleri gereken esasları inkâr etmeleri olduğu görülür. Kıssalardaki ana hedef ise âyetlerin inişine muhatap olanların ve sonradan gelecek nesillerin bu âyetlerde anlatılan olaylardan istifade etmeleri, böylelikle Kur’ân kıssalarının onlar için ibret vesilesi olmasıdır. Nitekim Gâfir suresi bu kıssalarda geçen muhatapların bir özelliğini daha sunar: O da azabı gördükleri zaman, kendilerine yararı olmadığı halde teslim bayrağını çekmeleri ve iman için gereken tevhit kelimesini cibrî olarak söylemeleridir. İlgili surede şöyle buyrulur:

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ * فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ “Elçileri onlara apaçık mucizelerle geldiği zaman yanlarındaki bir kısım bilgilerle şımardılar ve alay ettikleri şeyler onları çepeçevre kuşatıverdi. Azabımızı gördüklerinde artık iman etmeleri onlara fayda etmedi. Bu Allah’ın kulları arasındaki yerleşik âdetidir. Bu noktada inkâr eden müşrikler hüsrana uğrarlar.”³⁹⁸

Şüphesiz ki bu âyetlerden, ibret almak isteyenler için değişmez ve sabit bir kaide çıkarılabilir: Tövbe ötelenmemeli ve ertelenmemelidir. Zira ölümün saati

³⁹⁸ Gâfir, 40/84-85.

gaybî bir konudur; insanın başına aniden ölüm gelebilir ve tövbe fırsatı elinden kaçabilir.³⁹⁹

Aynı şekilde bu gibi Kur’ân kıssalarında da Efendimiz Hz. Muhammed’i (s.a.s.) sabretmeye ve durduğu haklı yerde sabit durmaya yönlendirme söz konusudur. Diğer taraftan bu kıssalarda, önceki ümmetlerin müşrikleri, peygamberlerine düşmanlık etmeleri ve onların tavsiyelerini tutmamaları sebebiyle, ‘ayrılıkçı’ olma vasfıyla anılırlar. Nitekim bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Onlar aralarındaki hasetten dolayı kendilerine gerçek ilim geldikten sonra ayrılığa düştüler. Eğer Rabbin tarafından belirli bir süreye kadar verilmiş bir hüküm olmasaydı, aralarındaki ihtilaf halledilirdi. Kendilerinden sonra kitabı miras olarak devralanlar da kitap hakkında derin bir kuşku içine düştüler.”⁴⁰⁰

Şimdi genel olarak bahsini ettiğimiz Kur’ân kıssalarından bazı örneklerle intikal edebiliriz. Ancak bütün peygamberlerin kıssalarına yer verebilmemiz tezimizin hacmini aşacağından, beli başlı peygamberlerin kıssalarına, konumuza bakan cihetiyle temas edeceğiz.

I. HZ. NÛH’UN (A.S.) KISSASI

Hazreti Nuh’un kıssası Hûd (11) suresinin 25.-49. ayetlerinde anlatılır. Nûh (71) suresinde de onun kavmine yaptığı tebliği, gördüğü tepkiler ve tepkilere karşı gösterdiği tavrı vecîz biçimde beyan edilir. Ayrıca Şuara (26) suresinin 105.-123.ayetlerinde, Tahrim (66) suresi 10.ayette, Müminûn suresinin 23.-30. ayetlerinde Hazreti Nuh’un davet kıssasına yer verilir. Ancak biz burada sadece davet karşısında kâfirlerin ona nasıl hitab ettiklerine dair misal kabilinden birkaç pasaja yer vereceğiz:

“Bir zaman, halkını irşad etmesi gayesiyle Nuh’u gönderdik de: “Ey halkım, dedi, yalnız Allah’a ibadet ediniz!Zira sizin O’ndan başka ilahınız yoktur. Gerçek bu iken hâlâ şirkten sakınmaz mısınız?” Halkından ileri gelen birtakım kâfirler: “Bu,” dediler, “sizin gibi bir insandan başka bir şey değil,

³⁹⁹ Bkz. SA’DÎ, *Teyssîr*, I/171.

⁴⁰⁰ Şura, 42/14: وَمَا تَقْرَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَفُضِّي بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ

böyleyken size hâkim olmak istiyor.” “Allah bize mesaj ulaştırmak isteseydi, (böyle sizin gibi bir insan göndermez), melaike indirirdi.”⁴⁰¹

Nuh suresinde ise onun kavmini tevhide davet etmesi ve tepkileri karşısında dilinden dökülen cümleler şöyle beyan edilmiştir:

“Biz Nûh’u kendi milletine peygamber olarak gönderip: “Gayet acı bir azap başlarına gelip çatmadan önce halkını uyar!” dedik. O da: “Ey benim milletim! Ben size gönderilen kesin bir uyarıcıyım. Şöyle ki: Yalnız Allah’a ibadet edin, O’na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki: Sizin günahlarınızı affetsin ve sizi belirli bir vakte, yani ölüm anına kadar azap çektiirmeksizin hayatta bıraksın. Çünkü Allah’ın takdir ettiği vâde gelince, asla ertelenmez. Keşke bunu bir bilseniz! “Ya Rabbî, dedi Nûh, ben milletimi gece gündüz dine dâvet ettim. Ama benim dâvetim, onların sadece daha çok uzaklaşmalarına yol açtı.” Her ne zaman, onları bağışlaman için çağırdıysam, onlar parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar. Esvaplarıyla örtündüler, directtiler ve çok kibirlendiler. Ben onları bu sefer yüksek sesle dâvet etmeye başladım. Daha sonra onları gâh açıkça çağırdım, gâh iyice gizli bir dâvet yönelttim, her türlü yolu denedim.”⁴⁰²

Verdiğimiz iki paragrafta, Hazreti Nuh’un tebliğ yolunda her yönetime başvurarak, gece gündüz tevhidi anlattığını; ama bütün bunlara karşılık kavminden kibir, alaycı tavır ve inkarla mukabele gördüğünü anlıyoruz. Buradan da pek çok ayette olduğu gibi, kibirle küfr arasında doğrudan ilişki olduğunu idrak ediyoruz.

Hazreti Nuh kıssasında en çok dikkat çeken konulardan biri de kavminden olan zâlim, kâfir ve mücrimlere beddua etmiş olmasıdır. Zira zalim ve kâfirlere beddua, müminlere ise dua meşru eylemlerdir. Nitekim, “Mûsâ: “Rabbenâ!” dedi. “Sen Firavun ile onun ileri gelen yardımcılara dünya hayatında muazzam zinet, haşmet ve servet verdin. Ey Yüce Rabbimiz! İnsanları neticede Senin yolundan saptırsınlar diye mi onlara bu imkânı verdin? Rabbenâ! Mahvet, sil süpür onların servetlerini ve kalplerini şiddetle sık! Belli ki o acı azabı görmedikçe onlar imana gelmeyecekler.”⁴⁰³ ayeti kâfir ve mücrimlere bedduanın meşru olduğunu beyan eder.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Mûminûn, 23/23-24: فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ. قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ

⁴⁰² Nûh, 71/1-10: إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا أَمْرَهُمْ لَكُمْ مِنْ دُنْيَكُمْ وَيُخْزِيَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتَكْبَارًا ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا

⁴⁰³ Yunus, 10/88.

⁴⁰⁴ KAYACAN, Murat, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, Ekin yay., İstanbul, 2015, s.161.

II. ÂD VE SEMÛD KAVIMLERİNİN KISSALARI

Kıssada, Allah Resulü'nü (s.a.s), kâfirlere “De ki: Siz yeri iki günde yaratan Zâtı inkâr edip ona eşler mi tutuyorsunuz? O Âlemlerin Rabbidir”⁴⁰⁵ demesini emrettikten ve peşinden ilahi kudretin delillerini zikrettikten sonra, müşrikler, kendilerinden önce yaşamış olan Âd, Semûd ve emsalinin, peygamberlerden yüz çevirdikleri zaman başlarına gelen azaplarla tehdit edilirler. Kur’ânî üslup meseleyi kısaca Âd ve Semûd kavmi şeklinde zikrettikten hemen sonra, peygamberlerine karşı tutumlarını ve dünyada başlarına gelen azabı ve ahirette onlar için hazırlanan cezaları detaylandırır. Bütün bunlar Fussilet suresindeki şu âyetlerde zikredilir:

Şâyet yüz çevirirlerse “ben sizleri Âd ve Semûd kavimlerine düşen yıldırım gibi bir yıldırımdan sakındırıyorum” de. Elçileri onlara önlerinden ve arkalarından geldiler ve “Allah’tan başkasına ibadet etmeyin” dediler. Onlar ise “Eğer Rabbimiz dileyseydi, melekleri indirirdi. O halde biz sizinle gönderilen şeyleri reddediyoruz” dediler. Âd kavmine gelince, onlar yeryüzünde haksız yere kibirlenmişler ve “bizden daha güçlüsü kimdir?” demişlerdi. Onlar görmediler mi, kendilerini yaratan Zâtın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu? Âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı. Biz de onlara dünya hayatında rezil olma azabını tattırmak için uğursuz dedikleri günlerde bir kasırga gönderdik. Âhiretteki azap ise daha çok perişan edecek ve onlara yardım da edilmeyecektir. Semûd’a ise doğru yolu gösterdik ama onlar körlüğü hidâyete severek tercih ettiler. Bunun üzerine işledikleri günahlar sebebiyle onları alçaltıcı azabın yıldırımını çarpıverdi. İman edenleri ve Allah’ın azabından sakınanları ise kurtardık.”⁴⁰⁶

Âyetler öncelikle Âd ve Semûd kavimlerini kısaca zikretmiş, onlara gönderilen peygamberleri tanıtmış, o nebilerin, kavimlerinin doğruyu bulmaları ve şirk yolundan vazgeçmeleri için ne kadar istekli ve ne kadar yoğun çaba sarf ettiklerini anlatmıştır. O nebiler, kavimlerinin hidâyeti için gerekli olan her türlü meşru vesileyi kullanmışlardır. Bunu o nebilerin kavimlerine her cihetten yanaştıkları temsilinden anlıyoruz ki, her cihetten gelmenin anlamı, şiddetli arzu ile insanları hidâyete ulaştırmak isteyen kişinin eylemidir.⁴⁰⁷ İki taraftan gelme konusuna, ‘tıbak’ üslubuyla gelen şu âyeti misal vermekle yetinelim: من بين أيديهم ومن خلفهم

⁴⁰⁵ Fussilet, 41/9: أُنذِرْكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ

⁴⁰⁶ Fussilet, 41/13-18: إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَأَيَّ بَيِّنَاتٍ بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (14) فَأَمَّا عَادُ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (15) فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنَنْذِرَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْثَرُ وَهُمْ لَا يُصْزَرُونَ (16) وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحْتَبُوا الْعَمَى (عَلَى الْهَدَى فَاخْتَنَّهُمْ صَاعِقَةٌ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (17) وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا بَنَاتٍ (18)

⁴⁰⁷ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/253.

⁴⁰⁸ SÂBÛNÎ, *Safvetü 't- tefâsir*, III/129

ve arkalarından' misali aynı zamanda 'hazf' nevindendir.⁴⁰⁹ Her yönden gelme mefhumu kesretten kinaye olarak da ele alınabilir. Nitekim *يأتيها رزقها رغداً من كل مكان* 'Oranın rızkı her mekândan bolca gelir'⁴¹⁰ âyetinde böyledir. Âyette anlatılmak istenen maksat, hırsın ve şiddetli arzunun temsilidir ki, bu da peygamberin, davet uğruna elinden gelen her şeyi yerine getirmesi anlamıdır.⁴¹¹

Peygamberlerin gönderilmesi Allah'ın mesajlarını insanlara tebliğ etme anlamını içerir; zira getirilen mesajın faillerine 'resul' sıfatı verilmiş olması bunu destekleyici bir karinedir. Mezkûr âyetleri başından itibaren takip ettiğimizde, peygamberler, kâh insanların önlerinden, kâh arkalarından yaklaşıp onlara *ألا تعبدوا* 'Sakın Allah'tan başkasına tapmayın' demişlerdir. Bu cümle herhangi bir atıf harfî kullanılmaksızın önceki cümlenin tefsiri kabilinden gelmiştir. Zira hak o kadar zahir ve nettir ki, hiçbir koltuk değneğine muhtaç değildir. Ne var ki kavmin peygamberlerine karşılık olarak verdiği cevap, âyette belirtildiği üzere şöyle olmuştur: "Eğer Rabbimiz dileseydi, melekleri indirirdi. O halde biz sizinle gönderilen şeyleri reddediyoruz" dediler.

Kur'ân'da zikredilen her kavimden sonra, onların peygamberlerine karşı tutumlarına ve inkârları karşılığında onlara verilecek cezaya da detaylı olarak yer verilmiştir. Sözelimi Kur'ân, Âd kavminden başlıyor anlatmaya; zira onlar tarih bakımından daha önce yaşamışlardır. Bu âyetlerde ise başlarına gelen ceza ile ilişkili özelliklerine temas ediliyor. Mesela yeryüzünde büyükmelerine ceza olarak, onlara dünya hayatında rezil-rüsva etme cezası verilmiştir. Nitekim *استكبروا* kalıbı kibirde ve insanları hakir görmede aşırı gittiklerine işarettir. Malumdur ki Arap dilinde kelimelerin çok harfli olması anlamın gücünü arttıran bir etkidir. Kibir, insan nefsinin liyakatinin üzerinde kendini yüceltmesi⁴¹² olduğuna göre, onların da kibirlenmede aşırı gittiklerinde kuşku yoktur ki, bu nedenle 'istikbar' fiiliyle nitelendirilmişlerdir. İşte bu 'istikbar' onları Allah elçilerine itaat etmekten alıkoymuştur. Evet, her ne kadar *استكبروا* kelimesi onların liyakatlerinin çok fevkinde nefislerini yücelttiklerine işaret etse de, Kur'âni tabir, *بغير الحق* kaydıyla bu anlamı daha da pekiştirip netleştirmektedir. Amaç, onların kibirlenmesinin çirkinliğini ortaya koymaktır. Son olarak onların elçilere karşı olan 'istikbar'ları atıf

⁴⁰⁹ ZERKEŞÎ, Bedruddin, *el-Burhân fî ulûmi 'l- Kur'ân*, Dimaşk, Tsz., III/122.

⁴¹⁰ Nahl, 16/112.

⁴¹¹ KÂSİMÎ, Cemâlüddin, *Mehâsinü 't- te 'vîl*, Dimaşk, 1957, XIV/5193.

⁴¹² ASKERÎ, *el-Furûk*, s.242.

vavıyla başlayan cümleyle ziyadesiyle beyan edilmiş ve üzerinde bulundukları sapkınlık yolu açıkça beyan edilmiştir. Buradaki cümlenin vav ile bağlanması, ağızlarından dökülen من أشد منا قوة cümlesinin müstakil olup, bundan dolayı kınanmaları gerektiğini ve yine bu sözlerinin onları 'istikbar'a sevk ettiğini ifade eder.⁴¹³

Kur'ân onların sözleriyle kibirlenmelerine mukabil, gittikleri yolun batıl olduğunu kınayıcı bir istifham-ı inkari ile şöyle buyurmuştur: أُولَئِكَ يَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ "Görmezler mi ki, kendilerini yaratan Allah onlardan çok çok daha kuvvetlidir?" Burada Allah Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılışını değil, kudret delillerinden biri olan insanın yaratılışını seçmiştir. Zira bu ifade tarzı onların yeryüzünün tek otoritesi ve hâkimi oldukları iddiasını çürütüp yalanlama hususunda daha etkilidir. Çünkü onlar da mahlûkturlar. Sonuç olarak mahlûk, Hâlıktan daha güçlü olamayacağından, Hâlık-ı Zülcelâl onlardan daha güçlüdür.⁴¹⁴ Buradaki istifham-ı inkârî (هو), fasl zamiriyle gelmiştir. Bu zamir ise hükmü kuvvetlendirir ve daha açık hale getirir. Zira gerçekleşmesi kesin ve muhakkak olan bir konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmamak çok kötüdür ve bu cehaletin asla mazereti olamaz.⁴¹⁵ Yine âyetlerdeki (كانوا) fiili, onların içindeki küfr ve inkârın iyiden iyiye kök saldığına delalet eder. Aynı şekilde (ينكرون) ve (يكذبون) değil de (يجحدون) fiilinin kullanılmış olması ve Allah'ın onları جحد eylemiyle nitelemesi de dikkat çekicidir. Zira جحد fiili bir şeyin açıkça inkâr edilmesinden daha özel bir anlama sahiptir. Bunun anlamı bir şeyi bildiği ve hakkında ilim sahibi olduğu halde inkâr etmektir.⁴¹⁶ Bunda, yaptıkları inkârı sert biçimde kınama söz konusudur.

Diğer taraftan, onlara verilen ceza da sahip oldukları özelliklere çok uygun biçimde anlatılmıştır. Zira onların kibirlenmesine ve sahip oldukları maddi güç ve imkânlarla övünmelerine, helak etmesini beklemedikleri bir ceza olan rüzgârla mukabelede bulunulmuştur. İşte bunda Onun muhteşem kuvvetinin delillerinden biri vardır: Allah çok zayıf ve cılız bir şeye, azaba ve rüsvalığa sebep olsun diye olağan üstü bir kuvvet verebilir ve onunla suçluları cezalandırabilir. Bu gerçek ibret alınması gereken bir durumdur. Âyette geçen 'rüzgâr', şiddetli olduğunu ifade

⁴¹³ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/255-256.

⁴¹⁴ KANNÜCÎ, Ebüttîb Sıddîk, *Fethu'l- beyân fî makâsıdî'l- Kur'ân*, Katar, 1989, XII/236.

⁴¹⁵ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/257.

⁴¹⁶ ASKERÎ, *el-Furûk*, s. 37.

etmesi için صرصر kelimesiyle nitelenmiştir. Yine âyette geçen (في أيام نحسات) tamlamasında نحسات kelimesinin anlamı uğursuz sayılan veya soğuk demektir.⁴¹⁷

Kur'ân âyetleri bunun akabinde, Allah'ın Peygamberi aracılığıyla hidâyeti gösterdiği Semud kavmine intikal etmiştir. Aslında sözün makamı, Âd ve Semud'u bir arada zikrederek yaptığı 'icmalden sonra tafsil' olmasına rağmen, zihnen beklenen tafsil son derece veciz biçimde karşımıza çıkmış, îcâz ile yetinilmiştir. Bunun nedeni şu olsa gerektir: Her iki ümmetin durumu Allah elçilerinin ilahi çağrısını reddetme noktasında aynıdır. Semûd kavmi hakkında verilen haberde Allah'ın onları hidâyet ettiği, aynı şekilde Âd kavmine de hidâyet ettiği, ama ne yazık ki Âd kavminin tıpkı Semud gibi körlüğü hidâyete bile bile ve severek tercih ettiği bildirilmiştir. Âyette geçen (ولعذاب الآخرة أخصى) cümlesinden de her iki ümmetin küfr noktasındaki benzerliğinden dolayı ahiretteki azaplarının daha perişan edici ve yakıcı olacağı anlaşılır. Allah Teâlâ bu ümmetlerin küfr veya inkârını körlüğe benzetmiştir.⁴¹⁸

Mütekebbir olan kâfirlere verilen ceza (فأخذتهم صاعقة العذاب الهون) cümlesiyle bildirilmiştir. Çünkü onlar körlüğü severek tercih etmişlerdi; cezaları da gözleri kör eden ve üzerinden geçtiği her canlıyı helak eden yıldırım olmuştur. O yıldırım diğerleri gibi sıradan bir şey değildir. Helak edici olduğu için azap kelimesine muzâf kılınmıştır. Bu izafet ise azap vasfını (هون) kelimesiyle almıştır. Bu kelime onların başlarına gelen azabın ne denli kötü olacağını mübalağa yoluyla beyan etmiştir ki, insanların vicdanı korkuyla ürpersin, kalpleri titresin ve tüyleri diken diken olsun.⁴¹⁹

Hûd kıssası da peygamberlerin davetine karşı tutumlarındaki benzeyiş sebebiyle, müşrikleri tehdit ve Hz. Peygamber'i (s.a.s.) teselli etmeyi hedefleyen diğer Kur'âni kıssalardan farklı değildir. Çünkü Hazreti Peygamber (s.a.s.)'den, kardeşi Hûd'u anması, onun davasından dolayı başına gelen sıkıntı ve şiddetleri hatırlaması ve en sonunda onu Rabbinin yardımıyla necata erdirmesini düşünüp kendisi ve ümmeti adına teselli bulması istenmiştir. Şu halde Allah Resulü'nü teselli eden âyet iki temel hedefi gerçekleştirmeye dönüktür: Birincisi, Muhammed Mustafa (s.a.s.)'in, kavminin, önüne çıkardığı engel ve zorluklardan kaynaklanan

⁴¹⁷ MÂVERDÎ, Ebu'l- Hasen Ali inb Muhammed, *en-Nüket ve 'l- uyûn*, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, Beyrut, Trs., V/175

⁴¹⁸ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/262-263.

⁴¹⁹ GAZZÂLÎ, Muhammed, *Nazarât fi 'l- Kur'ân*, Kahire, Tsz., s.127.

hüznünü hafifletmektir. İkincisi ise putları tanrı edinen ve onları Allah’a denk kabul eden müşriklerin kalplerine korku salmaktır. Nitekim önceki âyetlerle Hûd kıssasında zikri geçen âyetler karşılaştırıldığı zaman bunu net biçimde görmek mümkündür. Mesela Ahkaf suresi 4.âyetteki *قل أرأيتم ما تدعون من دون الله* cümlesi ile Hûd’un *قل ما كنت بدعاً من الرسل إلا الله* sözü ve yine aynı surenin 9.âyetindeki *قل ما كنت بدعاً من الرسل إلا الله* ifadesi birbiriyle örtüşmektedir.⁴²⁰

III. HAZRETİ İBRAHİM (A.S.)’IN KISSASI:

Kur’ânî kıssalar üslubu gereği bazen bir hadiseyi bütün yönleriyle sunmayı tercih etmez. Sadece sunulan kıssanın geçtiği yere olan ihtiyaç ne kadarsa onu seçer. Nitekim Zuhurf suresinde yer alan İbrahim kıssasında böyle olmuş; bu âyetlerde peygamberleri tekzip edenlerin helak edilmesine ilişkin olarak Kur’ânî kıssanın öncelediği dini hedefler kısaca beyan edilmiştir.⁴²¹ Böylelikle, hakkın beyan edilmesiyle alınması gereken ibret alınmış, hakikatin kalplerde kök salması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Kur’ânî kıssadaki anlatım çeşitliliği aynı zamanda kıssadan beklenen dini hedefin tahakkukuna yardım etmiştir.⁴²²

Hız. İbrâhim’in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhid mücadelesinin güzel bir hâtırası olarak Kur’an’da ve bazı ayrıntılarla birlikte diğer kaynaklarda yer alır. Buna göre İbrâhim, taptıkları putların ne kadar âciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek üzere fırsat kollar. Nihayet bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkınca⁴²³ put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırar. Kavmi döndüğünde durumu görüp İbrâhim’i sorguya çeker, İbrâhim, “Belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun” der⁴²⁴. Nihayet putperest yönetim İbrâhim’i ateşe

⁴²⁰ NEZİR, Ahmed Beşir, *Âyâtü’l- tesliye fi’l- Kur’âni’l- Kerim* (Dirase belâgiyye), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü’l- Mevsıl, 1998, s.49.

⁴²¹ MUSTAFA, Mahmud es-Seyyid Hasen, *el-İ’câzu’l- luğavî fi’l- kıssati’l- Kur’âniyye*, Müessesetü şebâbi’l- Câmiati’l- İskenderiyye, 1981, Tsz., s.128.

⁴²² HAFNÎ, Muhammed Şeref, *İ’câzu’l- Kur’âni’l- beyânî beyne’n- nazariyye ve’t- tatbîk*, Kahire, Metabiu’l- ehrâm, 1970, s.307.

⁴²³ Sâffât, 37/88-90.

⁴²⁴ Enbiyâ, 21/57-67; Sâffât, 37/88-96.

atmak suretiyle cezalandırmaya kalkışır⁴²⁵. Ancak Allah'ın, "Ey ateş, İbrâhim'e karşı serinlik ve esenlik ol!" emri üzerine ateş İbrâhim'i yakmaz⁴²⁶.

Nemrud ile Hz. İbrâhim arasındaki mücadeleyi konu alan hikâyeler hem yahudi hem İslâm kaynaklarında yer alır. Bu menkıbevî rivayetlere göre Nemrud, İbrâhim'in dünyaya gelişiyle ilgili olarak rüyasında yeni doğan bir yıldız parlaklığının ay ve güneşi bastırdığını görür. Rüyayı yorumlayan kâhinler, ona ülkesinde doğacak olan bir erkek çocuğun halkın dinini değiştireceğini ve kendisini öldüreceğini söyler. Bunun üzerine Nemrud, doğan erkek çocukların öldürülmesini emreder ve şehirdeki bütün erkekleri şehir dışına çıkararak hanımlarıyla ilişkide girmelerine engel olur. Ancak Âzer'e (Terah) olan güveni sebebiyle onu hanımıyla görüşmemek şartıyla bir iş için şehre gönderir. Bu arada Âzer hanımıyla ilişkide bulunur ve bunu gizler. Eşi hamile kaldığında onu şehir dışında bir mağaraya saklar. Sonuçta İbrâhim bir mağarada olağan üstü ışıklarla aydınlanmış olarak doğar.⁴²⁷

Hz. İbrâhim'in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhid mücadelesinin güzel bir hâtırası olarak Kur'an'da ve bazı ayrıntılarla birlikte diğer kaynaklarda yer alır. Buna göre İbrâhim, taptıkları putların ne kadar âciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek üzere fırsat kollar. Nihayet bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkınca (es-Sâffât 37/88-90) put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırar. Kavmi döndüğünde durumu görüp İbrâhim'i sorguya çeker, İbrâhim, "Belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun" der (el-Enbiyâ 21/57-67; es-Sâffât 37/88-96). Nihayet putperest yönetim İbrâhim'i ateşe atmak suretiyle cezalandırmaya kalkışır (el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24). Ancak Allah'ın, "Ey ateş, İbrâhim'e karşı serinlik ve esenlik ol!" emri üzerine ateş İbrâhim'i yakmaz (el-Enbiyâ 21/68-70). Tarih ve tefsir kaynaklarının çoğunda, Bakara sûresinde (2/258) Hz. İbrâhim'le tartışarak tanrılık iddiasında bulunduğu, fakat İbrâhim'in ortaya koyduğu deliller karşısında yenik düştüğü bildirilen kişinin onu ateşe atan toplumun lideri Nemrûd olduğu kabul edilir.

Hazreti İbrahim ile alakalı olarak, onun Nemrud ile olan diyalogunu anlatan ayete de temas etmek gerekir. Kıssa özet olarak şu ayette beyan edilir:

⁴²⁵ Enbiyâ, 21/68; Ankebût, 29/24.

⁴²⁶ Enbiyâ, 21/68-70.

⁴²⁷ BATUK, Cengiz, "Nemrud" mad., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, s.554-555.

“Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışan kişinin haline bir baksana! İbrâhim ona: “Benim Rabbim hayatı veren ve hayatı alandır.” deyince O: “Ben de yaşatır ve öldürürüm.” dedi. Bunun üzerine İbrâhim: “İşte Allah Güneşi doğudan doğduruyor, haydi sen de batıdan doğdur bakalım!” der demez kâfir donakaldı. Zaten Allah zalimleri hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz.”⁴²⁸

Müfessir ve İmam Mâtürîdî, ayeti şöyle tefsir etmiştir: Ayet Allah hakkında tartışmanın mübah olduğuna ve Allah ile alakalı münazara yapılmasına itiraz edenlere cevaptır. Zira bizler kâfirleri de Allah’ın varlığına ve birliğine davet etmeye memur ve mükellefiz. Onları Allah’ın birliğine çağırdığımız zaman bizden bununla ilgili delil isterler. Bizim Hazreti İbrahim’in yaptığı gibi konuya delilleriyle açıklık getirmemiz gerekir.⁴²⁹

Kur’ân-ı Kerim’de Hazreti İbrahim kıssasına ilişkin veciz sahneler diğer bir surede şöyle sunulur:

“Bir zaman İbrahim kavmine ve babasına “ben sizin taptıklarınızdan uzağım”, “Ancak beni yaratan Rabbim hariç, bana O doğruyu gösterir” demişti. İbrahim sözünün sonunda hatalarından dönerler ümidiyle “beni yaratan Rabbim bana doğruyu gösterir” ebedi kelimesini de ilâve etti. Doğrusu şudur: Ben bunları ve atalarımı kendilerine hak ve apaçık peygamber gelinceye kadar dünya nimetleriyle zevklendirdim.”⁴³⁰

Hazreti İbrahim ve kavminin kıssası, müşriklerin, “Biz atalarımızı bir din/âdet üzere bulduk, onların izinde istikamet üzere yaşıyoruz”⁴³¹ şeklindeki görüşlerinin batıl olduğunu belirterek başlar. Bu âyette hem onların bu görüşünün yanlışlığı vurgulanır, hem de bundan dolayı kınanırlar. Çünkü onlar için uyulmaya en layık olan bir ata varsa, o da ataları Hazreti İbrahim’dir. Onların inançlarının kınanması ve gittikleri yolun yanlışlığı, öncelikle kavminin zikredilmesiyle paralel biçimde vurgulanmıştır. Nitekim İbrahim’in (a.s.) babasının tapındığı putlardan berî olduğunu ilan etmesi, putlara ibadet etmekten kaçındığına ziyadesiyle delalet eder.⁴³² Böylece âyet, bir bakımdan ataları körü körüne taklit etmenin batıl olduğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda şirk yolundan giden atalarının değil, gerçek atalarının tabi olduğu tevhit yoluna uymaları için etkili bir çağrı olmuştur.

⁴²⁸ Bakara, 2/258: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.

⁴²⁹ MÂTÜRÎDÎ, *Tevîlât*, II/244.

⁴³⁰ Zuhurf, 43/26-29: 27) إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيُهِدُنِي (26) وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ (28) بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ (29) (وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ).

⁴³¹ Zuhurf, 43/22: بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهُتَدُونَ.

⁴³² İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/191-192.

Hazreti İbrahim kıssasında temas edilen kısa işaret, surenin genel atmosferiyle de uyumludur. Sure, müşriklerin girebilecekleri bütün tartışma alanlarını daraltmış, bütün şüphelerine cevap vermiş, iddia ettikleri ‘atalarını taklit’, ‘melekleri Allah’ın kızları görme’ ve ‘meleklerle ibadet inancı’ gibi vehimlerini iptal etmiş ve bunların hiçbir dayanağının olmadığını cümle âleme duyurmuştur: مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ “Onlar bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiller. Sadece mesnetsiz tahminde bulunuyorlar.”⁴³³ Bu âyet akli delille onların iddialarını reddediyor. Efendimiz İbrahim’in (a.s.) kıssasında ataları körü körüne taklit etmenin batıl olduğu ve yanlışlığı şöyle ortaya konmuştur: Eğer atalarını izleme konusunda samimi olsalardı, kendisine müntesip olduklarını iddia ettikleri ilk babaları İbrahim’e tabi olurlardı. Bu kıssa, Efendimiz İbrahim’in (a.s.) sahip olduğu inancı hakikatiyle ortaya çıkarmıştır. Zuhurf suresinde geçen kıssada zikredilen hadiseler, surenin genel atmosferiyle de uyumludur.

IV. HAZRETİ MUSA (A.S.) İLE FİRAVUN’UN KISSASI

Şüphe yok ki Kur’âni kıssalar birden çok yerde, farklı nazım ve üsluplarla ve birbirini tamamlayan olaylar şeklinde tekrar edilmiştir. Aslında Kur’ândaki tekrarlar aynı anda iki maksadın tahakkukuna hizmet etmektedir. Birincisi fennî/sanatsaldır ki, üslubun yenilenmesi ve aynı konunun farklı üslupla ifadesi, farklı kelimelerle sunum ve manayı ifade etmede çeşitlilik şeklinde tezahür eder. İkincisi psikolojiktir ki, bu tekrarları sayesinde insan ruhu üzerinde derin etkiler bırakır.⁴³⁴ Bu tekrarda Allah Teâlâ’nın, dediklerini çeşitli kalıplarla tekrar etmeye, aynı anlamı farklı nazım içinde ifade etmeye ve i’câz ile söyleme kudretine sahip olduğunun isbatı vardır. Böylelikle Kur’ân üslubunun sadece bir şekilde olmadığı i’caz deliliyle isbat edilmiş olmaktadır. Şu halde onlardaki ‘acziyetin ve Kur’ân’a muaraza edemeyişin sebebi, onların, değişmeyen ve donuk bir söz kalıbı önündeki duruşlarıdır’ denilemez.⁴³⁵ Hazreti Musa- Firavun kıssasında Kur’ân kıssalarında

⁴³³ Zuhurf, 43/20.

⁴³⁴ NAKRA, Et-Tihmî, *Saykolojiyyetü’l- kıssa fi’l- Kur’âni’l- Kerîm*, Tunus, Eş-şeriketü’t Tûnusiyye li’t- tevzi’, 1971, s.116.

⁴³⁵ SEYYİDÜ’L- EHL, Abdulaziz, *Mine’l- eşbâh ve’n- nezâir fi’l- Kur’ân*, Kahire, el-meclisü’l- a’lâ li’ş- şuûni’l- İslâmiyye, 1980, s.10

görülen en önemli unsurlar tebarüz eder: Kimlikler, diyaloglar, mücadeleler, sürprizler, ibretler ve sonuç.⁴³⁶

Hazreti Musa ile Firavun'un kıssası pek çok surede geçmektedir. Bu surelerden örnek olarak Ğâfir, Zuhruf ve Duhan surelerindeki ayetleri yakından incelemek istiyoruz. Öncelikle kıssadaki sanat ve belâğatı görebilmek için ilgili âyetler üzerinde duracak ve ilk olarak Ğâfir suresinden başlayacağız:

“Andolsun biz Musa’yı âyetlerimizle ve apaçık bir yetkiyle Firavun’a, Hâmân’a ve Kârûn’a gönderdik. Onlar da Musa’ya ‘yalancı bir sihirbaz’ dediler. Musa onlara nezdimizden Hak ve doğru olanı getirince “onunla birlikte olanların erkek çocuklarını öldürün, kadınlarını canlı bırakın” dediler. Kâfirlerin tuzağı ve planı her zaman boşa çıkmaya mahkûmdur. Firavun “Bırakın beni Musa’yı öldüreyim, o ise Rabbine dua etsin. Ben onun sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde fesat çıkaracağından endişe duyuyorum” dedi. Musa “Hesap gününe iman etmeyen bütün kibirli insanlardan Rabbime ve Rabbinize sığınıyorum” dedi. Firavun hanedanından olan ve imanını gizleyen bir mümin adam ise şöyle dedi: Rabbim Allah’tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz. Üstelik o size Rabbinizden apaçık deliller getirdiğini iddia ediyor. Eğer yalancı ise yalanı kendi aleyhinedir. Şâyet doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmına maruz kalırsınız. Şüphesiz Allah haddini aşan ve yalan söyleyenlere doğru yolu göstermez.”⁴³⁷

“Firavun dedi: “Ey Hâmân, bana bir kule inşa et. Umulur ki bununla sebeplere, göklerin sebeplerine ulaşırım, böylece Musa’nın ilahını görürüm! Ben onun yalancı olduğunu düşünüyorum.” Firavun’a yaptıkları kötülükler bu şekilde cazip gösterildi ve yoldan çıkarıldı. Firavun’un planı ve tuzağı yok olmaya mahkûmdur. İman eden adam şöyle dedi: “Ey halkım, bana tâbi olun ki size doğru yolu göstereyim. Ey kavmim, bu dünya hayatı muvakkat bir zevk ve faydadan ibarettir. Âhiret ise sürekli yurdumuzdur. Kim bir kötülük işlerse ancak misliyle karşılık görecektir. Kim de erkek olsun kadın olsun iman ederek Allah’ın rızasına uygun bir iş yaparsa, onlar, cennete girecekler ve orada hesapsız şekilde rızıklandırılacaklardır. Ey halkım, şunu aklım almıyor: Ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, siz ise beni cehenneme davet ediyorsunuz. Beni Allah’ı inkâr etmeye ve hakkında bilgi sahibi olmadığım nesneleri ona şirk koşmaya çağırıyorsunuz, ben ise sizleri yegâne güç sahibi ve günahları bağışlayan Allah’a çağırıyorum. Şu kesindir ki, sizin beni davet ettiğiniz şeyin ne dünyada ne de ahirette hiçbir değeri yoktur. Hepimizin dönüşü Allah’adır ve haddi aşanlar da cehennemliktirler. Size anlattıklarımı pek yakında hatırlayacaksınız. Ben bütün işlerimi Allah’a havale ediyorum. Allah şüphesiz kullarını görmektedir. O müminin bu sözlerinin hemen akabinde Allah onu kurdukları çirkin tuzaklardan korudu ve Firavun hanedanını ağır bir azap kuşatıverdi.”⁴³⁸

⁴³⁶ SAMARRÂÎ, *Et-Ta'biru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân*, s.221.

⁴³⁷ Ğâfir, 40/23-28.

⁴³⁸ Ğâfir, 40/36-45: فَلَمَّا (24) أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ (23) إِلَى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (24) فَلَمَّا (25) جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (25) وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ (26) وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (27) وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (28) وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْمَانَ (36) اسْتَبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطْلَعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ (37) وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (38) يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِيَ دُنْيَا خَالَتْهَا النَّاسُ مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (39) مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ

Bu âyetlerden oluşan kıssada alınması gereken iki ibret vardır: Birincisi yalanlayan inkârcıların tuzak kurmaları ve batıl üzerinde inatları, ikincisi de Allah'ın müminleri yardımıyla destekleyip muzaffer kılması. Bu iki ibrette, azapla tehdit etme ve ödül va'detme söz konusudur. Burada Firavunla birlikte hareket eden küfr çetesine de işaret etmek gerekir: Hâmân ve Kârun.

Firavun kral, Hâmân vezir, Kârun ise mal sahibi zengin. Allah Teâlâ, Firavunu Hâmân ve Karun ile bir arada zikretmiştir; zira Firavun'un küfr ve yalanlama adına yaptığına onlar da iştirak etmişlerdir.⁴³⁹ (أرسلنا) ve (جاءهم) ifadelerinin tekrar edilmesinde iki anlam vardır: Birincisi, Hz. Musa'nın risaletine ve konumunun yüceliğine işarettir. İkincisi de, Hz. Musa'nın davetini ve neticelerini beyan etmektir.⁴⁴⁰ Nitekim kâfirler, Hz. Musa'ya “yalancı bir sihirbaz” lakabını takmışlardı. Böyle demeleri, aslında onların hafif meşrepliklerine ve donanımsız olduklarına işarettir.⁴⁴¹ ساحر kelimesinin nekre olarak zikri de aynı anlamı hissettirir. كَذَّاب kelimesinin mübalağa ve teksîr kalıbı olan fe'âl sigasıyla gelmesi de aynı şekilde, sanki yalan söylemeyi onun mesleğiymiş gibi göstermek içindir. Bu da onların inkârlarının ve Allah elçisinin getirdiği esasları reddetmelerinin derecesini ortaya koyar.⁴⁴²

Yine onların bu sözleri Musa (a.s.) ve gösterdiği mucizeler karşısında acizyet içinde kaldıklarını gösterir. Onların bu acizliği ise o dönemde aralarında yaygın olan sihre sığınmalarına sebep olur. Hz. Musa'nın karşısındaki acizlikleri şu âyette de tecelli eder: “Musa onlara nezdimizden Hak ve doğru olanı getirince “onunla birlikte olanların erkek çocuklarını öldürün, kadınlarını canlı bırakın” dediler.”⁴⁴³ Âyette Hazreti Musa'nın hakkı getirmesi, apaçık mucizeler göstermesidir. Hak kelimesi onun hâriku'l-âde bir hak olduğunu ifade etmek için من عندنا ‘nezdimizden’ kelimesiyle kaydedilmiştir. Bu âyet kendinden önceki cümleyi de teyit ve tekit eder. Bunu جاءهم أرسلنا fiillerinin anlamıyla بالحق ve بآياتنا sözlerinin anlam birliğinden çıkarabiliriz. Yani hak ve hakikat Musa'nın ellerinde

مُؤْمِنٌ قَالُوا لَيْكَ بِدُخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (40) وَيَا قَوْمِ مَا لِيَ أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ (41) تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْعَقَّارِ (42) لَا جَرَمَ أَنَّ مَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (43) فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (44) فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَخَاقٍ بَالٍ فِرْعَوْنُ سُوءَ الْعَذَابِ (45).

⁴³⁹ KURTUBÎ, *el-Câmi*’, XV/304.

⁴⁴⁰ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/123.

⁴⁴¹ EBÛ MÛSÂ, Muhammed, *Hasâisu't- terâkîb dirâse tahlîliyye li mesâili ilmi'l- meânî*, Kahire, Mektebetü Vehbe, Tsz., s.130.

⁴⁴² KANNÛCÎ, XII/178.

⁴⁴³ Gâfir, 40/25: فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ.

zuhur ettiği zaman, artık onu sihirle veya yalancılıkla itham etmelerinin fayda getirmediğini idrak ettiler. Bu nedenle de Musa'ya tabi olanların ölüm fermanını ilan ettiler. Bu kıssada geçen diyaloglarda Allah Resulü'nü (s.a.s.) teselli etme söz konusudur. Zira Kureyş müşrikleri de ona ve kendisine iman edenlere aynı ölüm fermanını çıkarmışlardı.

Keza bu Kur'âni kıssada Firavun'un kendi içinde yaşadığı psikolojik çalkantı da görülmektedir. Mesela onun (ذروني) 'bırakın beni' diye seslenişini ele alalım: Bu seslenişte Firavun ve kavminin bir nevi eşitlenmesi ve kendisi ile halkı arasında bir fark olmadığı ve sanki halkın Musa'nın öldürülmesine engel olabileceği duygusunu verme gibi anlamlar vardır. Aynı şekilde onun Musa'ya karşı (وَلْيَدْعُ رَبَّهُ) '...Rabbine çağırсын, dua etsin' demesi de kendisiyle halkı eşitleme çabasının bir tezahürüdür. Sanki bu sözyle Firavun halkın Musa'ya ne yapılması gerektiğine dair sualine cevap vermiş oluyor. Cevabında da sanki 'ister dua etmiş olsun, isterse de etmemiş olsun' kendisinin bunu önemsemediğini söylemiş oluyor.⁴⁴⁴ Kaldı ki Firavunun bu söyleminde halkın gözünü boyama ve sanki halk ona engel olabilecekmiş izlenimi vermesi söz konusudur. Oysaki ona engel olan bir tek şey vardı, o da içindeki korkudan başkası değildi.⁴⁴⁵

Firavunun bu karmaşık ruh dünyası, kavmine nasihat ediyor ve onları koruyor görünerek tamamlanıyor ve onlara şu ifadesiyle, Musa'yı neden öldürmeye kararlı olduğunu gerekçeli olarak açıklıyor: إني أَخَافُ أَنْ يَبْدِلَ دِينَكُمْ "Onun dininizi değiştirmesinden korkuyorum." Aslında bu ifade, Firavunun, 'o hiçbir şey yapmadığı halde Musa'yı neden öldürmek istiyorsun?' diyen kavmine cevabı ve onlara sunduğu gerekçedir. Sanki bu söylemiyle yapmak istediği eyleme ilişkin halkının desteğini almaya çalışmaktadır. Onlara hitabında, azgınlığını ve saltanat konusundaki endişelerini hissederler diye 'bana yaptığınız ibadeti Rabbine yönlendirmeye çalışıyor' dememiş, hadiseyi onlarla doğrudan ilişkilendirmekten ziyade onların bilinçaltına, dini müdafaa etmeye kendilerinin daha çok layık olduğu düşüncesini empoze etmeye çalışmıştır. Çünkü Firavuna göre Musa yeryüzünde fesat çıkarmak istemektedir: أَوْ أَنْ يَظْهَرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادُ "...veya o yeryüzünde fesat çıkarmak istiyor."⁴⁴⁶ Firavunun öne sürdüğü bu gerekçe onun ruhen ne denli bir zafiyet içinde bulunduğunu gösterir. Sanki bu söylemiyle baştan yenilgiyi ve

⁴⁴⁴ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXIV/125.

⁴⁴⁵ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, III/423.

⁴⁴⁶ Ğâfir, 40/26.

Musa'nın getirdiği hakikatlerin doğru olduğunu itiraf etmektedir. Çünkü bunun anlamı şudur: Ya iki olaydan biri vuku bulacaktır, ya da her ikisi birden olacaktır.⁴⁴⁷

Hz. Musa (a.s.) Rabbine tevekkül edip ona dayandıktan sonra Firavun hanedanından bir adam zuhur etti; hakikat nuru kalbinde tecelli etmiş bu adam imanını gizliyordu. Musa'yı savunmaya başladı. Firavun ve avnesine birbirinden farklı üslup ve şekillerde hitap ediyordu. وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم إيمانه cümlesinde mümin vasfının daha sonra cümle halinde gelen 'imanını gizleyen' sıfattan önce zikredilmesi, imanın sağlamlığına işaret içindir. رجل kelimesinin nekre olarak zikri o zatın şanının ve mertebesinin yüksekliğini gösterir. آل فرعون tamlamasının يكتم إيمانه cümlesinden önce getirilmesi, onun sırf Firavun'dan korktuğundan dolayı imanını gizlediği izlenimi uyarmaktan sakınmaya matuftur. Eğer böyle olmasaydı kastedilen anlam eda edilmemiş olurdu. Zira maksat o zatın Firavun hanedanından biri olduğunu beyan etmek ve böylece Musa'yı Firavun ailesinden birinin savunmasının Allah'ın Musa'ya bir lutfu olduğunu vurgulamaktır.⁴⁴⁸ Adam, Musa'yı öldürmeye karar vermelerinin nedenini bu nekre kelimenin çağrışımına uygun bir üslupla şöyle dile getirmiştir: أن يقول ربي الله 'Rabbim Allah'tır dediği için...' Evet, Hz. Musa onları iman etmeye zorlamadı, kabul etmek de reddetmek de sizin iradeniz dâhilindedir, dedi. Burada üzerinde durulması gereken bir husus da şudur: Demek istiyor ki, 'Benim Rabbim Allah'tır' demek, herhangi birinin ölüm cezasıyla karşılaşmasını gerektirmez. Nasıl ki sizler 'Rabbimiz Firavundur' dediğinizde size ölümle mukabelede bulunulmuyorsa. Size düşen görev ona saygı duymaktır, onu öldürmek değildir.⁴⁴⁹ Sanki adam burada Musa'yı tasdik ettiğini açıktan ifade ediyor: Ona sadece bir değil, birçok apaçık deliller geldiğini ve bu delillerin Rububiyetle muttasıf bir zatın nezdinden olduğunu anlatıyor.

Kur'âni ifadelere bakıldığında bu zatın ne denli zeki olduğu da görülmektedir. Kullandığı üslubunda oldukça maharetlidir. Mesela Hz. Musa'dan bahsederken, doğruluktan önce onun yalan söylediği varsayımıyla söze girmiştir, şöyle ki: وإن يك كاذبا فعليه كذبه وإن يك صادقا يصبك بعض الذي يعدكم "Eğer yalancı ise yalanı kendi aleyhinedir. Doğru söylüyorsa da sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmına maruz

⁴⁴⁷ KANNÛCÎ, XII/180.

⁴⁴⁸ LÂŞÎN, Abdulfettah, *El-meâni fî dav'i esâlibi'l- Kur'ân*, Kahire, Dâiratü'l- mearifi'l- mısriyye, 1978, s.234.

⁴⁴⁹ ÂLÛSÎ, XXIV/64.

kalırsınız.” Burada yalanı öne almakla kendisi hakkında hanedan üyelerinin ‘bu adam Musa’ya çalışıyor’ şeklinde düşüncelerini engellemiş oluyor. Ayrıca kavminin problemleriyle dertlenen bir kişiliği de ortaya koyuyor. Bu nedenle tartışmada yumuşak davranmayı tercih ederek insaf duygusuyla hareket etmiş, taassuptan uzak davranmış ve yalan ihtimalini en önce zikretmiştir.⁴⁵⁰

Firavun hanedanının mümini, Efendimiz Hz.Musa’nın sıdkını صادقاً sözleriyle ortaya koyduktan sonra, şu sözlerle de onlara nasihat ve idare-i kelim kabilinden Musa’ya hak vermiştir: يصبكم بعض الذي يعدكم “Sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı başınıza gelir.” فإن يك كاذباً dedikten sonra tekrar Musa’nın doğruluğunu şu ifadesiyle tekrar etmiştir: إن الله لا يهدي من هو مسرف كذاب “Allah aşırı giden yalancıyı asla hidâyete erdirmez.” Şu halde anlam, “kendi nefesine karşı aşırı giden, Rabbine karşı ise yalan söyleyen” demek olur ve Musa’ya (a.s.) işaretidir. Burada iki yönlü delil getirilmiştir: Birincisi, ‘eğer Musa aşırı giden ve yalan söyleyen biri olsaydı, Allah ona hidâyet ihsan etmezdi.’ İkincisi, ‘eğer Musa aşırı giden ve yalancı biri olsaydı, Allah onu rüşva eder ve muvaffak kılmazdı, dolayısıyla onu öldürmeye ihtiyaç da kalmazdı. Mümin adam büyük ihtimalle birinci anlamı kastetmiş; ama onlara ikinci anlamı kastettiği zannını vermiştir.⁴⁵¹

Mümin, Firavun’un (وما أهدىكم إلا سبيل الرشاد) “Ben size sadece doğru yolu gösteriyorum” sözüne mukabil, kavmine nasihat etmeyi şöyle sürdürdü: وقال الذي (وقال الذي آمن يا قوم اتبعون أهدكم سبيل الرشاد, يا قوم إنما هذه الحياة الدنيا متاع وإن الآخرة هي دار القرار). “İman eden adam ‘ey kavmim, bana uyun ki sizi doğru yola ileteyim, ey kavmim, bu dünya hayatı geçici bir faydalanmadan ibarettir, ahiret ise daimi kalınacak memlektir.” dedi. İlginçtir ki adam, (سبيل الرشاد) sözünü özet olarak geçiştirmede ve açıklamaya devam etti: Dünyanın geçici bir hayat olduğunu, ahiretin daimi ve gerçek hayat olduğunu izah etti. Aslında dikkat edildiğinde onun bu ifadelerinde, zımnî olarak Firavun ve kavminin gittiği yolun doğru olmadığına işaret mevcuttur. Hidâyet fiilinin mümin adama isnad edilmesi ise, adam hidâyet için bir sebep olduğundan ötürü aklî mecazdır. Hidâyet fiilinin hakiki failine gelince, O Allah’tır. Adam Yasin suresinde zikri geçtiği üzere (اتبعوا المرسلين)⁴⁵² değil de (اتبعون) tercih etmiştir. Çünkü Firavun hanedanının mümini, onların içinden biriydi. Hanedan onun hayatını ve yaşam tarzını çok iyi biliyordu. Bu nedenle adam onlara

⁴⁵⁰ KANNÛCÎ, XII/184.

⁴⁵¹ ÂLÛSÎ, XXIV/131.

⁴⁵² Yasin, 36/20.

Musa'ya ittiba konusunda nasihatte bulundu: Eğer Musa hayırlı olmasaydı, kendisi için onu ihtiyar etmeyeceğini söylerdi. Bu gerçekten halis bir nasihatti. Ama Yasin suresinde zikredilen adam, o toplumun içinden biri olmadığı ve kendisinin hayat tarzını bizzat görmediklerinden, ilk gelişinde onlara (اتبعوا المرسلين) 'Elçilere uyun' dedi.⁴⁵³

Hazreti Musa ile Firavun arasındaki Kur'âni diyalogda mümin adamın Efendimiz Hz.Musa'yı müdafaa etmesi eğitici olmuş ve maksadını gerçekleştirmiştir. Bu diyalog birbirinden farklı ve hatta birbirine muhalif taraflar arasında cereyan etmiştir. Aynı zamanda bu karşılıklı konuşma, hak-batıl ve tevhid-şirk mücadelesinde sapasağlam ayakta duran imanı temsil etmektedir. Yanı sıra, bu diyalog terğib ile terhîbi de bir arada barındırır. Diğer bir husus da bu konuşmalarda pek çok aklî deliller ve insan duygularına hitap eden müessir unsurlar vardır. Bunlar ise hem akla hem de vicdana tesir ederler.⁴⁵⁴

Sonuç olarak kıssadan beklenen ibret tahakkuk etmiştir ki şöyle hülâsa edilebilir: Kâfirler her ne kadar gizleme peşinde olsalar da, Allah bir gün mutlaka yeryüzünde hakkı egemen kılacaktır. Bunun için hakkı bulan ve ona iman edenlerin, önce kendi nefsinden başlayıp, rahatından fedakârlıkta bulunmak suretiyle davet yolunda her türlü gayreti ortaya koymaları gerekir.⁴⁵⁵

Zuhruf suresinde geçen Hz. Musa-Firavun kıssası Ğafir suresindekinden farklı sözdizimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kıssada, Firavun kavminin Efendimiz Hz.Musa'nın peygamberliğiyle alay ederler. Azabı görünce yalandan iman ederler ve sonra tekrardan küfre dönerler. Firavun birtakım zayıf delillere sığınarak kavmiyle alay etmeye başlar. Onları küfr üzere tutmaya çabalar. En sonunda kıssa inkârda ısrar edenlerin helakiyle sona erer. Kıssadaki şahıslar sonra gelecekler için ibretlik bir tarih haline gelirler. İşte kıssada özet olarak bunlar yer almaktadır. Nitekim kıssada şöyle buyrulur:

“Andolsun biz Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve hanedanına elçi olarak gönderdik. Musa onlara “ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim” dedi. Musa, âyet ve mucizelerimizle onlara geldiğinde, birdenbire gülmeye başladılar. Onlara gösterdiğimiz her bir mucize mutlaka önceki kardeşinden daha büyük olmuştu. Belki dönerler diye de onları azap ile kısıvrak derdest ettik. Dediler

⁴⁵³ ÂMİR, Fethi Ahmed, *El-meâni's- sâniye fi'l- üslûbi'l- Kur'ânî*, Kahire, Dâiratü'l- meârifî'l- mısriyye, 1976. s. 310.

⁴⁵⁴ HAMDÂN, Nezir, *Ez-zâhiratü'l- cemâliyye fi'l- Kur'ân*, Cidde, Dâru'l- menâbire, 1991, s.102-103.

⁴⁵⁵ ŞELTUT, Mahmud, *Nahve'l- Kur'ân*, Beyrut, Dâru'ş- şuruk, 1977, s.121.

ki, “ey büyücü, Rabbine sana verdiği sözlerin aşkına dua et, o zaman biz kesinlikle hidâyete ereriz.” Onlardan azabı ne zaman kaldırdık, birden verdikleri bu sözden caymaya başladılar. Firavun kavmine seslendi: “Ey kavmim, Mısır’ın hükümrânlığı ve saltanatı benim değil mi? Bakın, işte nehirler de altımdan akıyor. Bunu görmez misiniz? Yoksa ben şu zavallı ve neredeyse meramını tam anlatamayan adamdan daha hayırlı değil miyim? Ona altın bilezikler verilmeli veya beraberinde melekler de ona eşlik etmeli değil miydi? Firavun, halkına tepeden bakıp hafife aldı, halkı da ona boyun eğdiler. Zaten onlar da şirazeden çıkmış bir topluluktu. Bizi gazaba sevk ettikleri zaman onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suda boğduk. Ve onları sonrakiler için selef ve ibretlik olay kıldık.”⁴⁵⁶

(قلولا ألقى عليه) Gurur ve kibirde çok ileri giden zorba Firavun şöyle demiştir: “Ona altın bilezikler verilseydi ya!” Aslında bu altın bileziklere kendisinin sahip olduğunu ve bunları insanlara kendisinin verdiğini kinaye yoluyla anlatmış olmaktadır. Bu noktada Firavunla Mekke’deki Kureyş kâfirleri arasında şöyle bir benzerlik ortaya çıkmaktadır: Mekke müşrikleri de riyaseti peygamberliğin olmazsa olmazı zannediyorlardı. Çünkü bunun akabinde şöyle diyor: (أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْرِئِينَ) “veya Ona altın bilezikler verilmeli veya beraberinde melekler de ona eşlik etmeli değil miydi?” Âyette kullanılan (أو) edatı bileziklerin verilmesiyle meleklerin gelişinin tekrarlanmasına delalet eder. İktiran kelimesi ise burada koruma, tanık olma ve delil getirme anlamlarına gelir.⁴⁵⁷

Firavun’un muhtelif söylemlerinin sonucuna baktığımızda, Kur’ân üslubunun, hedeflenen anlamı eda etmek için onunla ilgili kullandığı lafızları özenle seçtiğini görüyoruz. Mesela şu âyete göz atalım: (فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ) “Kavmini hafife aldı, onlar da ona boyun eğdiler. Onlar zaten fâsık bir topluluk idiler.” ‘Hiffet’ kelimesi burada Firavuna itaat etme düşüncesini ve ona ittiba konusunu ağırdan alma aşamasından, onun emirlerine süratle itaat etme faslına intikali anlatır; tıpkı bir şeyin ağırlaştıktan sonra hafiflemesi gibi.⁴⁵⁸

Firavun kavminin ona itaatleri ve süratle emrini yerine getirmeleri ise şu beyanla gerekçelendirilmiş oluyor: (إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ) Çünkü küfr ve fîsk o toplumun temellerini teşkil ediyordu ve küfrle adeta bütünleşmişlerdi. Bu sebeple Allah’ın gazap ve intikamına müstehak oldular: (فَلَمَّا أَصَفْنَا مِنْهُمْ فَاغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ)

⁴⁵⁶ Zuhurf, 43/46-56: (46) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (47) وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (48) وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَذِرُونَ (49) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ (50) وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ (51) أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (52) قُلُوا أَلْقَى عَلَيْهِ آيَاتُ الْمَلَائِكَةِ مُقَرَّنِينَ (53) فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (54) فَلَمَّا أَصَفْنَا مِنْهُمْ فَاغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (55) فَجَعَلْنَاهُمْ سُلْفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ (56)

⁴⁵⁷ Bkz. DERVİŞ, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa, *İ'râbu'l- Kur'ân ve beyânüh*, Beyrut, 1415, IX/95.

⁴⁵⁸ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr*, XXV/233.

“Bizi gazaba sevk ettikleri zaman onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suda boğduk.” İşte ibret almak isteyenler için Firavun ve peşinden gidenlerin akıbeti. Bütün aşırı giden, kibirli, imandan yüz çevirenlerin sonu böyle olmuştur. Ey Kureyş müşrikleri, eğer geçmişte yaşamış ümmetlerden ibret almazsanız, sizin de sonunuz böyle olacaktır. Âyetteki فلما آسفونا cümlesini bazı müfessirler Allah’a gazap isnad etmenin doğru olmayacağından hareketle ‘ne zaman ki bizim dostlarımızı öfkeliendirdiler’ şeklinde tefsir etmişlerdir. Yani bu tefsire göre Allah, kendi dostlarının gazabını üzerine almıştır. Tıpkı ‘kim Resule itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur’ âyetinde olduğu gibi.⁴⁵⁹

Duhan suresinde de Hz. Musa ile Firavun arasında cereyan eden hadiseler, Zuhurf ve Gâfir surelerindeki farklı bir üslupla sunulmuştur. Surede geçen olaylar, diyaloglar ve tavırlar Allah Resulü (s.a.s.) ve müminlerin haliyle son derece uyumludur. Müslümanlar müşriklerin direniş ve eziyetlerine maruz kalıyorlardı. Buradaki kıssa ise, iki durum arasında akli benzerlik kurma yoluyla beyan edilmiştir. Fakat bizzat temsil ve teşbihten kaçınılmış, kıssaya yoğunlaşma adına haber kalıbı içinde bağımsız bir öğüt olarak zikredilmiştir. Bu anlatılan kıssada müşriklere yönelik öğüt ve ibret, Allah Resulü ve müminler için de teselli verme, yürüdükleri yolda sabit-kadem olmalarını telkin etme söz konusudur. İlgili âyetlerde şöyle buyrulur:

“Andolsun onlardan önce Firavun kavmini imtihan ettik ve onlara çok değerli bir elçi geldi. Bana gelin ey Allah’ın kulları, ben sizin için güvenilir bir eşçiyim. Allah’a karşı büyüklük taslamayın. Ben size apaçık bir delil getirdim. Beni taşılayacaksınız diye Rabbime ve Rabbinize sığınırım. Eğer bana iman etmiyorsanız beni bırakın” diyordu peygamber. Ardından o peygamber Rabbine “bunlar mücrim bir topluluk” diye yalvardı. Rab ona şöyle vahyetti: Kullarımı bir gece vakti yola çıkar. Peşinizden takip edileceksiniz. Denizi yarıp geçtikten sonra açık bırak; çünkü onlar boğulacak bir ordudur. O Firavun ordusu geride nice bahçeler ve pınarlar, ekinler ve kıymetli konaklar ve makamlar ve lezzet aldıkları nimetleri bıraktılar! Böylece bütün bunları öteki bir topluluğa miras bıraktık. Onların gidişine gökyüzü ve yeryüzü ağlamadı ve onlara mühlet de verilmedi.”⁴⁶⁰

Mâtüridî bu âyetleri zikrettikten sonra şu tefsiri yapar: “Hazreti Musa, kavmine ve Firavuna pek çok mucize ve deliller getirdi. Onlar ise bu delil ve

⁴⁵⁹ KUŞEYRÎ, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu'l-işârât*, Thk: İbrahim el-Besyûnî, Mısır, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 3.basım, Tsz., III/370.

⁴⁶⁰ Duhan, 44/17-29: (18) وَلَقَدْ فَتَنَّا قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ (17) أَنْ أَذُوا إِلَىٰ إِيَّائِي عِبَادَ اللَّهِ إِنَّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (18) وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزَلُونِ (21) فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَا قُوَّةَ مَجْرُمُونَ (22) فَأَسْرَٰ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُّتَّبِعُونَ (23) وَاتَّزَكَّ الْبَحْرُ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ (24) كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَغُرُبٍ (25) وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ (26) وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَكَاهِنَ (27) كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ (28) فَمَا تَكُنْتَ عَلَيْهِمْ (السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ).

mucizelere karşı koyamadılar. Karşı koyamayınca yalanladılar, reddettiler ve peygambere sihir, yalan, iftira gibi nisbetlerde bulundular. Aynı şeyi Mekkeliler de Allah'ın elçisi Hazreti Muhammed'e yaptılar. Ona sihir, kehanet ve şiir gibi asılsız iftiralarda bulundular.”⁴⁶¹

V. HAZRETİ İSA'NIN (A.S.) KISSASI

Hazreti İsa, hiç evlilik yapmamış olan Hz.Meryem tarafından mucizevi bir şekilde dünyaya getirilmiş ve belirli bir olgunluk yaşına eriştiğinde de İsrailoğullarına Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiştir. Onun peygamberlik yaşının otuz olduğu kaydedilir.⁴⁶² Onun hakkında Kur'an, 'Allah'ın bir kelimesi'⁴⁶³ ve 'Allah'tan bir ruh'⁴⁶⁴ nitelemesinde bulunmuştur.

Hazreti İsa'nın yaptığı tebliğleri bazı insanlar kabul, bazıları ise reddetti. Belli bir aşamadan sonra Hz.İsa muhataplarının inanmamakta ısrarcı olduklarını görünce, 'benim Allah yolunda yardımcılarım kimlerdir' dedi. Bu husus şu ayette açık bir şekilde beyan edilir: “Ne zaman ki İsa onların inkârlarında ısrar ettiklerini hissetti, “Allah'a giden yolda bana yardım edecek kim var?” dedi. Havârilere: “Allah yolunda yardımcılar biziz. Biz Allah'a iman ettik. Ey İsa, bizim Müslüman olup Allah'a itaat ettiğimize sen de şahid ol!” diye cevap verdiler.”⁴⁶⁵

Hazreti İsa'nın kıssası, kavmine tebliğde bulunurken ve Allah yolunda mücadele verirken, belirli bir kesitiyle tefekkür ve ibret almamız için şöyle sunulur:

“İsa mucizelerle geldiğinde “size hikmeti getirdim ve size ihtilafa düştüğünüz konularda açıklama yapacağım. Şu halde Allah'ın buyruklarına muhalefetten sakının ve bana itaat edin. Allah benim ve sizin Rabbiniz'dir. O halde Ona kulluk edin. Bu dosdoğru yoldur. Birleşik güçler kendi aralarında ihtilafa düştüler. Elem verici azaba maruz kalacaklarından dolayı o zulmedenlerin vay haline!”⁴⁶⁶

Kur'an'ın ifadelerine baktığımızda genellikle peygamberlerin getirdiği hakikatlere 'el-beyyinât' adını vermeyi tercih ettiğini görürüz. Aslında bu tabirde

⁴⁶¹ MATÜRİDÎ, *Tevîlât*, IX/201.

⁴⁶² NECCÂR, Abdulvehhâb, *Kasasu'l- enbiyâ*, 3.basım, Beyrut, Trs.,s.389

⁴⁶³ Nisâ, 4/171.

⁴⁶⁴ Nisâ, 4/171.

⁴⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/52.

⁴⁶⁶ Zuhurf, 43/63-65: (ولما جاء عيسى بالبينات قال قد جئتكم بالحكمة ولأبين لكم بعض الذي تختلفون فيه فاتقوا الله وأطيعون. (إن الله هو ربي وربكم فاعبدوه هذا صراط مستقيم فاختلف الأحزاب من بينهم فويل للذين ظلموا من عذاب يوم أليم).

kâfirler için şöyle bir gönderme vardır: Dava o kadar açık ve nettir ki, hiçbir ihtilafa yer yoktur aslında. Mesela ölülerini diriltmek, hastalıkları iyileştirmek, kuş yaratmak, gökten sofrayı indirmek vb. mucizeler bu beyyinat nevidendir. Âyette geçen ‘الحكمة’ ise, nübüvvet, İncil, iyiliğe/güzelliğe ulaştırıcı ve kötülükten alıkoyan ilim diye tefsir edilmiştir.⁴⁶⁷ ‘el-Hikme’nin zikri onları hayırlı olan şeylere teşvik anlamında bir terğiptir.⁴⁶⁸ وَلَا يَبَيِّنْ لَكُمْ ifadesinin başında atıf harfinin gelmesi illete verilen önemi gösterir. Bu şekilde sanki müstakil bir cümle gibi önceki cümleye bağlanmıştır.⁴⁶⁹ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا cümlesi, hikmeti ve ihtilaf ettikleri meseleleri bütün ayrıntılarıyla kapsar. Sanki bu ifade, Tevrat’ın tahrifi konusunda düşülen ihtilafın tefsiri üzerine yapılan tahsîsin arkasından ta’min gibidir.⁴⁷⁰ Takva Allah’tan korkmaktır. Resule itaat, inananların, kendilerine beyan edilenleri uygulamalarıdır. Sonra onları tevhide ısrarla davet ediyor. Ardından tekit geliyor, sonra yine onları tevhide davet etmeyi ısrarla sürdürüyor. Tekit (تَكِيْتُ) ile ve Rububiyetin yalnız Allah’a mahsus olduğunu ifade eden ve ulûhiyette bir olduğunu ilan eden fasl zamiri ile gelmiştir. (إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ)⁴⁷¹ Zuhruf beyanında fasl zamiri zikredilmemiştir. Burada yani Zuhruf suresindeki âyet Hz. İsa’ya ibadet ve onun tanrı edinilmesi bağlamında zikredilmiştir. O nedenle burada Allah’ın rububiyetinin tekidi uygun düşmüştür⁴⁷² ve (رَبِّي وَرَبُّكُمْ) ifadesinde kavminden önce kendini zikretmiş, böylece Hz. İsa (a.s.) kendisinin takdis edilmesi ihtimaline karşı set oluşturmuştur. Sonra Allah’ın birliğinin isbatını daha detaylandırmış ve ‘Ona ibadet ve kulluk edin’ anlamında فاعبدوا buyurmuştur. Zira Rububiyette birlik sabit olunca Ona hakkıyla ibadet ve kulluk etme emri yöneltilir. هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ‘Bu dosdoğru yoldur’ kelamı ise müstakil ve şeklen önceki cümlelerden bağımsız olarak gelmiştir. Buna istinâf-ı beyânî denir ki, görünürde bağımsız cümle iken, kendisinden önceki anlamları pekiştirir. الصراط kelimesi dinden istiaredir. İstiare ile manevi olan din hissedilen bir yol olarak şekillenir ve din eğrisi bûğrüsü olmayan yol olur. O yolda yürüyen sağa sola sapmadan hedefine varır. Zira o eğrisi bûğrüsü olmayan dümdüz ve pürüzsüz bir yoldur. Aslında istiare ile tavsif edilen bu yol, gücünü ve tesirini çağrıştırdığı zıd

⁴⁶⁷ KURTUBÎ, *el-Câmi*’, XVI/108.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/263.

⁴⁶⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXV/96.

⁴⁷⁰ KURTUBÎ, *el-Câmi*’, XVI/108.

⁴⁷¹ Âl-i İmran, 3/51; Meryem, 19/36.

⁴⁷² SAMARRÂÎ, *Et-Ta’biru’l-Kur’ânî*, s.134.

anlamdan alır. Doğru ve dümdüz yolun zıddı, eğri büğrü yolun dar kıvrımlarında şaşkın vaziyette gidenleri çağırıştırır.⁴⁷³

Diğer âyet ise toplumun Hz. İsa'nın davetine karşı tutumunu açıklar. Pek çok âyetlerde genişçe yer alan ihtilafları burada icmâlen beyan edilir.⁴⁷⁴ الَّذِينَ ظَلَمُوا “Şirk çok büyük bir zulümdür”⁴⁷⁵ buyrulmuştur. Burada onların zulümle nitelenmelerinde, içine düştükleri ihtilafların onları Allah’a şirk koşmaya sevk ettiğine işaret vardır.⁴⁷⁶

Kur’ânî üslup burada onları zulüm sıfatıyla anmayı tercih etmiştir. Diğer taraftan aynı toplumu قَوْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا cümlesinde⁴⁷⁷ küfr sıfatıyla zikretmiştir. Bu da küfrün zulümden daha büyük bir cürüm olduğunu gösterir. Konu Meryem suresinde açıklanmış ve orada İsrailoğulları İsa’ya ulûhiyet nisbet ettiklerinde küfr lafzıyla anılmışlardır. Zuhruf suresindeki anlatım ise daha kısa geçtiğinden, daha alt seviyedeki ‘zulüm’ vasfıyla nitelenmişlerdir.⁴⁷⁸

Böylece Hazreti İsa (a.s.) ile alakalı kıssanın bu yönü, alınması gereken ibret ve öğütlerle sona ermektedir. Dahası burada her zaman ve mekânda yaşayan/yaşayacak müşriklere yönelik uyarı ve tehditler yer almaktadır.

Bu Kur’ânî kıssaları, şahıs, diyalog, mücadele, sürpriz hadiseler ve sonuç gibi unsurlar tamamlandığında bütün söz ustalarını geride bırakmıştır. Yani Kur’ân kıssalarıyla mu’ciz bir kelam olduğunu isbat etmiştir. Burada öğütler, ibretler ve hükümler vardır. Buna ek olarak ruhlara tesir etme, aynı anda akla, vicdana ve duygulara hitap etmektedir. Kur’ân’ın insanları doğru yola hidâyetleri yolundaki hedeflerini gerçekleştirmek konusunda başvurduğu edebî yöntemlerden biri de kıssalardır. Kıssalar, içinde geçen olaylardan ibret alınıp aşırılık, şirk ve küfr gibi insanı helake götüren şeylerden uzak durulması için bir nevi yoldaki işaretler mesabesindedir.

Sonuç olarak arz edilen sureler içinde yer alan bu Kur’ân kıssaları bize şu mesajları vermektedir: Şahısların öykülerini aktarma konusundaki i’caz açısından baktığımızda, bahsi geçen kişilerin duyguları çok özenle seçilmiş kelimelerle ifade edilmiştir. O şahısların aklından geçen düşünceler dosdoğru tercüme edilmiş ve

⁴⁷³ VELÎD, Münir, *En-nassu’l- Kur’ânî mine’l- cümle ile’l- âlem*, Kahire, el-Ma’hedü’l- âlemî li’l-fikrîl İslâmî, 1997, s. 97.

⁴⁷⁴ İBN ATIYYE, *el-Muharraru’l- vecîz*, XIII/246.

⁴⁷⁵ Lokman, 31/13.

⁴⁷⁶ İBN ÂŞÛR, XXV/250.

⁴⁷⁷ Meryem, 19/37.

⁴⁷⁸ KİRMÂNÎ, s.137.

bunlar farklı sunumlarla beyan edilmiştir. Bazen veciz biçimde, bazen de ayrıntılı şekilde surenin gerçekleştirmek istediği hedefe ve sözün bağlamına münasip olarak verilmiştir. Bazı olaylar sunumda tefennün/çeşitlilik olması ve ruhlarda tesir uyarması için farklı sözdizimleriyle tekrar edilmiştir. Kıssanın hedefi, Allah Resulü Hazreti Muhammed'in (s.a.s.) gönlünü yatıştırmak ve davasında sebat etmesini sağlamak ve kâfirleri sakındırmak ve ahirette görecekları azapla tehdit etmeye yöneliktir. Kıssaların sunumunda en çok öne çıkan yöntem ise, insan ruhundaki iman cevherini sağlamlaştırıp Allah'a yönlendirmektir. Nitekim bu yöntem İslami davette müşrikleri ikna için çokça kullanılan psikolojik bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KÜFÜR VE GULÜV'ÜN TEZÂHÜRLERİ VE GETİRİLEN ÇÖZÜMLER

Bu bölümde tezimiz, *küfr* ve *gulüv* içine düşenlerin başkalarına karşı menfî tavır ve tutumları üzerinden irdelenecektir. Bu bağlamda ilk dönem Haricileriyle başlayan “tekfîrci” anlayış, Kur’ân ve hadisler çerçevesinde analiz edilecek ve bu anlayışın İslâm’a ne denli uyup uymadığı ortaya konulacaktır. İlk bakışta tekfîr meselesiyle *küfr* ve *gulüv* arasında doğrudan bir alaka görülemeyebilir. Ancak bizim bu bölümdeki maksadımız, tekfîrin, *gulüv* veya *küfr* içinde bulunan bazı **talihatsızlere** mahsus bir alâmet olduğunu beyan etmektir.

I. KUR'ÂN'DA KÜFÜR VE GULÜV'ÜN TEZÂHÜRLERİ

A. KÜFRÜN TEZÂHÜRÜ

Küfr ve *tekfîr* (birini kâfir ilân etmek) konusu doğrudan doğruya Allah ve Resulünü ilgilendiren bir mesele olduğundan, kitap ve sünnetten delillerle isbat edilmesi gerekir. Diğer bir ifadeyle bu konu dinin tevkîfî hükümlerindendir.⁴⁷⁹

İslam Tarihi boyunca tekfîr konusu iki boyutta kendisini göstermiştir. Birincisi, teolojik boyutta yapılan tekfîrdir. Buna örnek olarak, İmam Eş’arî’nin, Mutezile mezhebini “Allah’ın ahirette görülmeyeceği” “kebâir işleyenlerin ebediyen cehennemde kalacakları” görüşünden dolayı tekfîr etmesini ve İmam Gazzali’nin bazı İslam filozoflarını üç meseledeki görüşlerinden dolayı tekfîrini zikredebiliriz.⁴⁸⁰ İkinci boyut ise ideolojik olan tekfîrdir. Buna örnek olarak Sıffin’de Hz. Ali yanında yer alan Haricilerin, daha sonra Hazreti Ali’nin ortadaki ihtilafı hakem yoluyla çözmek istemesi üzerine, onu da tekfîr etmelerini

⁴⁷⁹ Dinin tevkîfî hükümleri denilince akla, üzerine ekleme yapılması caiz olmayan tevkîfî ibadetler gelir. Bu konularda şeriatın onayı alınmadan hiçbir emir isbat edilemez. Olmayan bir emre dayanarak da ibadet vs. söz konusu edilemez. Hülâsa tevkîfî olan dînî konularda ekleme veya çıkarma yapılamaz. Bkz. İBN TEYMİYYE, *Mecmûu’l- fetâvâ*, XVI/29-30.

⁴⁸⁰ Bkz. ESEN, Muammer, “*Tekfîr söyleminin dini ve ideolojik boyutları*”, AÜİF Dergisi, Sayı: 52, Yıl:2011, ss.97-110, s.102.

anabiliriz.⁴⁸¹ Kanaatimizce, her kim tarafından yapılmış olursa olsun, ne teolojik ne de ideolojik anlamda birini ya da birilerini tekfir etmek ağır bir sorumluluk gerektiren ve tekfir edeni Allah katında çok zor duruma düşürebilecek bir vebaldır.

Ehl-i Sünnet kelamcılarına göre kıbleye yönelen hiçbir Müslüman, işlemiş olduğu günahı mübah görmedikçe tekfir edilemez.⁴⁸² Ebu Cafer et-Tahavi (ö.321/933) bu konuda şunları kaydeder:

“Hiç kimseye, delil ve mesnet olmaksızın, şirk, küfr ve nifak nisbetinde bulunamayız. Onları ne cennete ne de cehenneme koyamayız. İçlerinde saklı olanı ise Allah’a havale ederiz. Ehl-i Sünnet ulemasına göre şu üç şart bulunmaksızın bir insanı tekfir etmek caiz değildir: *Birincisi*: Bir müslümanın kâfir olduğuna hükmeden kişi, hakkında kâfir hükmü verdiği şahsın bilinçli olduğundan ve küfrünün kendisini İslam dairesi dışına çıkardığını bildiğinden emin olmalıdır. Zira Kur’ân’da “Biz elçi göndermedikçe azap etmeyiz” buyrulmuştur.⁴⁸³ Buna göre bilgisiz ve bilinçsizce sarfedilen söz ve işlenen eylemleri sebebiyle insanlar tekfir edilemez. *İkincisi*: Küfr konusunda bilinçli ve ısrarcı olmaktır. Zira Kur’ân’da kasdi olmayıp hata eseri olan davranışlardan değil, kasten yapılan hatalardan sorumlu olunacağı vurgulanmıştır.⁴⁸⁴ Bir hadislerinde de Efendimiz, “Allah, benim ümmetimden hata ve unutma ile ona cebren ve ikrah ile yaptırılanları affetmiştir”⁴⁸⁵ buyurmuşlardır. *Üçüncüsü*: Hür iradeye ve kudrete sahip olmaktır. Zira Allah âciz olanları ve cebre maruz kalanları sorumlu tutmaz. “*Kim iman ettikten sonra inkâr ederse ve içinden gelerek küfr kelimesini açıklarsa, Allah’ın gazabı onlarıdır ve onlar için büyük bir azap vardır. Ancak, kalbi imanla dopdolu olduğu halde iken, ölüm tehdidi altında inkâr edenler bu hükmün dışındadır*”⁴⁸⁶ mealindeki âyet-i kerime, ölüm tehdidi altında olanları ve sadece diliyle inkâr edenleri istisna tutar.⁴⁸⁷

Ne var ki çağımızda bir kısım Müslümanlar, birbirlerini ya da İslâmî tefekkür mevzuunda öne çıkan bazı ilim adamlarını kolaylıkla tekfir edebilmektedirler. Örneğin, Nasr Hâmid Ebû Zeyd, bu konuda çok dertlidir ve kitabında, kullandığı bazı ifadelerin bağlamından koparılarak ve çarpıtılarak kendisinin tekfir edildiğini anlatır.⁴⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm de, bir müslümanın açık bir delil ve kanıt olmadan tekfir edilmemesi veya dinden çıkarılmasına hükmedilmemesi yönünde uyarılarda

⁴⁸¹ Bkz. ESEN, a.g.e., s.103.

⁴⁸² TEFTAZÂNÎ, Sa’duddin, *Şerhu’l- akâidi’n- Nesefiyye*, Kahire, Mektebetü’l- külliyyati’l- Ezheriyye, 1.basım, 1987, s.108; EL-BÂBERTÎ, Ekmelüddîn Mumammed b. Muhammed, *Şerhu akîdeti ehli’s- sünne ve’l- cemâa*, Kuveyt, 1.basım, 1989, s.102

⁴⁸³ İsra, 17/15.

⁴⁸⁴ Ahzâb, 33/ 5.

⁴⁸⁵ BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Sünenü’-l Beyhakî*, Mekke, 1994, VII/356.

⁴⁸⁶ Nahl, 16/106.

⁴⁸⁷ TAHÂVÎ, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Metnu’l- akîdeti’t- Tahâviyye*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1995, s.23-24.

⁴⁸⁸ EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid, *et-Tefkîr inde zemeni’t- tekfîr didde’l- cehl ve’z- zeyf ve’l- hurâfe*, el-Merkezü’s- sekâfiyyi’l- arabî, Mağrib, 2014, s.277.

bulunulur. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm, tekfir metodunu kullanmaktan da sakındırır. Nitekim Nisa suresinde şöyle buyrulmuştur:

“Ey iman edenler! Yeryüzünde Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, son derece dikkatli davranın. Size selâm verene, dünya hayatının geçici ve az bir menfaatini elde etmek için: “Sen mümin değilsin” demeyin! Unutmayın ki Allah’ın yanında birçok ganimetler vardır. Önceden siz de böyle idiniz, Allah size lütfetti de imanla şereflendiniz. Öyleyse iyi anlayın, dinleyin ve çok dikkatli davranın! Muhakkak ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁴⁸⁹

Bu âyette Allah Teâlâ, mümin kullarına kendi rızası için cihada çıktıkları zaman her olayı ve sözü iyice araştırmalarını ve emin olmalarını, delilsiz şekilde hüküm verip de başkalarına zulme ve düşmanlığa sebebiyet vermemelerini emretmektedir. Âyette aynı zamanda cihada çıkan bazı müminlerin bir adamı gayr-i müslim zannederek öldürmeleri ve ganimetlerini almaları sebebiyle o müminler azarlanmıştır. Resulullah da maktulün ailesine diyet ödemiştir.⁴⁹⁰

Hucurât suresindeki şu âyet de konumuza dair dikkat çekici bir örnektir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ “Ey iman edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın! Yoksa gerçeği bilmeyerek, bir topluluğa fenalık edersiniz de, sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”⁴⁹¹

Âyette insanlara verilen haberlerin doğruluğunun iyice araştırılması tavsiye edilmektedir. Eğer araştırılmadan ve tam emin olunmadan bir kimse suçlu ilan edilirse, günaha girileceği beyân edilmektedir.⁴⁹² Âyet aynı zamanda akli başında olan insanların takınmaları gereken edeb ve tutumdan da bahsetmektedir. Buna göre insanların kendilerine bir fâsık haber getirdiği zaman iyice araştırıp haberin doğruluğundan emin olmadan eyleme geçmemeleri salık verilmektedir. Zira aceleyle doğru kabul edilen bir haber, bazen büyük olaylara, haksız yere mal ve cana kıymalara sebebiyet verebilir. Aynı zamanda bu âyette, özü ve sözü doğru insanın getirdiği haberin makbul, yalancının getirdiği haberin merdud olmasına, fâsıkın haberinin de doğruluğuna delil getirilmesine bağlı olarak kabul veya reddine delâlet vardır.⁴⁹³

Kuşkusuz bir müslümanın, *küfrle* ve İslam dininden çıkmış olmakla itham edilmesi vahim etkileri ve sonuçları olan çok önemli bir konudur. Dolayısıyla kesin

⁴⁸⁹ Nisâ, 4/94: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ أَلَّهِ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

⁴⁹⁰ TABERÎ, II/235; SA’DÎ, *Teyisîr*, s.194.

⁴⁹¹ Hucurât, 49/6.

⁴⁹² TABERÎ, VI/75.

⁴⁹³ SA’DÎ, *Teyisîr*, s.200.

delil olmadan ve ikna edici bir sebep bulunmadan bu konuda ileri geri konuşmamak gerektiği açıktır. Zira İslamîyette asıl olan, müslümanın, kesin şer'î delille dinsiz olduğu sübut bulmadıkça her bakımdan korunup kollanması gerektiğidir. Bu nedenle başkalarını tekfir etmekten ve onları kâfir ilan etmekten şiddetle sakınılmalıdır. İbn Teymiyye bu hususta şöyle der: “Hiçbir kimsenin –velev hata yapsa, yanlış bir işe bulaşsa da- o kişi aleyhinde yüzde yüz kesin delil olmadığı sürece, bir müslümanı tekfir etme hakkı yoktur. Birisinin Müslümanlığı yakinen sabit ve malum ise onun hakkındaki herhangi şüphe ile bu yakın yani Müslüman olduğuna dair kesin kanaat zail olmaz. Yakın, ancak aksi yönde kesin delil getirildikten sonra zail olur.”⁴⁹⁴

Hazreti Peygamber'den (s.a.s) bir müslüman hakkında kesin delil olmaksızın onu tekfir etmekten sakındıran pek çok uyarılar gelmiştir. Kim bir kişiye *küfr* itham ederek anarsa veya ‘Allah’ın düşmanı’ derse, eğer itham edilen o kişi gerçekten öyle değilse, söz söyleyene döner.”⁴⁹⁵ Bir diğer hadiste de “Bir adam bir müslümana fâsık yahut kâfir damgası vurursa –eğer o kişi gerçekten fasık ya da kâfir değilse- o itham sözün sahibine döner.”⁴⁹⁶

Tekfirin tehlikelerine bakıldığında ve mezkûr açık delillere istinat edildiğinde, birilerini *küfr*le itham etmek ve Müslüman din kardeşlerine harp açmak –her ne kadar aşırılıkçılar ve tekfirciler bir kısım hayali uydurma deliller öne sürseler de- büyük bir cürümdür. İbn Hacer el-Heytemî⁴⁹⁷ (ö.973) şöyle der: “Bir müftünün, tekfir konusunda, olumsuz etkileri olma ihtimalini ve küfr sözü sadır olan kişilerin, özellikle de avamın kasıtlı olup olmadığını göz önüne alarak son derece ihtiyatlı olması gerekir. Eski ve yeni bütün Şafii imamlarımız bu düşüncededirler.”⁴⁹⁸ İslam fukahâsı şu hususta hemfikirdirler: Bir müslümanın küfre girdiğine ilişkin yüzde doksan dokuz emare varsa, yüzde bir ihtimal de imanına dair alamet mevcutsa, fakihin bir müslümanın canına kıyma endişesiyle o

⁴⁹⁴ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l- fetâvâ*, XII/501.

⁴⁹⁵ MÜSLİM, “İman”, 112: وليس كذلك إلا حار عليه

⁴⁹⁶ BUHARİ, “Edeb”, 73: لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوقِ، وَلَا يَزُمِيهِ بِالْكَفْرِ، إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذَلِكَ

⁴⁹⁷ Bkz. İBNU'L- İMÂD, *Şezerâtü 'z- zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dımaşk, 1993, I/541-543; KÂTİP ÇELEBİ, *Keşfu 'z-zunun*, Beyrut, 1992, II/1349.

⁴⁹⁸ HEYTEMÎ, İbn Hacer el-Mekkî, *Tuhfetü 'l- muhtâc*, Beyrut, Tsz., IX/88.

kişinin imanı yönünde karar alması ve onu dinden çıkmış kabul etmemesi gerekir.⁴⁹⁹

İmam Şevkânî'nin bu konudaki düşüncesi şöyledir: Müslüman bir adamın İslam dininden çıkmış olduğu hükmüne varmak, kitap, sünnet ve icma-i ümmetten açık bir delil bulunmadıkça, Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir müslümana yakışmaz ve doğru değildir.⁵⁰⁰ Delil sabit olursa ve açıkça isbat edilebilirse, Allah için ve Kur'ân naslarına uygun biçimde hüküm verilmesi gerekir. Sözgelimi açıktan açığa inkâr edenler ve Allah ile Resulünü birbirinden ayıranlar Kur'ân-ı Kerîm'de küfr içinde olmakla nitelendirilmişlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“O halde, kim tanrılığını ispat eden hiç bir delili olmamasına rağmen, Allah ile beraber başka bir tanrıya taparsa, âhirette Rabbinin huzurunda hesabını verecek, cezasını çekecektir. Şurası muhakkak ki kâfirler asla iflah olmazlar!”⁵⁰¹

Bir başka âyette şöyle buyrulur:

“O kimseler ki Allah'ı ve resullerini inkâr ederler ve o kimseler ki Allah ile resullerini birbirinden ayırmak isterler. Ve o kimseler ki “resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz” der ve böylece iman ile küfr arasında bir yol tutmak isterler, İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirler için zelil ve perişan eden bir ceza hazırladık.”⁵⁰²

Mezkûr âyete göre insanlar iki kısma ayrılırlar: Allah'a, elçilerine ve gönderdiği bütün kitaplarına iman edenler ve bunların tamamını inkâr edenler. Geriye bir de, üçüncü bir grup daha kalıyor ki, bazı peygamberlere iman ettiğini ama bazılarına da iman etmediğini öne süren ve bunun kendisini Allah'ın azabından kurtaracağını zannedenler. Kuşkusuz ki bu iddia soyut bir vehimden ibarettir. Zira böyle düşünenler, Allah ile resullerinin arasını ayıranlardır ve bu iddiada olanlar da kâfirdirler. Malumdur ki bir elçiye inkâr eden bütün elçileri inkâr etmiş demektir. Allah'ın elçilerinden birine düşmanlık eden, onun bütün elçilerine düşmanlık beslemiş olur. Bu nedenle Allah bu gibileri için “onlar gerçekten kâfirdirler” hükmünü vermiştir.⁵⁰³

⁴⁹⁹ ALİYYÜ'l- KÂRÎ, *Şerhu'l- fikhi'l- ekber li'l- İmam Ebî Hanîfete'n- Nu'mân*, Kahire, 1323, s.62-63.

⁵⁰⁰ ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *es-Sebilü'l- cerrâru'l- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr*, Beyrut, 1405, IV/578.

⁵⁰¹ Müminûn, 23/117: وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ.

⁵⁰² Nisâ, 150-151: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا.

⁵⁰³ SA'DÎ, *Teyssîr*, s.212.

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim insanları birlik olmaya ve safları perçinlemeye davet etmekte, ayrılıkçı olmaktan ve ihtilafa düşmekten de menetmektedir. Zira bu gibi tutum ve davranışlar, küfr ehli, aşırılıkçı ve sapkınlar a ait özelliklerdir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:

“Dinlerini parça parça edip fırka fırka olanlar yok mu, senin onlarla hiç bir alakan yoktur. Onların işi Allah’a kalmıştır. Allah, onların yaptıklarını ilerde bir bir onlara bildirip cezalarını verecektir.”⁵⁰⁴

İbn Kesîr mezkûr âyetin tefsirinde şöyle der:

“Âyet Allah’ın dinini parça parça edenler hakkında genel bir mesajdır ki, onun dinini firkalara ayıranlar ona muhalif demektir. Zira Allah, elçisini bütün dinlere üstün kılmak için hidâyet ve hak din ile göndermiştir. Onun dini bir ve bütün olup, içinde çelişki ve aykırılık yoktur. Her kim geçmiş ümmetlerde olduğu gibi Allah’ın dini konusunda ihtilafa düşer, gruplara ve cemaatlara ayrılır, nefsânî arzularına ve sapkın düşüncelere tabi olurlarsa, bilinmelidir ki Allah, elçisini bu gibilerden uzak kılmıştır.”⁵⁰⁵

O halde bugün bir kısım grup ve cemaatlarda görülen ihtilaflar ve bölünmeler, İslam’ın dosdoğru yolundan uzaklaşmanın ve onun yönteminden sapmanın alametidir. İbn Teymiyye bu hususta şunları kaydeder: “İttifak ve uzlaşma varsa, orada Allah’ın peygamberlerinin yolundan gidiliyor; ihtilaf ve ayrılık varsa peygamberlerin yolu ve yöntemi terk ediliyor demektir.”⁵⁰⁶

Binaenaleyh bir Müslümanı gerekli koşullar oluşmadan küfr, şirk veya gulûv ya da bu çalışmada işaret edilen benzeri eş anlamlı kelimelerle itham etmek, Kur’ânî açıdan bir sapkınlık ifadesidir. İnsanlar açıktan açığa küfrlerini ilan etmedikçe ve o sapkın yolda yürüme konusunda ısrar etmedikçe, onları delil ve bürhan olmaksızın hemen küfrle ve şirkle damgalamak caiz değildir.

B. GULÜV’ÜN TEZAHÜRLERİ

1. İnsanları din dışına çıkmakla itham etmek anlamına gelen tekfir, aşırılığın en tehlikeli ve itham eden kişiyi de küfür gayyasına atma potansiyeli barındıran en çirkin bir manevi hastalıktır. Bu konuyu yeteri kadar ele almıştık.

2. Aşırı giden insanlar, Kur’ân’î nassları ve diğer dini delilleri sert ve katı biçimde yorumlamaya yönelirler. Hem kendilerine hem de diğer insanlara sert davranırlar.

⁵⁰⁴ En’âm, 6/159: إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيْعًا لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ.

⁵⁰⁵ İBN KESÎR, *Tefsîr*, III/135.

⁵⁰⁶ İBN TEYMÎYYE, *Mecmûu’l-fetâvâ*, IV/52.

Kabalık anlamına gelen “gilza” kelimesi davranışlardaki kabalığı, “huşûnet” kelimesi ise konuşmadaki kabalığı ifade eder. Tebliğde gösterilen kabalık ifratın ve aşırılığın en belirgin özelliklerindendir. Ve de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) metoduna muhaliftir. Allah Teâlâ bizlere düşüncesizce değil hikmetle hareket etmemizi, güzel sözlerle nasihatte bulunmamızı, biriyle bir konuyu konuşacağımız, müzakere edeceğimiz zaman kaba bir şekilde değil en güzel, en uygun bir tarzda hareket etmemizi emretmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle hareket ederek, güzel nasihatlerle çağır. Ve onlarla güzel bir şekilde mücadele et.”⁵⁰⁷ Kur’an-ı Kerim’de övülen, teşvik edilen bir kabalık, sertlik söz konusu değildir. Ancak şu iki durumda sertlik övülmüş, teşvik edilmiştir: a- Düşmanla karşı karşıya gelinmesi durumunda gösterilen güç ve sertlik. Şu ayet bu hususu ifade etmektedir: “Ey iman edenler! Yakınıntıdaki kâfirlerle savaşın ki sizde sertlik bulsunlar. Şunu da bilin ki Allah takvâ sahipleriyle beraberdir.”⁵⁰⁸ b- Cezayı hak eden bir kişiye şer’î cezanın uygulanmasında. Had cezalarının uygulanmasında merhametin söz konusu olamayacağını Allah Teâlâ bizlere şu şekilde beyan etmektedir: “Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah’ın kanunlarını uygulama hususunda o (zina eden) iki kişiye merhamet etmeye kalkışmayın.”⁵⁰⁹ İşte bu iki durumun dışında dinde kabalığa, sertliğe yer yoktur.

3. Aşırılığa sapanların bir özelliği de ibadetler konusunda aşırı gitmek ve Allah’ın kullarını dinen doğruluğu isbat edilemeyen bir kısım dini tutumlara zorla sevk etmektir.⁵¹⁰ Nitekim, bu tutum sonucunda da, birtakım ayrılıkçı müslüman fırkalar ortaya çıkmıştır. Kolayı varken zor olanda ısrar etme, bir fikri dikte etme ifratın ve aşırılığın göstergesidir. Bir kişinin ihtiyatı elden bırakmayarak bazı meselelerde çekinceli davranması, acele etmemesi ayıp bir şey değildir. Asıl ayıp olan ruhsat mevcut olmasına rağmen karşısındakini meşakkatli olana zorlamak ve her durumda aşırılığı elden bırakmamaktır. Müslümanın kendine katı davranmak suretiyle ruhsatı terk edip azimetle hareket etmek istemesi kabul edilebilir; ancak başkalarını buna zorlaması veya sıkıntı verecek bir duruma düşürmesi asla kabul edilemez.

⁵⁰⁷ Nahl, 16/125.

⁵⁰⁸ Tevbe, 9/123.

⁵⁰⁹ Nur, 24/2.

⁵¹⁰ ŞÂTİBÎ, *el-Muvâfakât*, II/89.

4. Fanatizm veya taassup da ifratın, gulüvvun ve aşırılığın en bariz alâmetidir. Bir görüşün fanatiği olan kişi kendi düşüncesinin dışında doğru düşünceler olabileceğini, kendi varlığının dışında başkasının var olabileceğini kabul etmez. O kadar katı ve tavizsizdir ki bu katılığı onun geniş bir bakış açısıyla olayları değerlendirmesine, karşısındakinin ihtiyaçlarını, şeriatın gayelerini, çağın gereklerini göz önünde bulundurmasına mani olur. Başkaları ile konuşmak, müzakere etmek için açık kapı bırakmaz. Kendi görüşleri ile karşısındakinin görüşlerini karşılaştırmaya da açık değildir. İnsanın ideolojik açıdan aşırı boyutlarda taassup sahibi olması hoş görülmeven, tehlikeli bir davranıştır. Bizim bu davranışta bulunan birini hoş görmememiz onu tamamen şer olarak nitelediğimiz, kötülediğimiz anlamına gelmez. Bilakis biz onun iyiliğini isteriz. Farklı görüşlerin, fikirlerin olabileceğini inkâr ettiği, yalnızca kendisinin doğru yolda olduğunu, kendisi gibi düşünmeyen insanların batıl yolda, sapmış olduğunu iddia ederse işte o zaman biz onun bu söylediğini kabul etmeyiz ve onu eleştiririz.⁵¹¹

5. Allah'ın, kullarına helal ve mübah kıldığı şeyleri haram kılmaktır. Nitekim, evlenmek ve uyumak gibi, insan için zaruri olan ihtiyaçları haram kılarak dinde aşırıya gitmek, buna en bariz misaldir.⁵¹² Bu konuya dair de önceki bölümlerde detaylı malumat sunmuştuk.

6. Diğer insanlara karşı takınılan tavır ve tutumlarda aşırıya gitmek, bazı insanlara muhabbetten dolayı hak ettiklerinden çok değer atfetmek veya nefretten dolayı hak ettiklerinden daha az değer vermektir.⁵¹³

İnsanların iyi yönlerini gizleyen, kötü yönlerini açığa çıkaran olumsuz bir bakış açısıyla insanlara yaklaşmak ifratın, aşırılığın ve radikalizmin tezahürlerindendir. Aşırı gidenlerin tek temel prensibi vardır; o da sürekli başkalarını itham etmektir. İtham ise suçlama demektir. Bu düşünce neticesinde kişinin küfürle ithamının, öldürülmesinin, mallarının ve ırzlarının mübah sayılması hükmüne varmışlardır. Ancak aşırı giden bu insanlar tüm şeriatlarda, kanunlarda var olan şu kuralı unutmuşlardır: “Bir suçla itham edilen kişi, suç ispat edilene kadar masumdur.” Bu nedenle aşırı giden insanların, küçük bir gerekçe veya şüphe

⁵¹¹ KAYSÎ, 'Alâ Sâlih, "el-Vasatiyyetü'l- Kur'âniyyetü beyne'l- ifrât ve't- tefrît", Çev: Yusuf Ağkuş, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, Cilt:1, Sayı:1, s.219

⁵¹² Mâide, 5/87-88.

⁵¹³ İBN HACER, *Fethu'l- Bârî*, II/94.

nedeniyle dahi insanlar hakkında suizanda, çeşitli ithamlarda bulunabildiklerini görmekteyiz.

Saydığımız bu tavır ve tutumlar neticesinde, Allah'ın yasaklamış olduğu 'dinde aşırılık' olgusu birçok yönleriyle ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim daha önceki bölümde, "dinde aşırı gitmeyin" mealindeki âyete ve "dinde aşırı gitmekten sakının" anlamındaki hadis-i şerife yer vermiştik.

C. KÜFRÜN VE GULÜV'ÜN TESBİTİ İÇİN GEREKLİ KISTASLAR

Bir kısım zanlara dayalı yanlış ithamları ve delilsiz biçimde şüpheye dayalı tekfîr gibi hükümleri bertaraf ettikten sonra, insanların bazı tutum ve davranışlarından hareket ederek onlar hakkında hüküm verme konusuna intikal edebiliriz. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Yeryüzünde Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, son derece dikkatli davranın. Size selâm verene, dünya hayatının geçici ve az bir menfaatini elde etmek için: "Sen mümin değilsin" demeyin! Unutmayın ki Allah'ın yanında birçok ganimetler vardır. Önceden siz de böyle idiniz, Allah size lütfetti de imanla şereflendiniz. Öyleyse iyi anlayın, dinleyin çok dikkatli davranın! Muhakkak ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."⁵¹⁴

Âyetin çizdiği anlam çerçevesi açıktır: Allah mümin kullarına, kendisi uğrunda cihada çıktıkları zaman, kuşku duydukları bütün işleri iyice araştırıp emin olmalarını emretmektedir. Böyle hareket etmelerinde kendileri için pek çok yararlar vardır. Mümin kulun dini durumu ve akli derecesi böylelikle ortaya çıkar. Şüpheli durumlardan emin bir şekilde önemli bazı işlerin yapılıp yapılmaması, bazen bir müminin hayatını kurtardığı gibi, bir kısım haklarının elinden alınmasına da neden olabilir.⁵¹⁵

Efendimiz Muhammed (s.a.s.) ümmetin peygamberi ve rehberi olduğu halde her işinde bir karar vermeden önce iyice tahkik eder, araştırırdı. Nitekim İbn Mâce'nin Sünen'inde gelen rivâyet şöyledir:

"Muaz Şam'dan geldiği zaman Allah elçisine secde edince, Allah'ın elçisi ona 'Bu da ne oluyor Muâz?' buyurdu. Muâz: Şam'a geldiğimden insanların din adamlarına ve patriklerine secde ettiklerini gördüm. Aynısını sana da yapmak içimden geldi ya Resulallah! dedi. Resulullah Efendimiz ise: 'Hayır siz yapmayın!' buyurdu."⁵¹⁶

⁵¹⁴ Nisâ, 4/94: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبَيَّنُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

⁵¹⁵ SA'DÎ, *Teysîr*, s. 194.

⁵¹⁶ İBN MÂCE, "Nikah", 4.

Hadisin konumuza delaleti ise, Muaz'ın bahsini ettiği secdeden maksat eğer ibadet ise böyle bir secde küfrle eşdeğerdir. Muhtemelen o secdenin maksadı şiddetli hürmet ve tazimdir. Hz.Peygamber ise sahabiye tekfir etmemiş ve secde etmesinin sebebini sormuştur. O da maksadın ibadet değil, tazim ve ihtiram olduğunu söyleyince, onu böyle yapmaktan menetmiş ve secdenin ancak Allah için yapılacağını ortaya koymuştur.⁵¹⁷

Buraya kadar zikrettiğimiz Kur'ân âyetlerinden ve yorumlarından anladığımıza göre, bir müslümanın dinden çıkmış veya kâfir olmuş olduğuna dair karar verebilmek için gereken kıstaslara işaret etmemiz gerekir ki, bu kıstaslar şunlardır:

Birincisi: İlimdir. Bir şahıs hakkında şer'î bir hükme varabilmek için, onun, yaptığı/söylediği şeyin kendisini İslam dairesinin dışına çıkaracak bir küfr olduğunu bilmesi gereklidir. “وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا” “Biz peygamber göndermedikçe azap etmeyiz” âyeti⁵¹⁸ gereğince Allah zulmetmekten münezzehtir. Mesela, Allah, müşriklerin bilgi sahibi olmayan çocuklarına ve peygamber mesajı kendilerine ulaşmayanlara, risâlet ve peygamberden haberdar olup da sapan ve saptıranlara azap ettiği gibi azap etmez.⁵¹⁹

İbn Teymiyye der ki:

“Bazı insanlar peygamber zuhur etmeyen bir yerde ve zamanda neşet etmişlerdir. Bunlar dini hükümleri bilmediklerinden tekfir edilemezler. Sadece cehalet ve dalalet ile nitelenebilirler. Onlara risalet ulaşacak, buna rağmen yalanlamalarında ısrar edecekler ve semavi risaleti reddedecekler, ancak ondan sonra tekfir edilebilirler.”⁵²⁰

İkincisi: Kasıttır. Birilerine kâfir hükmü verebilmenin şartlarından biri de büyük günahı işlemede kasıtlı ve ısrarcı olmaktır. Hak Teâlâ şöyle buyurur:

“Yanılarak yaptığınız hatalardan ötürü size vebal yoktur, ama kalplerinizin kasden yaptıklarında vebal vardır. Allah gafurdur, rahîmdir.”⁵²¹

Her kim yanılarak ve hataen günah işlerse ona bir vebal yoktur. Ama kasten ve bilerek yapılan günahın karşılığında ceza vardır. Bu, gerek söz, gerek fiil olsun, her konuda İslam'ın vazettiği genel bir kuraldır. Nitekim Hz.Peygamber'den şöyle

⁵¹⁷ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-fetâvâ*, IV/360.

⁵¹⁸ İsrâ, 16/15.

⁵¹⁹ SA'DÎ, *Teysîr*, s. 454.

⁵²⁰ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XI/407.

⁵²¹ Ahzâb, 33/5: وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا.

bir rivâyet gelmiştir: “Allah ümmetimden unutarak ve hata ederek yaptığı günahları ve bir de kendisine cebir ve tehditle yaptırılanları affetmiştir.”⁵²² Sahabe ve ilimde otorite olan Müslüman âlimler –söylenen söz Kur’ân ve sünnete aykırı da olsa- hata ile yanlış bir söz söyleyen herkesin tekfir edilemeyeceği konusunda icma etmişlerdir.⁵²³

Üçüncüsü: Bir müslümanı tekfir etmek için gerekli olan şartlardan biri de istek ve güçtür. Zira Allah mükreh yani cebir ve tehdit altında bulunanı ve tercihte bulunmaktan aciz olanı sorumlu tutmaz. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur:

““Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken, dini inkâr etmeye mecbur bırakılıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.”⁵²⁴

İbn Kesir, tefsirinde *إِلَّا مَنْ أَكْرَهُ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ* ilahi beyanına dair şu tefsire yer verir:

“Cebir ve işkence altında diliyle ve kullandığı lafızlarla müşriklerin mantığına uygun şeyler söyleyen; ama kalben Allah ve Resulüne iman ile mutmain olarak işkencecilerin dediklerini kabul etmeyen kimselerle ilgili bir istisnadır. Bir kavle göre bu âyet, müşriklerin, Efendimiz Muhammed’in (s.a.s) getirdiği mesajları inkâr etmeleri için işkenceye maruz bıraktıkları Ammar b. Yâsir ve benzerleri hakkında nazil olmuştur. Bu nedenle âlimler işkence altında küfre zorlanan kişinin canını kurtarmak için diliyle onları idare etmesini de, Hz. Bilal-i Habeşî’nin⁵²⁵ yaptığı gibi direnmesi ve sabretmesini de caiz görme konusunda hemfikirdirler.”⁵²⁶

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: “Cebir ve işkence altında olup da öldürülmekten endişe duyan; ama kalbi imanla dopdolu olan Müslüman hakkında, canını kurtarmak için söylediği sözlerden dolayı, kâfir hükmü verilemez, hanımı da ondan boşanmış olmaz.”⁵²⁷ Nitekim hadiste de “Allah ümmetimden unutarak ve hata ederek yaptığı günahları ve bir de kendisine cebir ve tehditle yaptırılanları affetmiştir” buyrulmuştur.⁵²⁸

⁵²² BEYHAKÎ, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII/356.

⁵²³ İBN TEYMİYYE, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, III/229.

⁵²⁴ Nahl, 16/106: مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهُ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيْمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁵²⁵ Bilal-i Habeşî, İslam’ın ilk günlerinde iman edenlerdendir. Kureys’in kölelerindendi. Şiddetli işkencelere maruz kalmıştır. Tam da işkence altında ölecekken Hz.Ebu Bekir onu satın alıp hürriyetine kavuşturmuştur. Bkz. İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, 1966, VII/102; ISFAHÂNÎ, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1400, I/147.

⁵²⁶ İBN KESÎR, II/587; TABERÎ, *Câmiu'l-beyân*, XIV/122.

⁵²⁷ İBN HACER, *Fethu'l-Bârî*, XII/393.

⁵²⁸ İBN ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, Beyrut, Tsz., III/1180.

Kasıtlı sözle veya fiille küfrünü ve inkârı açığa vuranlar ise, ciddi olsun, şaka yapmış olsun, o kimseler kâfir olurlar.. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

“Münafıklar, kalplerinde gizledikleri küfrü yüzlerine vuracak bir sûrenin tepelerine inmesinden çekinirler (bir yandan da sizinle alay ederler). De ki: “Alay edin bakalım! Allah sizin o çekinip endişe ettiğiniz şeyleri meydana çıkaracaktır!” Eğer kendilerine ettikleri alay hakkında soracak olursan, yaptıklarını gizler ve: “Ciddi bir şey konuşmuyorduk, sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk!” derler. Sen, onlara de ki: “Demek, siz Allah ile, O’nun âyetleri ile ve Onun Resûlü ile eğleniyordunuz, öyle mi!” Ey münafıklar! Boşuna özür dilemeyin. Gerçek şu ki: Siz iman ettiğinizi açıkladıktan sonra içinizdeki inkârı açığa vurdunuz. Sizin bir kısmınızı affetsek bile, suçlarında ısrar etmelerinden dolayı bazılarınızı cezalandıracağız.”⁵²⁹

Bu âyetlerin geçtiği Tevbe sûresine aynı zamanda ‘el-fâdiha’ denilmiştir. Çünkü bu sure münafıkların iç yüzlerini ve sırlarını ortaya çıkarmaktadır. Ancak, Kur’ân, üslubu gereği, onların isimlerini vermeksizin sadece vasıflarıyla ortaya koymaktadır; zira Allah’ın bir ismi de, es-Settâr’dır. Kullarının ayıplarını ve kusurlarını örtmeyi sever. Diğer yandan, sıfatların öne çıkarılmasının nedeni, bu mezmum sıfatlara uyan münafıkların, dünyada kıyamete dek var olacak olmasıdır. Dolayısıyla vasıfların zikri, bütün zaman ve mekanlardaki münafıkların kalplerine korku salması bakımından daha uygun, etkili ve daha kapsayıcı olmuştur.⁵³⁰

Birilerine ‘guliv’ yani, aşırılık vasfı verebilmenin kriterlerine gelince, bu, ilgili kişilerin Allah’ın dininden inhiraf etme derecesine bağlıdır. Eğer dinden ve dinin esaslarından sapma büyükse, ona mutlak surette ‘guliv’ vasfı verilebilir. Şâyet inhiraf veya sapma daha az ise, ona sadece yaptığı eylemle kayıtlı olan vasıf verilir. Mesela, şirk, zulüm, fisk, cehalet, bidat ve küfr gibi. Yani, herkes eylemine ve sözlerine göre tavsif edilir. Daha önce de zikri geçtiği gibi şirk, küfr, zulüm, fisk ve cehaletin insanı dinden çıkararak olduğu gibi, İslam milletinden çıkarmayanı da vardır.⁵³¹

Guliv lafzı mezkur vasıflarla örtüşse dahi, bu vasfın bir fert veya cemaat hakkında mutlak anlamda kullanımı doğru olmaz. Ancak, gulivve konu olan fert veya cemaatin aşırılığı dinin temeli sayılan itikadi ya da ameli bir konuya ilişkin olursa, o zaman durum değişir. Nitekim İmam Şâtıbî, bu konuya dair şöyle der:

⁵²⁹ Tevbe, 9/64-66: يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَخْرِضُوا اللَّهَ مَخْرَجَ مَا تَحْذَرُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ وَلِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ

⁵³⁰ SA’DÎ, *Tefsir*, s. 342.

⁵³¹ İBN-İ KAYYİM, *Kitâbu’s- salât*, s. 52.

“Dinden çıkan bir grup, fırka-i nâciyenin hilafına olarak, İslam inancının cüzî meselelerinden birinin değil, küllî anlamda tamamen İslam dairesi dışına çıkmış olur.”⁵³²

Hristiyanlar hakkında Hazreti İsa’yı (a.s.) ilahlık makamına yükselttiklerinden dolayı “gulüv” vasfı verilmiştir. Kezâ, Hâriciler ve Râfıziler de İslam inancının özünde ve temelinde olmayan iddialar öne sürdüklerinden dolayı “ğulât” sınıfına dahil edilmişlerdir.⁵³³

Aslında, kendilerinde *gulüv* veya bid’at özellikleri görülen insanlar, genel anlamda ‘ğulât’ denilen gruplardan olmuş olur. Belirli veya mahdud bir eylemde aşırılığa gidenlere, ya da hususi bir mevzuda din dışına çıkanlara sadece o konuda aşırı gittiği söylenebilir. Binaenaleyh, aşırı gidilen konuya bakılmaksızın ve dikkat etmeden, birine genel anlamda aşırılık/gulüv vasfını yakıştırmak caiz değildir. Yani, bu gibileri hakkında hüküm vermek, sadece şer’î ölçü ve kriterler çerçevesinde mümkündür.

II. KUR’AN IŞIĞINDA KÜFR VE GUVÜ’E GETİRİLEN ÇÖZÜMLER

Kur’ân-ı Kerim insanların özellikle manevi hastalıklarına karşı şifa ve panzehir özelliğine sahiptir. Nitekim “Biz Kur’ân’ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır”⁵³⁴ ve “De ki: “O, iman edenler için hidâyet ve şifadır”⁵³⁵ âyetleri bu gerçeği beyan ederler. Bu bölümde, Kur’ân’da yer alan gerçek muhabbet/sevgi, orta ümmet olmak, orta ümmetin bir özelliği olan *emr-i bi’l- ma’rûf ve nehy-i ani’l- münker* sıfatı, adaletin sağlanıp zulmün bertaraf edilmesi ve farklı inanç ve kültürlerle barış içinde birlikte yaşama ilkelerinin hayata geçirilmesinin *gulüv* ve *küfr’un* ferdi, toplumsal ve küresel anlamdaki olumsuz etkilerinin azaltılması yönünde sağladığı katkılara işaret edilecektir.

⁵³² ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk, *Kitabu’l- i’tisâm*, Beyrut, Tsz., II/200.

⁵³³ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu’l- fetâvâ*, VII/375.

⁵³⁴ İsrâ, 17/82.

⁵³⁵ Fussilet, 41/44.

A. SEVGİ KAVRAMININ KÜFR VE GULÜV ÜZERİNDEKİ MÜSBET ROLÜ

Muhabbet, sürekli söylenen ve tekrar edilen bir kelimedir. İnsanlar hep bir şeyleri veya birilerini sevdiklerini söylerler. Bundan daha önemli olan, bu kelimedenden kaynaklanan hislerdir ve o hislerin ne ölçüde eyleme dönüşüp dönüşmediğidir. Bir adım daha ötesinde çok daha önemli olan şey ise, o sevgi dolu davranışların hakiki ‘mahbûb’a itaate ve Onu râzı etmeye vesile teşkil edip etmediğidir.⁵³⁶ Aslında bu kavram ile burada hedeflediğimiz ve vermek istediğimiz düşünce şudur: Samimi bir müslümanın hayatına Allah ve Resulü’nün sevgisi girdiği zaman, hiç şüphesiz bu Müslüman her türlü küfr ve aşırılık eylemlerinden uzak duracak, İslam’ın orta yolundan ve istikametinden sapmalara karşı daima tepkisini ve karşı tavrını ortaya koyacaktır. Bununla da yetinmeyip toplum içerisinde Allah muhabbetinden ve Ona karşı gönülden gelen itaat duygusunun itici gücüyle olumlu yönde çaba gösterecektir.

Şüphesiz ki Kur’ân’ın bize anlattığı muhabbet, hedefleri ve neticeleri itibariyle toplum içinde baş gösteren bütün aşırılıkları silip atmaya ve bütün kötülüklerden uzak durmayı gerektirir. Sözelimi Hazreti Yusuf’un (a.s) kıssasında geçen şu Kur’ânî beyan çok dikkat çekicidir: “Ya Rabbî!” dedi, zindan, bu kadınların beni dâvet ettikleri o işten daha iyidir.”⁵³⁷ Yusuf (a.s) bu yakarış ve duasıyla, zindana atılmayı Allah’ın muhabbetine aykırı davranmaya tercih etmiştir. Zira Allah’ın muhabbetine karşı muhalefette bulunmak, insanı, ötekilerin mahremlerine karşı haddi aşma gayyasına düşürebilir ve toplumu fesada götürebilecek işler yapmaya sevk edebilirdi.⁵³⁸

Allah sevgisi sâikiyle insanlara yemek yedirmek toplum fertleri arasında barışın ve karşılıklı merhametin yaygınlaşmasını sağladığı gibi, fakir ve yoksulları doyurmak da aşırılık ve küfr/tekfir gibi kötülüklere düşmeyi engeller. Nitekim âyetle “Kendileri de sevdikleri halde yiyeceklerini, sırf Allah’ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederler”⁵³⁹ buyrulmuştur. Aynı şekilde toplum içinde yaşayan fakirlere infakta bulunmak da toplum içerisinde barışı ve toplumsal

⁵³⁶ Muhabbet kelimesinin sözlük ve terim anlamları hakkında daha çok malumat için bkz. İBN ZEKERİYYA, *Mu’cemu mekâyisi’l- lüğa*, Beyrut, 1991, II/26; CEVHERÎ, *Tâcü’l- lüğa*, Beyrut, 1960, I/106; KURTUBÎ, IV/59.

⁵³⁷ Yusuf, 12/33.

⁵³⁸ İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t- tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, Tsz., XII/ 265.

⁵³⁹ İnsan, 76/8: وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حَيْثُ مَسْكِنَاتٍ وَأَسِيرٍ

tabakalar arasındaki farklılıkların azalmasına hizmet ettiği gibi, fakirlerin de haset gibi duygularla zenginlere karşı taşkınlıkta bulunmalarını engeller. “Sevdiği malını Allah’ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren...”⁵⁴⁰ âyeti bu gerçeğe işaret eder.

Kur’ân-ı Kerim’de muhabbet temel bir ilkedir. İman ve İslam muhabbetsiz olamayacağı gibi, muhabbet de sâlih amel ve müstakim ahlaka ulaşmadan söz konusu olamaz. Şu halde muhabbet aslında Allah’ın Resulüne tabi olmak demektir: “De ki: Eğer Allah’a muhabbetiniz varsa bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.”⁵⁴¹ Bu âyete göre muhabbet, yeryüzünde ne kadar aşırı insan varsa onların yöntemlerinden uzak durup, Allah Resulü’nde bulunan üstün sıfatlara ve yüce ahlaka tabi olmaktır. “Zira müminler Allah’ı daha çok severler.”⁵⁴² Bu sevgiden dolayı Onun çok sevdiği Habibini sever ve ona ittiba ederler. Ona ittiba edenler ise gerek dini gerek dünyevi anlamda her türlü aşırılıktan uzaklaşırlar.

Kur’ân-ı Kerim’i tefsir eden âlimler Allah sevgisinin soyut bir iddiadan ibaret olmayıp, muhabbette sadakatın de olması gerektiği, onun alametinin de, dinin zahiri ve batını usul ve fîrûu konusunda Allah’ın Resulünün tavırlarına, sözlerine ve fiillerine ittiba etmek olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Allah’ın elçisine kim tâbi olursa, bu durum onun Allah’a karşı sevgi davasında sadık olduğuna delalet eder. Kim de Resûl’e (s.a.s) tâbi olmazsa, onun Allah’ı sevdiği söylenemez. Zira muhabbet ittibai gerektirir. Şâyet Allah sevgisi iddiasında bulunan kişinin hayatında bir müslümanın yerine getirdiği fiiller bulunmazsa, bu durum onun yalan söylediğine ve muhabbet iddiasının boş olduğuna delalet eder.⁵⁴³ Nitekim Hak Teâlâ, yukarıda zikrettiğimiz قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ (Al-i İmran, 3/31) âyetine göre bütün insanlar, Allah Resulü’ne ittiba etmelerine göre değerlendirilirler. İmanları ve sevgileri buna göre merteye kazanır. Burada aşırılığı savunanlara, “acaba siz söylem ve eylemlerinizi Allah Resulünün sîretinin neresindesiniz!!?” sorusunu yöneltmek gerekir.

Kur’ân-ı Kerim’de geçen muhabbet âyetleri farklı kalıplarla zikredilir ve bu âyetlerin tamamı Allah’ın müminleri sevdiğine, onların da Allah’ı sevdiklerine

⁵⁴⁰ Bakara, 2/177.

⁵⁴¹ Âl-i İmran, 3/31: اللَّهُ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

⁵⁴² Bakara, 2/165.

⁵⁴³ SA’DÎ, *Teysîr*, s. 128.

işaret eder. Yine bu âyetlerde aşırıktan ve küfrden uzak bir toplumun salah ve istikameti için gereken göstergeler vardır. Zira Allah ‘iyilik yapanları sever.’⁵⁴⁴ Allah ‘sabredenleri sever.’⁵⁴⁵ Allah kendisine tevekkül edenleri ve bütün hayır ve salah ifade eden işleri sever. Allah aşırılığa davet edenlerin işlerinden uzak olanlara muhabbet eder. Aşırılık taraftarı olanların işi gücü toplumda fesadı yaymak, toplumsal düzeni bozmak ve Allah’ın haram kıldıklarını mübah hale getirmektir. Nitekim tarihte yaşanmış olan hadiseler de göstermiştir ki, aşırı uçlarda gezinenlerin getirdikleri her şey, toplumları bunalıma ve masum insanların kanlarının akıtılmasına ve güven içinde yaşayanların mahremlerine tecavüz edilmesine yol açmıştır.

Burada işaret edilmesi gereken bir nokta da şudur: Kur’ân-ı Kerim’in getirdiği sevgiye bağlı ahlaki tutumlara uzak biçimde önümüze konulan bütün muhabbetler, şehvânî sevgiye ve toplumda inhirafi yaygınlaştıran dünya sevgisine davetiye hükmündedir. Zira İslam’da sevgi, başka şeylere değil, Allah ve Resulüne sevgi üzerine bina edilmiştir. Bütün övülesi diğer muhabbetler ilk muhabbetten yani Allah sevgisinden kaynaklanır eder ve ona tabidir. Vatan sevgisi, anne ve babaya karşı sevgi, hayat arkadaşına yönelik sevgi ve her türlü hayır işlerine sevgi vb. bütün muhabbetler Allah ve Resulü’ne bağlı olmalıdır. Mümin, Allah ve Resulü’ne olan sevgisinden dolayı, Allah ve Resulü’nün sevmediği aşırılık ve teröre tavır koyar ve onu çirkin karşılar.⁵⁴⁶ Nitekim Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyetinde, ‘Allah aşırı gidenleri ve mütecavizleri sevmez’, ‘Allah fesatçıları sevmez’, ‘Allah kâfirleri sevmez’, ‘Allah hâinleri sevmez’, ‘Allah zâlimleri sevmez’, ‘Allah açıktan kötü söz söyleyenleri sevmez’ beyanları sâdır olmuştur.⁵⁴⁷

Kur’ân’ın bize sunduğu sevginin bütün tezahürlerinin yeryüzünde yaygın hale getirilmesi neticesinde, toplumda huzur, güven ve istikrar olur, insanlar arasındaki kinler ve nefretler kaybolur ve toplum fertleri, üzerlerine düşen vazifeleri daha bir samimiyetle yerine getirir, başkalarının haklarına da saygı gösterirler. Allah ve Resulü’nün sevgisine nail olmak için barış içinde birlikte yaşamaya ve kardeşlik ilkesini yaymaya çalışırlar. Allah da buna mukabil iman edip rızasına

⁵⁴⁴ Bakara, 2/195.

⁵⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/46.

⁵⁴⁶ Bkz. ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, I/211; İBN ÂŞÛR, II/91.

⁵⁴⁷ SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *Ed-Dürri’l- mensûr fi’l- tefsîr bi’l- me’sûr*, Beyrut, 1993, VI/24.

uygun sâlih amel işleyenlere yeryüzünde sevgi vazeder⁵⁴⁸, namazı ikame eden ve dâhili ve harici erkânına riâyet ederek kılanları ise her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten korur ve uzak tutar.⁵⁴⁹ Böylelikle Allah’a muhabbet ve Allah Resulü’ne ittiba ile toplum istikamet kazanır ve layıkı vechile kılınan namazla fuhşiyattan ve fenalıklardan uzaklaşılır.⁵⁵⁰ Namazın yanı sıra, hac, zekât ve oruç gibi ibadetler de bütün muhteva ve anlamıyla fert ve toplumun ıslahına vesile olur, onu her türlü küfr, aşırılık ve sapkınlıktan uzaklaştırır.⁵⁵¹

B. İSLAMIN ORTA YOL OLMASININ UMUMİ GÜVEN VE BARIŞI GERÇEKLEŞTİRMEDEKİ ROLÜ

İslam’ın orta yol olmasını Kur’an’da geçen ‘vasat’ kelimesinden çıkarıyoruz. Vasat, sözlük anlamı itibariyle dairenin merkezi gibi iki şeyin ortasında olma durumuna verilen bir isimdir. Daha sonraları vasat kelimesi istiâre yoluyla, ‘hayırlı insanlar’, ‘ifrat ve tefrit arasındaki övgüye değer durumlar’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır. İfrat ve tefrit ise her konuda kınanmayı hak eden birer aşırılıktır.⁵⁵² Nitekim “Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun” ayetinde⁵⁵³ vasat kelimesi üç anlamla tefsir edilmiştir: Birincisi, hayırlı demektir. İkincisi, işlerinde orta yolu takip eden, aşırılığa ve tefrite sapmayan demektir. Üçüncüsü ise, âdil ümmet demektir.⁵⁵⁴

Arapçada ‘emn’ kelimesi sözlükte, insanın huzur ve sükûna ermesi ve korkudan âzâde olması anlamına gelir.⁵⁵⁵ İstilahtaki anlamı ise insanın huzur içinde olması ve gelecek zamanda hoşlanmayacağı olayların başına gelmesinden endişe duymaması halidir.⁵⁵⁶ ‘Selam’ kelimesine gelince, sözlük anlamı itibariyle âfetlerden, ayıplardan, eksikliklerden ve sapkınlıklardan uzak olmak demektir. Aynı

⁵⁴⁸ Meryem, 19/96.

⁵⁴⁹ Ankebût, 29/45.

⁵⁵⁰ İBNU’L- ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fütûhâtü’l- Mekkiyye*, Kahire, 1985, I/75.

⁵⁵¹ DUREYD, Abdulkâdir, “Devru’l- fikri’l- İslâmî fi’l- kadâi ale’l- cerîme”, Mecelletü külliyyeti’l- ulûmi’l- İslâmiyye, Câmîatü’l- Mevsıl, Sayı: 3, Yıl: 2006, s. 7-10.

⁵⁵² POLATER, s.10.

⁵⁵³ Bakara, 2/143.

⁵⁵⁴ MÂVERDÎ, *Nüket ve’l- uyûn*, I/198.

⁵⁵⁵ RÂĞİB, *el-Müfredât*, s. 90.

⁵⁵⁶ RÂZÎ, *Muhtâru’s- sıhâh*, s. 26.

zamanda silm, bir şeyden beraet etmek ve suçsuzluk anlamına gelir.⁵⁵⁷ Selamın terim anlamı ise, savaş ve muharebeyi devletlerarasındaki ihtilafların çözümü için bir araç olarak görmeme halidir.⁵⁵⁸ Doğrusu ‘emn’ ile ‘selam’ birbirinden ayrılmaz ikili olduğu gibi, ‘emân’ da ‘silm’ ile arkadaştır. Zira selâm, mutlak güvenin olduğu bir yerde savaşların ebediyen sona erdiği bir aşamadır. Silm’e gelince, harplerin belirli süreliğine sona erip, daha sonra tekrar avdet edebildiği sınırlı bir zaman dilimidir. Yani bu aşama (silm) fertlerin ve devletlerin duyumsadığı muvakkat güvende olma halidir ki, bu hal bir süre sonra kaybolur, yerini tekrar korkuya ve sıkıntılara terk eder. Bu nedenle, Kur’ân-ı Kerim’de cennet tasvir edilirken, “Onlar için Rableri nezdinde selâm yurdu vardır”⁵⁵⁹ buyrulmuştur. Yani cennet, kurtuluşa erenlerin ve dünyadaki sınavı başaranların ebediyen zevkleneceği, güven ve selamın sürekli olduğu yerdir.

Allah Teâlâ, müminlere, düşmanlarıyla olan muamelelerinde izleyecekleri yolu açık bir şekilde şöyle belirlemiştir: Şâyet düşman, belirli süreliğine, müminlere güven veren barış elini uzatırsa, Müslümanlara düşen, barış antlaşmasını kabul etmeleridir. Allah Teâlâ Kur’ân’da şöyle buyurur: “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah’a tevekkül et. Şüphesiz ki o, her şeyi işiten ve bilendir.”⁵⁶⁰ Yani düşmanlarınız sizinle barış antlaşması yapma veya belirli süre için çatışmama konusunda musaleha talebinde bulunurlarsa, siz de o konuda onlarla uzlaşın ve Allah’a tevekkül edin. Zira Allah her şeyi işitir ve bilir. Yani, konuşulan sözleri ve bu barış antlaşmasında üzerinde uzlaştığınız şartları, düşmanlarınızın içlerinde gizledikleri niyetlerini ve kalplerinde vefa duygusu olup olmadığını bilir. Bu geçici barış antlaşması Müslümanların yararına da olabilir. Çatışmasızlık süresinde hem dinlenirler, hem de gelecek harp için hazırlanma imkânına kavuşurlar. Ancak şurası kesindir ki, düşman tarafı müminleri aldatma niyeti içindeyse, mutlak surette hüsrana uğrayacaklardır.⁵⁶¹ Zira Allah onları pekiyi bilir ve bir sonraki âyette beyan edildiği üzere müminlere kâfidir: “Eğer sizi aldatmak isterlerse, Allah sana yeter.”⁵⁶²

⁵⁵⁷ ÖZDEMİR, Ahmet, Kur’an-ı Kerim’de SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s.34.

⁵⁵⁸ SUKKER, Abdulvâhid, *Mu’cemu mustalahâti’ş- şer’iati ve’l- kânûn*, Kahire, 1989, s. 228.

⁵⁵⁹ En’âm, 6/127: لَّهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ.

⁵⁶⁰ Enfâl, 8/61: وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

⁵⁶¹ ES-SA’DÎ, *Teysir*, s. 325.

⁵⁶² Enfâl, 8/62: وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ.

Güven ve esenlik İslam toplumu içinde Müslüman fertten başlar, genişleyerek bütün yönleriyle toplumu sarar. Kur’ân-ı Kerim güven ve barışın çerçevesini belirlemeye insanın ilk düşmanının şeytan olduğunu ve onu düşman edinmesi, onun vesveselerinden ve hilelerinden uzaklaşması gerektiğini belirterek başlar. Şeytanı kendisi için düşman olarak kabul eden insan ferдин hayatında, o andan itibaren güven ve esenlik başlar, daha sonra bütün toplumu kuşatır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Şeytan sizin düşmanınızdır, öyleyse siz de onu düşman kabul edin! O kendi taraftarlarını, cehennemlik olmaya dâvet eder.”⁵⁶³ Evet, şeytan onların dosdoğru yoldan çıkmaları, ayrı yolları izlemelerini, gruplara ayrılıp birbirlerine düşman olmaları için çağrıda bulunur. Amacı onları çeşitli hiziplere bölüp orta yoldan çıkarıp aşırılığa yönlendirmektir. Nitekim âyette, “İşte benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi O’nun yolundan ayırmasın.”⁵⁶⁴ Ne var ki çoğu zaman, âyettede de buyurulduğu üzere “şeytanlar onları yoldan çıkarırlar, ama onlar kendilerinin hâlâ doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁵⁶⁵

İnsanın ikinci düşmanı ise nefsi ve dünyevi arzularıdır. Hâlbuki Allah insana nefesine muhalefet etmesini tavsiye etmiştir. Zira inhiraf ve yoldan çıkma hadisesi nefisten başlamakta, onun aracılığıyla orta yol ve itidal halinden çıkıp aşırıcılığa ve en sonunda şiddete bulaşmaktadır. Doğrusu insan ancak sağlam bir irade ve akılla itidale ulaşabilir ve mutluluğu elde edip aşırılık ve şiddetten uzaklaşabilir. Nefsin arzularına, heveslerine ve şeytana uymak ise insanı sapkınlığa ve kesinlikle zulme götürür. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyurulmuştur: “Eğer senin bu dâvetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Hâlbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimselere hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz.”⁵⁶⁶ Diğer bir âyette “Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine uyan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme!”⁵⁶⁷ Başka bir yerde ise “Hevâ ve heveslerine uyma ki, seni Allah yolundan saptırmasın.”⁵⁶⁸ Şu halde aşırılıktan şiddete ve teröre kadar uzanan olumsuz çizginin

⁵⁶³ Fâtır, 35/6: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حُزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ .

⁵⁶⁴ En’âm, 6/153: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ .

⁵⁶⁵ Zuhurf, 43/37: وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ .

⁵⁶⁶ Kasas, 28/50; Bkz. ES-SA’DÎ, *Tefsîr*, s. 618.

⁵⁶⁷ Kehf, 18/28.

⁵⁶⁸ Sâd, 38/26.

başlangıç noktası insanın nefesine, arzularına ve şeytana tabi olmasıdır. Bu andan itibaren insan orta yoldan ayrılıp çıkmış, sonra da pek çok yanlış yollara sapmış olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim insan fertlerini hevalarına ve şeytanın yollarına uymamaya davet ettikten sonra, toplumda af ve müsamaha ruhunu yaygınlaştırmanın nasıl olması gerektiğini de beyan eder. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur: “İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak! Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş.”⁵⁶⁹ Kötülüğe misliyle mukabele yerine iyilik yapmak çok değerli bir iştir. İnsan öteki hemcinslerine karşı içinde kötülük ve düşmanlık besleyen ve onu doğru istikametten çıkarıp yanlış yollara sevk eden nefsinin isteklerine karşı sabrederse, arasında düşmanlık ve öfke duygusu olan insanlarla dahi sınımsız dost oluverir. Düşmanlık dostluğa, gazap ise sükûnete inkılâp eder.⁵⁷⁰ Yine Kur'ân, müminlerin özelliklerini anlatırken, “Öfkesini yutanlar ve insanları affedenler”⁵⁷¹ buyurmakla, öfke duygusu kabardığı zaman, onu gizleme ve açığa vurmama ve kendisine zulmedenleri de affetmenin, insanı kemale taşıyan en güzel hallerden biri olduğunu beyan eder.⁵⁷²

Açıktır ki İslamiyet, inançta, hukukta, ahlakta ve ibadette hatta her konuda dengeli olmayı, itidal halini ve akılcı orta yolu öne çıkaran bir din olduğu gibi, her türlü aşırılıktan, küfrden nefret ettiren ve sakındıran bir ilahi sistemdir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: “Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun.”⁵⁷³ Dinde aşırı gitme konusunda da şu uyarıda bulunulur: “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Dininizde yere haddi aşmayın! Daha önce gelip geçenlerden hem kendisi sapmış, hem birçok insanları da saptırmış olan atalarınızın ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan birtakım kimselerin heva ve hevesine uymayın.”⁵⁷⁴ Bu nedenledir ki Allah Resulü (s.a.s) de insanları dinde aşırılığa çeken davranışlardan

⁵⁶⁹ Fussilet, 41/34.

⁵⁷⁰ KUTUB, Seyyid, *Fî zılâli'l- Kur'ân*, Dâru'l- fikr, Beyrut, 1989, V/3121.

⁵⁷¹ Bakara, 2/134.

⁵⁷² İBN KESİR, *Tefsîru'l- Kur'âni 'l- Azîm*, I/384.

⁵⁷³ Bakara, 2/143.

⁵⁷⁴ Mâide, 5/77.

şiddetle sakındırmış, diğer kitap ehlinin ruhbanlık ve peygamberlerini ilahlaştırma gibi yanlış uygulamalarına dikkat çekmiştir.⁵⁷⁵

Kur’ân-ı Kerim’in öngördüğü orta yol, tefsir kaynaklarında da ifade edildiği üzere tam anlamıyla ‘adl’ kavramı etrafında şekillenir. Müfessir Taberî, ‘vasat’ kelimesi hakkında, “Araplar bir şahsın asaletini üstün göstermek istedikleri zaman, ‘o kavmi içinde vasat derecede asaletlidir’ dediklerini kaydeder.⁵⁷⁶ Yine Taberî vasat’ın ‘adl’ şeklinde tevil edildiğini, ‘adl’in de ‘hayırlı kişiler’ diye yorumlandığını; bu yorumu da ‘zira insanların en hayırlılarının onların en çok adaletli olanlarıdır’ tarzında gerekçelendirir. Taberî’nin kanaatine göre vasat, vasatçı düşünceye delalet eder:

“Benim bakışıma göre Allah bu ümmeti dinde orta yolu tuttuğu için ‘vasat’ olarak nitelendirmiştir. Zira Müslümanlar ruhbanlık yoluna giren ve Hazreti İsa (a.s) hakkındaki sözleriyle aşırıya kaçan Hristiyanlar gibi değildirler. Yine Müslümanlar Allah’ın kitabını tahrif eden, elçilerini katleden ve Rabbilerine karşı yalan söyleyen Yahudilerin düştüğü hataya da düşmemişlerdir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak Müslüman ümmeti vasat ve mutedil olarak tavsif etmiştir. Zira işlerin Allah nezdinde en sevimli olanları vasat olanlardır.”⁵⁷⁷

Allah’ın bize göndermiş olduğu İslam dini kesinlikle vasat ve adaletle gelmiştir. Nitekim İbnu’l- Kayyim bu konuya ilişkin olarak şöyle der:

“Allah’ın emrettiği her konuda şeytanın iki müdahalesi vardır: Ya eksik yaptırır ve zayi ettirir, ya da ifrat ve aşırılığa sevk eder. Allah’ın dini ise dinden uzak duranla dinde aşırı giden arası vasat/orta yerdedir. İslam iki dağ arasındaki vadi, iki dalâlet arasındaki hidâyet ve iki fena uç arasındaki orta noktaya benzetilebilir. Nasıl ki bir işi yapmaktan geri duran, o işi zayi etmiş olursa, o işte aşırı giden de onu berbat eder. Birisi işi yapmaktan uzak durmak, diğeri de, o konuda haddi aşmaktır.⁵⁷⁸ İşte İslamiyet Kur’ân-ı Kerim’in getirdiği esaslara tamı tamına uygun, inhiraftan, aşırılıktan, ister ifrat isterse tefrit anlamında olsun, vasat ve itidalin dışına çıkmaktan uzak bir dindir. Nitekim pek çok Kur’ân âyetleri, Müslümanları, dünyanın kışkırtıcı yanları karşısında dengeyi korumaya ve ahirete teveccüh konusunda dahi aşırı gitmemeye davet etmektedir. Âyetlerden biri şudur: *وَابْتَغِ فِي مَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا* “Allah’ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî âhiret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma!”⁵⁷⁹ Bu âyette Allah Teâlâ, dünyaya ait bütün işlerinde orta yoldan gitmeye yönlendirmiş, bütün amellerinin Allah için ve ahiret sevabını elde etmeye matuf olmasını teşvik etmiştir. Ancak şu şartla: Dünya hayatında yaşamları için kendilerine zaruri olan tertemiz bir geçimi ve içinde şüphe ve haram bulunmayan helal rızkı ihmal etmek ve unutmak suretiyle aşırıya kaçmamak gerekir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ SA’DÎ, *Teyssîr*, s. 241.

⁵⁷⁶ TABERÎ, *Câmiu’l- beyân*, II/7.

⁵⁷⁷ TABERÎ, II/7.

⁵⁷⁸ İBNU’L- KAYYİM, *Medâricü’s- sâlikîn*, II/496.

⁵⁷⁹ Kasas, 29/77.

⁵⁸⁰ İBN KESÎR, *Tefsîr*, III/399.

Yine Kur’ân insanların mübah olan dünya nimetlerini kendilerine haram kılmalarını sert bir dille eleştirmiştir: “De ki: “Allah’ın, kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları haram kılmak kimin haddine?”⁵⁸¹ Bu âyeti Mâtürîdî şöyle yorumlamıştır:

“Haram kılınanlar değil, helal kılınan şeyler güzeldir. İmkânı olanlar güzel şeylerden yemelidirler. Zira insan nimetlerin güzelliğini idrak ederse, nimetleri veren Zâta karşı gönlündeki saygı ve hürmet de artar. Hürmet artınca da, nefsinin, nimet verene karşı şükretmeye ve nefsinin hoşuna giden nimeti ikram eden Zâta tazimde bulunmaya teşvik eder.”⁵⁸²

C. TOPLUMU KİNE SEVK EDEN ETKENLERİN BERTARAF EDİLİP, KÖTÜLÜKLERİ YAYMANIN ENGELLENMESİ

Kur’an, Allah’ın varlık âlemine yerleştirdiği nizam ve istikrarın, insanlık âleminde de temin edilebilmesi amacıyla her insana akıl vermiş, bununla da yetinmeyip peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İşte Kur’an bireysel ve toplumsal anlamda istikrar ve nizamın sağlanması için her türlü kötülüğe geçit vermeme prensibi üzerinde çokça durmuştur.⁵⁸³

Kur’ân-ı Kerim toplum güvenliğini, istikrarını ve esenliğini bozucu, toplum fertleri arasında kin ve nefreti körükleyici ve toplumlar arasında düşmanlıklara yol açıcı her tür söz ve eylemi haram kılmıştır. Hucurât suresindeki şu âyetler tam da bu konuya dairdir:

“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın! Birbirinize kötü lakaplar takmayın! İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir.”⁵⁸⁴ “Ey iman edenler! Zannın bir çok çeşidinden sakının! Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gyıbet etmesin! Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah’ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevabdır, rahîmdir.”⁵⁸⁵

Zikrettiğimiz bu âyetler, Kur’ân-ı Kerim’in insanlara sunduğu toplum modelinin, büyük ölçüde insanlar arasında karşılıklı edep ve saygının hâkim olduğu bir toplum düzeyine erişmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu toplum

⁵⁸¹ A’râf, 7/32.

⁵⁸² MÂTÜRİDÎ, *Tevîlât*, I/618.

⁵⁸³ Bkz. KALIN, Fâiz, Kur’an’da İstikrar Olgusu, Araştırma yay., Ankara, 2013, s.195.

⁵⁸⁴ Hucurât, 49/11.

⁵⁸⁵ Hucurât, 49/12.

modelinde aynı zamanda diğer insanlara güven duyma, onları gizlice gözetlememe ve onları hoşlanmadıkları lakaplarla çağırıp rahatsız etmemeyi de öngörür. Toplumun diğer bireylerine karşı içinde fena düşünceler besleyip onlara karşı önyargılı olmamak da önemlidir. Bütün bu ilkelerin hedefi, toplumu, onun fertlerinin birliğini parçalayacak iç ve dış etkenlerden arındırmak ve herkesin, çiğnenmemesi gereken özgürlüğünü ve saygınlığını da korumaktır.⁵⁸⁶

Kur’ân-ı Kerim’de toplum bireyleri arasındaki irtibatı sağlamanın en etkili yöntemlerinden birinin, insanların birbirine karşı hayırhah olması, birbirlerine iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmasıdır. Böylelikle toplumda fesadın ve kötülüklerin yayılıp herkese zarar vermesi engellenmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Onların kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerin, fısıldaşmaların çoğunda hayır yoktur. Bu görüşmelerin hayırlı olması için onların muhtaçlara yardımı, güzel bir davranışı yahut dargın insanların arasını bulmayı gözetmeleri gerekir. Kim Allah’ın rızasını arzulayarak bunu yaparsa, Biz de ona çok büyük mükâfat veririz.”⁵⁸⁷

Kur’ân toplum katmanları arasında gerçekleşmesi gereken iyilik ve hayır faaliyetlerinin yalnızca Allah rızası için olması gerektiğini, başkalarına göstermek ve teşhir etmek gibi nefsi dürtülerle olmaması lazım geldiğini beyan eder. Evet, Allah için yapılan işlerin son derece ihsan şuuruyla ve sevgiyle yapılması gerekir. Zira ‘Allah tertemizdir, ancak temiz olanı kabul eder.’⁵⁸⁸

Yine Kur’ân dargın olan eşler arasını uzlaştırmayla alakalı olarak “Barışma, elbette daha hayırlıdır. Nefisler menfaatleri konusunda cimri yaratılmıştır. Eğer siz iyi davranıp arayı düzeltir, kadınların hakkını çiğnemekten sakınırsanız unutmayın ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır”⁵⁸⁹ buyurmuştur. Bu âyet ailedeki güven ortamını sağlamayı hedefler. Müfessir Kurtubî, ‘sulh hayırlıdır’ cümlesinin her ne kadar aile bağlamında gelmiş olsa da bu ilkenin genel ve her konuda geçerli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre eşler arasında mal, velâyet vs. tüm konularda zuhur eden ihtilafların giderilmesi için sulh ve barış esas alınmalı, kin ve nefrete de uzun ömür tanınmamalıdır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ KUTUB, VI/3345-3346.

⁵⁸⁷ Nisâ, 4/114.

⁵⁸⁸ ŞEVKÂNÎ, *Fethu’l- Kadir*, I/769.

⁵⁸⁹ Nisâ, 4/128.

⁵⁹⁰ KURTUBÎ, V/405.

D. ADALETİN EMREDİLMESİ, ZULMÜN DEFEDİLMESİ VE VERİLEN SÖZLERİN TUTULMASI

Kur'an adil olmayı ve adaleti uygulamayı emretmiştir. "Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarla vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir" ayeti bu gerçeği ifade eder. Her Cuma namazında hutbelerin bitiminde okunan bu ayetteki adl sözcüğü, karşılık vermede eşitlik olarak yorumlanmıştır. Buna göre iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülükle karşılık verilir. İhsan ise, iyiliğe daha fazlasıyla, kötülüğe de daha azıyla karşılık vermektir.⁵⁹¹

İnsanlar üzerindeki haksız uygulamaları bertaraf etmek, adaleti uygulamak ve yapılan antlaşmalara uymak, bir toplumun ve devletin güvenliğini sürdürülebilir kılmada ve toplum bireyleri arasında huzur ve barışın çoğaltılmasında çok etkilidir. Nitekim Hucurât suresinde şöyle buyrulmuştur:

"Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla, Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun! Döndüğü takdirde aralarını hakkaniyetle düzeltin ve hep âdil olun, çünkü Allah âdil davrananları sever."⁵⁹²

Bu âyet toplumu husumetlerle bölünüp parçalanmaktan korumanın en uygun yöntemini belirlemektedir. Âyet birbirine hasım olan iki grubu barıştırmak üzere üçüncü bir tarafın görevlendirilmesini tavsiye etmektedir. Eğer gruplardan biri diğerine karşı zulmeder, hakka dönmek üzere geri adım atmayı da kabul etmezse, o zalimlere karşı, -müminle savaşmak her ne kadar küfre denk olsa da- hakka dönmeleri ve Allah'ın hükmünü kabul etmeleri için savaşa girişilmesi emrediliyor. İlginçtir ki Kur'an-ı Kerim, mezkûr âyette haddini tecavüz eden grupla mümin de olsa savaşılmasını emretmiştir. Çünkü savaşın hedefi, güvenliğin ve barışın topluma tekrar gelmesi ve artık bir daha kimsenin toplum güvenliğini tehlikeye atmasına fırsat verilmemesidir.⁵⁹³

Mâide suresinde ise konuya ilişkin olarak şöyle buyrulmuştur:

"Ey iman edenler! Haktan yana olup vargücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe

⁵⁹¹ AKYÜZ, Vecdi, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, Kitabevi, İstanbul, 1998, s.109.

⁵⁹² Hucurât, 49/9.

⁵⁹³ KURTUBÎ, *el-Câmiu li ahkâmi'l- Kur'an*, VI/3343.

sürüklemesin. Âdil davranın, takvâya en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁵⁹⁴

Müfessir İbn Kesir âyeti şu sözlerle izah etmiştir: “Bir topluluğa karşı kininiz, sizi onlar hakkında adaletsizliğe sevk etmesin. Doğru olan, her durum ve koşulda adaleti tatbik etmektir.”⁵⁹⁵ Diğer yandan, adaletin tesisi Allah için olmalı, dünyevi bir kısım maksatlar için olmamalıdır. Dostuna düşmanına, uzaklarına yakınlarına karşı her türlü aşırılıktan, ifratkâr ve tefritkâr söz ve eylemlerden uzak bulunmalıdır. Zaten adalet ve ıslah, takvanın kemaline delildir.⁵⁹⁶ Beşerin hidâyetinden sorumlu olan bu ümmetin bir özelliği de ıslah ederek nefsini dizginlemek ve kalben âdil ve hoşgörülü olmaktır.⁵⁹⁷

Adalet ve barış yapıcı olmanın göstergelerinden biri de, verilen sözlere ve antlaşmalara sadık olmaktır. “Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.”⁵⁹⁸ Özellikle de uluslar arası ilişkiler, verilen sözlerde durmak ve gereğini yerine getirmek üzerine bina edilmiştir.⁵⁹⁹

Kur’ân’da konuya ilişkin pek çok âyetten biri şudur:

“Bir de sözleşme yaptığınızda Allah’ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin! Allah’ı kefil ederek bağlandığınız yeminleri te’kid ettikten sonra bozmayın! Hiç şüphe yok ki Allah yaptığınız her şeyi bilir.”⁶⁰⁰

Bu âyette Allah Teâlâ verilen sözden dolayı söz sahibinin mesul olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰¹ Ayrıca âyette yeminlerini bozan ve pekiştirdikten sonra verdiği sözden cayanlar hakkında bir tehdit de vardır.⁶⁰² Taberî, verilen sözlere her durumda riâyet edilmesi gerektiğini vurgular.⁶⁰³ Ebu Bekr b. el-Arabî de aksine delil olmadıkça verilen sözlere her zaman riâyet edilmesi gerektiğini teyit eder.⁶⁰⁴ Allah, sözlerinden caymalarından ötürü İsrail oğullarını lanetlemiştir: “İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini

⁵⁹⁴ Mâide, 5/8.

⁵⁹⁵ İBN KESİR, *Tefsiru’l- Kur’âni’l- Azîm*, II/30.

⁵⁹⁶ SA’DÎ, *Teyâsîr*, s. 224.

⁵⁹⁷ KUTUB, II/853.

⁵⁹⁸ İsrâ, 16/34.

⁵⁹⁹ AKKÂD, Mahmud Abbâs, *el-Felsefetü’l- Kur’âniyye*, Kahire, 1947, s.86.

⁶⁰⁰ Nahl, 16/91.

⁶⁰¹ ŞEVKÂNÎ, III/320.

⁶⁰² İBN KESİR, II/564.

⁶⁰³ TABERÎ, IV/388.

⁶⁰⁴ İBN ARABÎ, Ebû Bekr, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, II/524.

katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler.”⁶⁰⁵ Hadislerde de geçtiği üzere verilen sözden caymak münafıkların alametlerinden biridir.

E. ÖTEKİLERLE BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMAK

Kur'an'da çokça geçen tabirlerden biri de ehl-i kitaptır. Bu ifade bazı İslami anlayışlarda Yahudi ve Hristiyanlara mahsus görülmüş olsa da, Hanefîler, daireyi daha geniş tutarak, semavi bir dine inanan, kendileri için Tevrat, İncil, İbrahim ve Şit'in sahifeleri ve Dâvud'un Zebur'u gibi bir kitap indirilen herkesi içine aldığını savunmuşlardır.⁶⁰⁶

Kur'ân-ı Kerimdeki pek çok âyet, toplumu teşkil eden bütün grup, katman ve farklı din mensuplarına hikmetle ve güzel öğütle hitap edilmesini tavsiye eder. Bu sayede toplumda güven ve barış egemen olur; toplum ve toplumu teşkil eden grupların tamamı, barış içinde yaşamının zevkine erer. Çünkü diyalog, Kur'ân'ın açık prensiplerinden biridir. Nitekim Taberî tefsirinde muhaverenin yani karşılıklı diyalogun, karşılıklı olarak birbirinin sorularına cevap verme ve konuşmak olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰⁷

Muhavere konusunda şu âyetler dikkat çekicidir:

Onlara şu iki kişinin halini misal getir: Onlardan birine iki üzüm bağı lütfettik, bağların etrafını hurma ağaçları ile çevreledik ve bahçelerin arasında da ekin bitirdik. Her iki bağ da meyvesini verdi, hiçbir şeyi eksik bırakmadı. O iki bağın arasında da bir ırmak akıttık. O şahsın başka serveti de vardı. Arkadaşıyla konuşurken ona: “Benim,” dedi, “malım ve servetim senden çok olduğu gibi, maiyyet, çoluk çocuk bakımından da senden daha ilerideyim.” Bu adam gururu yüzünden kendi öz canına zulmeder vaziyette bağına girdi ve: “Zannetmem ki bu bağ bozulup yok olsun; kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Bununla beraber şâyet Rabbimin huzuruna götürülecek olursam o zaman elbette bundan daha iyi bir âkıbet bulurum!” dedi. Konuşma esnasında arkadaşı bu şahsa: “Ne o!” dedi, “yoksa sen, senin aslını topraktan, sonra da bir damla meniden yaratan, bilahare de seni böyle tam mükemmel bir insan şekline getiren Rabbini mi inkâr ediyorsun? Fakat sen inkâr etsen de şunu bil ki benim Rabbim Allah'tır. Rabbime hiç bir şeyi ortak saymam.”⁶⁰⁸

Mezkûr âyetlerde iki tip insanın, biri mümin diğeri de kâfir olan iki arkadaşın birbiriyle karşılıklı diyaloguna yer verilmiştir. Birinin gayesi dünya, diğeri ise ahireti hedeflemektedir. Dolayısıyla bu muhavere, iman ile küfrün

⁶⁰⁵ Mâide, 5/13.

⁶⁰⁶ YILMAZ, Hüseyin, Kur'an'ın Işığında Müslim- Gayr-i Müslim Münasebetleri, Kayihan yay., İstanbul, 1997, s.25.

⁶⁰⁷ TABERÎ, VIII/224; Bkz. İBN MANZÛR, III/384.

⁶⁰⁸ Kehf, 18/32-38.

diyalogudur.⁶⁰⁹ Buradan anlıyoruz ki Kur'ân'ın öngördüğü toplumsal hayatta inananlar ile inanmayanlar birlikte yaşayacak ve karşılıklı olarak medeni biçimde tartışma imkânı bulacaklardır. Kur'ân bu misali vermekle bunun mümkün olabileceğini, müminlerle kâfirlerin, karşılıklı konuşabilecekleri bir toplum modeli sunmuştur.

Cenab-ı Hak bu nevi muhavereyi elçisi Muhammed'in (s.a.s) lisanıyla da kabul etmiştir, şöyle ki: "Söyle onlara: "Göklerden, yerden sizi rızıklandıran kimdir? (Onların cevaplarını beklemeden:) "Allah'dır" de! O halde ya biz veya siz, ikimizden biri doğru yol üzerinde veya besbelli bir sapıklıktayız."⁶¹⁰ Kur'ân'ın bize sunduğu bu diyalogu gerçekleştirebilmek, olaylara geniş açıdan bakabilen, müsamahalı ve olgun bir kişilik gerektirir. Mantiğa uygun olan, bütün tarafların Allah'ın hükmünü, kitaplarının ve elçilerinin doğruluğunu teyit ve tasdik etmek amacıyla mantıkî delillerini ortaya koymasıdır.

Kur'ân-ı Kerim bize tamamen akla ve gönül inşirahına dayalı bir diyalog modeli sunmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği şu âyettir:

"De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka rab edinmesin." Eğer bu dâveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahid olun!" deyin."⁶¹¹

Allah Teâlâ bu âyette Efendimiz Muhammed'e (s.a.s), Hristiyanlarla iyilik ve adaleti konuşma temelinde diyalog kurmasını ve onları tek Allah'a ibadet etmeye davet etmesini emretmiştir. Şâyet bundan imtina eder ve yüz çevirirlerse, Müslümanlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını, ötekilerin de apaçık bir sapkınlık içinde bulunduklarını bilmelidirler.⁶¹²

Mezkur ayete tekrar baktığımızda, ayette ehl-i kitap sayılan Yahudi, Hristiyan ve Mecusilere hitap edilmiş ve kesinlikle, "ey Arap müşrikleri" veya "ey Arap soyundan gelen ehl-i kitap" denilmemiştir. İslam'ın henüz Arap yarımadası dışına yayılmadığı ilk dönemlerde tabii olarak Kur'an'ın bu genel hitapları Arap

⁶⁰⁹ İBNU'L- CEVZÎ, Ebu'l- Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l- mesîr fî ilmi't- tefsîr*, Beyrut, 1987, V/142.

⁶¹⁰ Sebe', 34/24.

⁶¹¹ Âl-i İmran, 3/64.

⁶¹² TABERÎ, *Câmiu'l- beyan*, III/299.

ümmetine sunuluyordu ama, bu durum hicretin altıncı senesinden itibaren değişmiş ve dinin evrenselliğini beyan eden naslar nazil olmuştu.⁶¹³

Ehl-i kitapla diyaloga ilişkin olan şu âyet de yöntem bakımından son derece dikkat çekicidir:

“Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitab ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: “Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlah'tır ve Biz O'na gönülden teslim olduk.”⁶¹⁴

Bu âyette Hak Teâlâ, müslümanın kitap ehliyle Allah'ın hoşnut olduğu kurallar dışında tartışma yapmasını yasaklıyor; aksine güzel ahlak, güler yüz ve yumuşak sözle hakka çağırıp batılı reddetmesini emrediyor. Bu tartışmadan maksat ve gaye ise mugâlata/demogoji değil, nihai tahlilde insanların doğru yola girmesi olduğuna işaret ediyor. Bir diğer husus da karşı tarafın, Müslümanların da kendilerine indirilen kutsal kitaplara iman ettiklerini fark etmesi ve bilmesidir. Zira ilah tek olduğundan iman ve itikadın da tek olması gerekir. Umulur ki ibret alır da hakka dönerler.”⁶¹⁵

Keza Kur'an, “Herkesin yöneldiği bir yön vardır; haydi, öyleyse hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olursanız olunuz, Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir”⁶¹⁶ âyetinde de, Müslümanların, esasta birleşme ve fazilette yarışma kaydı ile, her bir ferdin değişik bir görüş ortaya koyabileceğini, bunun müminlerin birliğini ve uyumunu bozma yerine daha da güçlendirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Âyetin kible değişikliğiyle alakalı olduğunu düşündüğümüzde, farklı inanç gruplarıyla da rekabet, çatışma ve sürtüşmenin değil hayırlarda yarışmanın teşvik edildiğini idrak ederiz.

Kur'an-ı Kerim ötekilerle barış içinde birlikte yaşama babında, sınıf ayrımcılığını ve ırkçılığı reddetmiştir:

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır.”⁶¹⁷

⁶¹³ TABATABÂÎ, M. Huseyin, *İslamda Kur'an*, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi, 1.basım, 1997, s.24.

⁶¹⁴ Ankebût, 29/46.

⁶¹⁵ SA'DÎ, *Et-teysîr*, s. 632.

⁶¹⁶ Bakara, 2/148.

⁶¹⁷ Hucurât, 49/13.

Âyetin anlamı şudur: Allah kabileleri ve ulusları birbirlerine karşı soy-sopla övünmek için yahut da şu kabile/millet, öteki kabileden/milletten daha üstündür iddiasında bulunsunlar diye değil, tanışsınlar diye yaratmıştır. Zira Allah katında en değerli olanlar takvada en ileride olanlardır.⁶¹⁸

Kutub, Fî Zılâl tefsirinde bu âyeti şöyle tefsir ederken, insanların tek bir asıldan geldiğini, bu nedenle araya tefrika ve düşmanlık girmesine fırsat verilmemesini vurgular. Bu ayet Ey insanlar! diye seslenirken, farklılıkları öne çıkarmayıp, farklılıkların bir tanışma vesilesi olduğuna dikkat çeker ve Allah'ın kuracağı mizanda renk, ırk, dil ve vatan gibi farklılıkların hiçbir kıymeti olmadığını ilan eder. Allah katında üstünlüğün tek bir kıstası olduğunu, onun da takva olduğunu bildirir.⁶¹⁹

⁶¹⁸ ŞEVKÂNÎ, V/96.

⁶¹⁹ KUTUB, *Fî Zılâl*, VI/4833.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Kur'ânî bir terim olan *küfr* ve *gulüv* kavramları ve bunlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Her ne kadar bu kavramlar müstakil olarak çalışılmışsa da, bildiğimiz kadarıyla ikisini bir arada inceleyen ve aralarındaki mantıksal telâzumu ortaya koyan ilk bilimsel çalışmadır. Tezimizden çıkardığımız sonuçları maddeler halinde şöyle ifade edebiliriz:

1. Kur'ân'da söz edilen *küfr* ve *gulüv* olgusunu işlediğimiz bu araştırmamızda, tekfir konusuna da girmemizin nedeni, tekfirin *gulüv* olgusunun sonuçlarından biri olmasıdır. Ayrıca çalışmada, *küfr* ve *gulüv* dışına çıkmamaya ve dolayısıyla tarih, sosyoloji, ekonomi ve psikoloji gibi alanlarla alakalı olan irhâb/terör konusuna girmemeyi tercih ettik.

2. *Küfr* imanın zıddı olup, hakkı gizlemek, batılı izhar etmek ve Allah'tan gelen hakikatleri tekzip etmektir. Küfr iki kısımdır: Birincisi insanı İslam milleti dairesinden çıkaran ve sahibinin cehennemde ebedi kalmasını icab ettiren küfrdür ki, buna küfr-ü ekber adı da verilir. İkincisi ise sahibine cehennemde ceza çecktirecek olan küfrdür. Buna da küfr-ü aşğar denir. Bu hakiki değil, mecâzi anlamda küfrdür ki, sahibini dinden çıkarmaz ve cehennemde ebediyen bırakmayı gerektirmez. Pek çok İslam davetçileri bu iki küfrü birbirinden ayırt etmiyorlar. Bu durum ise aşırı gidenleri yönlendirmekte ve daha müşkil davranışlara sevk etmektedir.

3. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan 'gulüvv'ün anlamı sağa ve sola savrularak haddini aşmaktır. Bu gulüvvün tarihi köklere dayandığı malumdur. Aşırı giden bazı cahil Müslümanların, aşırılığın Müslümanlar arasında intişar etmesinde büyük rolleri olmuştur. Keza aşırılığın fikrî arkaplanı da vardır ki, büyük ölçüde Kur'ân naslarını yanlış anlamaktan ileri gelmiştir. İslamiyeti iyi bilmemek, din düşmanlarının ve İslam harici güçlerin yönlendirdiği cemaat ve gruplara müntesip olmaktır ki, İslamiyetin ve Müslüman devletin galip gelmesi bunların menfaatlerine darbe vurulması demektir.

4. Gulüvv kısa ömürlüdür, uzun süre devam ettirilemez. Çünkü insanın tabiatı usanmaya eğilimlidir. Gücünün belli bir sınırı vardır. Bir gün yapacağı şeylerde aşırı gidecek, gücünün sınırlarını zorlayacak olsa ruhu çabucak o işten usanır, nefesine ağır gelir, yorulur. Daha sonra da o işten bıkar ve çok azını yapar hale gelir veya takip etmiş olduğu metodun dışında başka metotlar edinmeye başlar. Sonrasında da gulüv

ve ifrattan tefrite kayar. Nihayetinde aşırı tutum sergilediği şeyleri tamamen terk eder.

4. Bu çalışma vesilesiyle, Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinin yanlış tevil ve tefsir edildiği ve bu batıl görüşlerin de İslama nisbet edildiği ortaya çıkmıştır. Bu gibi tefsir ve yorumların tefsir kitaplarında ne sahih bir senedi, ne de Kur'ânî kaynaklarda yeri olmadığı da net biçimde anlaşılmıştır.

5. Bu araştırma sonunda ortaya çıkan diğer bir sonuç, Müslümanlar arasında zuhur eden ve Kur'ân âyetlerine nisbet edilen aşırılığın batıl ve asılsız olduğudur. İşte bu batıl ve asılsız düşünce İslam içinde çıkan aşırı tutumların ve Müslümanların uzun tarihleri boyunca meydana gelen sorunların en önde gelen sebebidir.

6. Müslümanların içine düştükleri en derin ihtilafî meselelerin çözümü Kur'ân'da mevcuttur. En başta gelen çözüm yollarından biri de Allah'tan ve Resulünden dolayı sevmek ve bu sevgi dilinin yaygınlaştırılmasıdır.

7. İslam dini adalet ve orta yol dinidir. Vasat ve orta yol olan İslam dini her türlü ifrat ve tefriti meneder. Aynı zamanda İslam, kolaylık, kolaylaştırma, şefkat, insanlara hayvanlara bitkilere ve her şeye merhamet etmenin ünvanıdır. İnsan diğer varlıklar üzerinde aklıyla egemen olduğuna göre, merhamet, hâkim ile mahkûm arasındaki bağa benzetilebilir. Bu bağın koparılmaması gerekir ki, yeryüzünde huzur ve barış olsun.

8. Kur'ân'ın sırlarına ve nurlarına sınıksız sarılmak, onun tefsiri adına dolaşan tüm aşırı düşüncelerden uzaklaşmak ve onun naslarını ve öğretilerini anlamada en doğru ilmi yöntemi izlemek, İslam ümmetinin salâhı ve onu tekrar diğer milletler arasındaki layık olduğu yere getirebilmek için en isabetli yoldur. Kur'ân'ın yol ve yönteminden biraz uzaklaşmak toplumda aşırılığa, tekfire ve radikalizme sebep olacaktır.

9. Kur'ân hidâyeti üzere nesiller çıkarmayı hedefleyen İslami okul ve üniversitelerin kurulması; toplumun salâhı, ilerlemesi, aşırılık, radikallik ve terörden uzak kalması için en önemli vesilelerdendir.

10. Bu çalışmadan elde ettiğimiz en dikkat çekici sonuçlardan bir ise şu olmuştur: *Küfr* aşırılık arasında sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Gerek inanç gerekse aktivite anlamındaki her türlü aşırılık insanı *küfr*'e götürebildiği gibi, düşünce ve inanç düzeyindeki her türlü *küfr* de insanı aşırılıklara sevk edebilmektedir.

11. Son olarak, bu çalışmayla anlaşılmıştır ki, toplumlarda huzur ve güvenin sağlanması ve her türlü aşırılığın ve radikal hareketlerin sona erdirilmesi, Kur'ân'ın Müslüman topluma ve Müslüman olmayan toplumlara uyguladığı yöntemlere ve tavsiyeleri tutmaya, geçmişte yapılan hatalara bir daha düşmemeye, muhabbeti yaymaya, kin ve nefretin sebeplerini izale etmeye, adaleti uygulayıp zulmü kaldırmaya, verilen sözlerde durmaya ve bir toplum içinde herkesle barış içinde yaşama prensiplerine bağlı kalmakla olacaktır.

KAYNAKÇA

ABDULAZİZ, Abdulkadir, *el-Umde fî i'dâdi'l- udde fî sebîlillêh*, Beyrut, Tsz.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd (ö.1968), *el-Mu'cemu'l- müfehres li elfâzı'l- Kur'âni'l- Kerim*, Kahire, 1987.

ABDULKÂDİR, İbn Muhammed Atâ Sûfî, *el-Müfîd fî mühimmâti't- tevhîd*, Dâru'l- A'lâm, 1. Basım, 1422.

ABDULLAH EL-AKÎL, *Min a'lâmi'd- da'veti ve'l- hareketi'l- İslâmiyyeti'l- muâsıra*, Kahire, 2005.

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdillah (ö.241/855), *Müsned*, Kahire, Müessesetü Kurtuba, Tsz.

AHMED, Muhammed Şerif, *Tecdîdu'l- mevkifi'l- İslâmî fî'l- fikh ve'l- fikr ve's- siyâse*, Ürdün, 1.basım, 2004.

AKÎL, ABDULLAH, *Min a'lâmi'd- da'veti ve'l- hareketi'l- İslâmiyyeti'l- muâsıra*, Kahire, 2005.

AKKÂD, Mahmud Abbâs, *el-Felsefetü'l- Kur'âniyye*, Kahire, 1947.

AKYÜZ, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul, 1998.

ALİ EL-KÂRÎ, Ebu'l hasen Nuruddin b. Ali (ö.1014/1605) *Şerhu'l- fikhî'l- ekber li'l- İmam Ebî Hanîfete'n- Nu'mân*, Kahire, H.1323.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Kurtubî” mad., DİA, Ankara, 2002.

ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar yay., İstanbul, 2003.

ÂMİDÎ, Seyfuddin Ali b. Muhammed (Ö.631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l- ahkâm*, Thk.: Abdurrezzak el-Afîfî, Dâru's- sumey'î, 2003.

AMMÂRA, D. Muhammed, *el-Farîdatü'l- ğâibe: Ard ve hivâr*, Beyrut, 1983.

-----, *el-A'mâlü'l- kâmile li's- Şeyh Muhammed Abduh*, Beyrut, 1972.

-----, *Mekâlât fî'l- ğuluvvi'd- dînî ve'l-lâdînî*, Kahire, 2004.

ÂMİR, Fethi Ahmed, *El-meâni's- sâniye fî'l- üslûbi'l- Kur'ânî*, Kahire, Dâiratü'l- meârifî'l- mısriyye, 1976.

ASKALÂNÎ, Ebu'l- fadl Şihabuddin Ahhmed b. Ali İbn Hacer (ö.852/1449), *Fethu'l- Bârî fî şerhi sahîhi'l- Buhârî*, Kahire, 1380.

----- *Lisânü'l- mîzân*, Haydarabad, 1330.

ASKERÎ, Ebû Hilâl (ö.400/1009), *El-Furûk fi'l- luğa*, Beyrut, Tsz.

BÂBERTÎ, Ekmelüddîn Mumammed b. Muhammed (ö.786/1384), *Şerhu akîdeti ehli's- sünne ve'l- cemâa*, Kuveyt, 1.basım, 1989.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Tâhir (ö.1093/1682), Thk.: Muhyididn Abdurrahman, *el-Fark beyne'l- fırak*, Beyrut, Tsz.

BARDAKOĞLU, Ali, DİA, "Eşkiyâ" mad., İstanbul, 1993.

BATUK, Cengiz, "Nemrud" mad., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't- tenzîl fî tefsîri'l- Kur'ân*, Dâru Taybe, 4.baskı, 1997.

BEĞAVÎ, Ferrâ, *Meâlimü't- tenzîl*, Riyad, 1995.

BEHNESÂVÎ, Sâlim, *el-Hukm ve Kadıyyetü tekfîri'l- Müslim*, Kuveyt, 1985.

BEKRÎ, Şeyh Emîn, *Et-ta'bîru'l- fenniyyu fi'l- Kur'âni'l- Kerim*, Kahire, Dâru's- şurûk, 1979.

BERDA', Abûd b. Ali, *Zâhiratü'l- Gulüv fi'd- dîn*, Riyad, 1998.

BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah, *Envâru't- tenzîl ve esrâru't- te'vîl*, Beyrut, Dâru ihyâi't- türâsi'l- arabî, 1418.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö.458/1066), *es-Sünenü'l- kübrâ*, Mekke, 1994.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö.1971), *Hukuk-u İslâmiyye Kamusu*, Çev.: Enes Sarmaşık, İstanbul, 1999.

BİNTÜ'Ş- ŞÂTÎ', Âişe Abdurrahman, *El-İ'câzu'l- beyânî li'l- Kur'ân ve mesâilu İbni'l- Ezrak*, Kahire, 1971.

BUHÂRÎ, İsmail b. Muhammed (ö. 256/870), *el-Câmiu's- Sahîh*, Dâru ihyâi't- türâsi'l- arabî, Beyrut, Tsz.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı (ö.1137/1725), *Tefsîru Ruhu'l- beyan*, Dâru'l- fikr, Beyrut, Tsz.

CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/981), *Ahkâmu'l- Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l- kitâbi'l-arabî, 1975.

CÂVÎ, Muhammed b. Ömer, *Merâhu Lebîd li keşfi ma'ne'l- Kur'âni'l- Mecîd*, Beyrut, Daru'l- kütübi'l- ilmiye, 1417.

CEBR, Fudaylât, *Ahkâmu'l- küfr fi 'ş- şerîati'l- İslâmiyye*, Amman, 1992.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.400/1009), *Tâcu'l- lügâ ve sıhâhu'l- arabiyye*, Beyrut, 1960.

CÜRCÂNÎ, Ebu Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahman (ö.471/1078), *Delâilü'l- i'câz*, Dimaşk, 1987.

CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö.816/1413), *et-Ta'rîfât*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, 1983.

ÇELİK, Hüseyin, *Kur'an'da Nifak*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

DÂVÜDÎ, Muhammed b. Ali (ö.945/1539), *Tabakâtü'l- müfessirîn*, Beyrut, Tsz.

DERVÎŞ, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa, *İ'râbu'l- Kur'ân ve beyânüh*, Beyrut, 1415.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/889), *es-Sünen*, Mısır, 1990.

EBU HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö.745/1344), *Tefsîru'l- bahri'l- muhîd*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, Tsz.

EBU MUSA, *Hasâisu't- terâkîb dirâse tahlîliyye li mesâili ilmi'l- meânî*, Kahire, Mektebetü Vehbe, Tsz.

EBU MUSA, Muhammed, *et-Tasvîru'l- beyânî*, Kahire, Mektebetü Vehbe, 3.basım, 1993.

EBÛ ÜDE, Üde Halîl, *et-Tetavvuru'd- delâlî beyne lügati's- şî'r ve lügati'l- Kur'ân*, Amman, 1990.

EBÛ ZEHRE, Muhammed (ö. 1974), *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev.: İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Kitabevi, 1994.

EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid, *et-Tefkîr inde zemeni't- tekfîr didde'l- cehl ve'z-zeyf ve'l- hurâfe*, el-Merkezü's- sekâfiyyi'l- arabî, Mağrib, 2014.

....., *Îlâhi Hitabın Tabiatı*, Çev: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001.

EBU'L- HAYR, Abdurrahman, *Zikrayâtî maa cemâati'l- müslimîn (et-tekfîr ve'l-hicra)*, Dâru'l- buhûsi'l- ilmiye, 1980.

EBUSSUÛD, İbn Muhammed el-İmâdî (ö.982/1574)), *İrşâdü'l- akli's-selîm ilâ mezâyel'- kitâbi'l- kerîm*, Thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Riyad, Tsz.

ELBÂNÎ, Nâsiruddîn (ö.1999), *Fitnetü't- tekfîr*, Beyrut, Dâru b. Huzeyme, 2.basım, 1979.

ELHÂN, M. Saîd- **DİBMESTÛ**, Muhyiddin, *el-Akîdetü'l- İslâmiyye*, Dimaşk, 1996.

ENÎS, İbrahim ve zümelâuh, *el-Mu'cemu'l- Vasît*, Kahire, 1985.

ERTURHAN, Sabri, *İslam Ceza Hukukunda İcma*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003.

ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, İstanbul, İşaret Yay., 2002.

ESEN, Muammer, “*Tekfîr söyleminin dini ve ideolojik boyutları*”, AÜİF Dergisi, Sayı: 52, Yıl:2011, ss.97-110, s.102.

ES-SİDDÎKÎ, Celâluddîn, *Şerhu'l- akâidi'l- adudiyye*, İstanbul, 1316.

EŞ'ARÎ, Ebu'l- Hasen Ali b. İsmail (ö.324/935) *Mekâlâtü'l- İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l- musallîn*, Thk. Hellmut Ritter, İstanbul, 1929.

FAYDA, Mustafa, “*Taberî*” mad., DİA, İstanbul, 2010.

FÎL, Tefvîk, *Fünûnu't- tasvîri'l- beyânî*, Kuveyt, 1987.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn (ö.817/1415), *Besâiru zevi't- temyîz fî letâifi'l- kitâbi'l- azîz*, Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1965.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid (ö.505/1111), *İhyâu ulûmi'd -dîn*, Beyrut, 1984.

-----, *Faysalü't- tefrika beyne'l- İslâm ve'z- zenâdika*, Kahire, 1961.

GAZZÂLÎ, Muhammed (ö.1996), *Nazarât fî'l- Kur'ân*, Kahire, Tsz.

GOLDZİHER, Ignaz (ö.1921), *el-Akîde ve's- şerîatü fî'l- İslâm*, Kahire, 1946.

- ĞAMRÎ**, İbrahim, *es-Sülûkü'l- insânî*, Dimeşk, 2001.
- ĞIRNÂTÎ**, Ahmed b. İbrahim, *Milâkü't- te'vîl*, Beyrut, Dâru'l- kütübî'l- ilmiye, 1971.
- HACCÂC**, Abdullah, *Berâetü ulemâi'l- müslimîn min tekfîri'l- hukkâm ve'l- mahkûmîn*, Mısır, 1997.
- HAFNÎ**, Muhammed Şeref, *İ'câzu'l- Kur'âni'l- beyânî beyne'n- nazariyye ve't- tatbîk*, Kahire, Metabiu'l- ehrâm, 1970.
- HAKEMÎ**, Hâfız b. Ahmed b. Ali (ö.1377), *Meâricü'l- kabûl bi şerhi süllemlî'l- vusûl ilâ ilmi'l- usûl*, Demmâm, 1990.
- HALEFULLAH**, Muhammed Ahmed, Kur'an'da Anlatım Sanatı, Çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu, Ankara, 2012.
- HAMDÂN**, Nezir, *Ez-zâhiratü'l- cemâliyye fi'l- Kur'ân*, Cidde, Dâru'l- menâbire, 1991.
- HAMÎS**, Muhammed b. Abdurrahman, *Şerhu'r- risâleti'd- tedmiriyye*, Dâru'l- Atlasi'l- Hadrâ, 2004.
- HATÎB**, Abdulkirim, *el-Kasasu'l- Kur'âni*, Beyrut, Daru'l- marife, 2.Basım, 1975.
- HATÎB**, Muhibbuddîn, *el-Hutûtu'l- arîda li dîni's- şîati'l- imâmiyye*, Musul, 1975.
- HAVVA**, Said (ö. 1989), *el-Esâs fi't- tefsîr*, Kahire, Dâru's- selam, 1. Basım, 1985.
- HEYET**, *Büyük Larousse*, İstanbul, Gelişim Yay., 1986.
- HEYET**, *el-Fetâva'l- hindiyye fî vakâii'l -mısriyye*, el-Matbaa'tü'l- Ezheriyye, Kahire, 1201.
- HEYET**, *El-Mevsûatü'l- fıkhiyyetü'l- müyessera*, Lübnan, 1980.
- HEYET**, *Oxford Advanced Learners Dictionary*, London, Oxford University Press, 6th Edition, 2000.
- HEYTEMÎ**, İbn Hacer, Ebu'l- Abbas Şihabuddîn (ö. 974/1567), *Tuhfetü'l- muhtâc bi şerhi'l- minhâc*, Beyrut, Tsz.

HEYTEMÎ, İbn Hacer el-Mekkî (ö.974/1567), *Tuhfetü'l- muhtâc*, Beyrut, Tsz.

IZUTSU, Toshihiko (ö.1993), *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, İstanbul, 1991.

-----, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev.: Süleyman Ateş, Ankara, 1975.

İBN ABDİLBER, Ebu Ömer Cemalüddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî (ö.463/1071), *Câmiu beyânî'l- ilmi ve fadlih*, Dâru İbni'l- Cevzî, 1.basım, 1994.

İBN ÂBİDİN, Muhammed Emin (ö.1252/1836), *Haşiyetü İbn Abidin el- Maruf bi 'reddül muhtar ale'd- dūrri'l- muhtâr*, Kahire, 1286.

İBN ACÎBE, Ebu'l- Abbas Ahmed b. Muhammed, *El-Bahru'l- medîd fî tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, Kahire, 1419.

İBN ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (ö.543/1148), *Ahkâmu'l- Kur'ân*, Thk. Muhammed Ali el-Becâvî, Beyrut, Tsz.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir (ö.1284/1868), *Tefsîru't- tahrîr ve't- tenvîr*, Tunus, 1984.

İBN ATIYYE, Ebu Muhammed Abdulhak (ö.541/1147), *el-Muharraru'l- vecîz fî tefsîri'l- Kur'âni'l- Aziz*, Doha, 2007.

İBN HALDÛN, (ö.808/1406) Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dımaşk, 2012.

İBN HALLÎKAN, Ebu'l- Abbas Ahmed (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l- a'yân fî enbâi ebnâi'z- zaman*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır, tsz.

İBN HAMMÂDE, Abdullah b. Abdulazîz, *Teshîlü'l- akîdeti'l- İslâmiyye*, Dâru'l- Usaymî li'n- neşri ve't- tevzî', 2.basım, Tsz.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el- Endelüsî (ö.456/1064), *el-Fasl fî'l- milel ve'l- ehvâi ve'n- nihâl*, Kahire, 1321.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Muhammed ibn Ebû Bekr (ö.751/1350), *ed-Dâ' ve'd- devâ'*, Kahire, Tsz.

-----, *Medâricü's- sâlikîn*, Abudabi, Tsz.

-----, *Kitâbu's- salât*, Kahire, 1379.

İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, Beyrut, Mektebetü'l- meârif, 1966.

İBN KESİR, Ebu'l- fidâ Muhammed b. İsmail el-Kureşî (ö.774/1373), *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Azîm*, Kahire, Dâru ihyâi'l- kütübi'l- arabîyye, Tsz.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükrim (ö.711/1311), *Lisânu'l- arab*, Kahire, Tsz.

İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdüsselam (ö.728/1328), *Mecmûu'l- fetâvâ*, Haz.: Abdurrahman b. Kâsım, Riyad, 1372.

-----, *El-İstikâme*, Beyrut, 1.Basım, 2006.

-----, *İktidâu's- sırâtı'l- müstakîm li muhâlefeti ashâbi'l- cahîm*, Mekke, 1404.

İBN ZEKERİYYA, Ebu'l- Huseyn Ahmed (ö. 395) *Mu'cemu mekâyisi'l- lüğa*, Thk. Abdüsselam Harun, Beyrut, Dâru'l- fikr, 1991.

İBNU'L- ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.638/1240), *el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye*, Kahire, 1985.

İBNU'L- CEVZÎ, Ebu'l- Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l- mesîr fî ilmi't- tefsîr*, Beyrut, 1987.

-----, *Telbîsü İblîs*, Kahire, Dâru İbn Haldûn, Tsz.

İBNU'L- ESİR, İzzuddîn (ö.630/1233) *El-İsâbe fî ma'rifeti's- sahâbe*, Dımaşk, 1986.

İBNU'L- ESİR, Mecduddîn (ö.606/1210) *en-Nihâye fî ğarîbi'l- hadîs ve'l- eser*, Bağdat, 2001.

İBNU'L- İMÂD, Şezerâtü'z- zeheb fî ahbâri men zeheb, Dımaşk, 1993.

İBNÜ'N- NEDÎM, Ebu'l- ferec Muhammed (ö.380) *el-Fihrist*, Thk. Yusuf et-Tavîl, Beyrut, 2002.

İSFEHÂNÎ, Ebu'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r- Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108), *el-Müfredât fî ğarîbi'l- Kur'ân*, Thk.: Muhammed Seyyid el-Keylânî, Beyrut, Dâru'l- marife, 1998.

İSFEHÂNÎ, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh (ö. 430), *Hilyetü'l- evliyâ ve tabakâtü'l- asfiyâ*, Beyrut, Dâru'l- kitâbi'l- arabî, 1400 H.

İSKÂFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, *Dürretü't- tenzil ve ğurretü't- te'vil fî beyâni'l- âyâtî'l- müteşâbihât fî kitâbillâhi'l- azîz*, Beyrut, 1973.

KALIN, Fâiz, *Kur'an'da İstikrar Olgusu*, Araştırma yay., Ankara, 2013.

KALKAŞENDÎ, Ebu'l- Abbas Ahmed (ö. 821) *Subhu'l- A'şâ fî sinâati'l- inşâ*, Kahire, 1963.

KALLEK, Cengiz, "İsrâf" mad., DİA, İstanbul, 2001.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Nevevî" mad., DİA, İstanbul, 2007.

KANNÛCÎ, Ebu't- Tîb Sıddîk, *Fethu'l- beyân fî mekâsıdî'l- Kur'ân*, Katar, 1989.

KANNÛCÎ, Ebu'ttîb Sıddîk, *Fethu'l- beyân fî makâsıdî'l- Kur'ân*, Katar, 1989.

KARA, Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal Açidan Kur'an Kıssaları*, Üniversite yay., Samsun, 2018.

KARA, Ömer, "Râgıb el-İsfahânî" mad. DİA, İstanbul, 2007.

KARADÂVÎ, Yusuf, *Zâhiratü'l- gulüvvi fi't- tekfîr*, Kuveyt, 1405.

-----, Yusuf, *es-Sahvetü'l- İslâmiyye beyne'l- cümûd ve't- tetarruf*, Beyrut, Müessesetür'r- risâle, 1985.

KÂSÂNÎ, Alâeddîn, *Bedâiu's- sanâi' fî tertîbi's- şerâi'*, Kahire, 1910.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâleddîn, *Mehâsinu't- te'vîl*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiyye, 1418.

KÂŞİFU'L- ĞİTÂ, Muhammed Huseyn, *Aslu's- şîa ve usûlühâ*, Necef, 1962.

KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l- kütüb ve'l- fînûn*, Beyrut, 1992.

KAYACAN, Murat, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, Ekin yay., İstanbul, 2015.

KAYSÎ, 'Alâ Sâlih, "el-Vasatiyyetü'l- Kur'âniyyetü beyne'l- ifrât ve't- tefrîf", Çev: Yusuf Ağkuş, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, Cilt:1, Sayı:1, s.219.

KESKİN, Hasan, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, İstanbul, Rağbet yay., 2003.

- KEYYÂLÎ**, Abdulvehhâb, *el-Mevsûatu's- siyâsiyye*, Beyrut, 1990.
- KILIÇ**, Sadık, “*Tarih Felsefesi Açısından Kur'an Kıssaları*”, I.Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1994.
- KILIÇ**, Sadık, *Kuranda Günah Kavramı*, Habeş Yayınları, Konya, 1984.
- KİRMÂNÎ**, Muhammed b. Hamza, *Esrâru't- tekrâr fi'l- Kur'ân*, Tunus, 1983.
- KURTUBÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed el-Ensârî (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân*, Beyrut, 1993.
- KUŞEYRÎ**, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdîmelik, *Letâifu'l- işârât*, Thk: İbrahim el-Besyûnî, Mısır, el-Hey'etü'l- Mısriyyetü'l- âmmetü li'l- kitâb, 3.basım, Tsz.
- KUTUB**, Seyyid, *fî zilâli'l- Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l- fikr, 1989.
- LÂŞÎN**, Abdulfettah, *el-Meânî fi dav'i esâlîbi'l- Kur'ân*, Kahire, Dâiratü'l- mearifi'l- mısriyye, 1978.
- MANSÛRÎ**, Mustafa el-Hısn, *el-Muktetaf min uyûni't- tefâsîr*, Thk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dimaşk-Beyrut, Dâru'l- kalem-Dâru'ş- şâmiye, 1996.
- MÂTÜRİDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö.333), *Te'vîlâtü ehli's- sünne*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, 2005.
- MÂVERDÎ**, Ebu'l- Hasen Ali inb Muhammed (ö.450), *en-Nüketü ve'l- uyûn*, Beyrut, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, Tsz.
- MERÂĞÎ**, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l- Merâğî*, Mısır, 1946.
- MERGİNÂNÎ**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l- mübtedi*, Dimaşk, 1986.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l-alâ, *Mûcezu târîhi tecdîdi'd- dîn ve ihyâih*, Çev. Muhammed Kâzım, Beyrut, 1975.
- MUSTAFA**, Mahmud es-Seyyid Hasen, *el-i'câzu'l- lüğavî fi kıssati'l- Kur'âniyye*, Müessesetü şebâbi'l- Câmiati'l- İskenderiyye, 1981.
- MÜSLİM**, Muhammed b. el-Haccac (ö. 261), *Sahîhu Müslim*, Thk: Muhammed Fuad Abdalbâki, Riyad, 1980.

NAKRA, Et-Tihâmî, *Saykolojiyyetü'l- kıssa fi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Tunus, Eş-şeriketü't Tûnusiyye li't- tevzi', 1971.

NÂSİR, Abdulkarim el-Akl, *El-havaric: evvelü'l- fırak fi târihi'l- İslâm*, menâhicuhum ve usulûhum, Riyad, Dâru'l- vatan, 1416.

NECCÂR, Abdulvehhâb, *Kasasu'l- enbiyâ*, 3.basım, Beyrut, Tsz.

NESEFÎ, *Medârikü't- tenzîl*, Ebu'l- berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710), *Medârikü't- tenzîl ve hakâiku't- te'vîl*, Beyrut, Dâru'l- kelimi't- tayyib, Tsz.

NEVEVÎ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Mürî, *Şerhu'n- Nevevî alâ sahîhi Müslim*, Kahire, 1394

NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed Abdullah el-Hâkim, *el- Müstedrek ale's- sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1. Basım, 1990.

NEZİR, Ahmed Beşir, *Âyâtü't- tesliye fi'l- Kur'âni'l- Kerim*- Dirâse belâgiyye-, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l- Mevsıl, 1998.

ÖZ, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006.

ÖZDEMİR, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim'de SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

POLATER, Kadir, *Kur'an Açısından Adalet ve Zulüm*, Doğu yayınları, Erzincan, 2008.

RAMADÂN, Ahmed Fethî, *el-Kinâye fi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Basılmamış Doktora Tezi, Musul Üniversitesi, 1995.

RAÛF, Abdusselam, *es-Sırâu'l- Irâkıyyu'l- Fârisî*, Bağdat, 1983.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebu Bekr, *Muhtâru's- sıhâh*, Beyrut, 1981.

RÂZÎ, Muhammed b. Fahrüddin, *Et-Tefsîru'l- kebîr/Mefâtihu'l- ğayb*, Beyrut, Tsz.

RİZÂ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l- Kurâni'l- Hakîm (Tefsîru'l- menâr)*, Mısır, 1990.

RÜŞDÎ, Muhammed Alyân, *et-Tetarrufu'd- dînî*, Bağdat, Vizâratü'l- evkâf, 1983.

RÜŞDÎ, Muhammed Ulyân ve zemîluh, *Usûlü'd- dîni'l- İslâmî*, Bağdat, 1990.

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır, *Teysîru'l- Kerîmi'r- Rahmân fî tefsîri kelâmi'l- Mennân*, Beyrut, 2000.

SÂBÛNÎ, Ahmed b. Mahmud Nurreddin, *el-Bidâye fî usûli'd- dîn*, Ankara, 1993.

SAHMERÂNÎ, Ahmed, *et-Tetarruf ve'l- mütetarrifûn*, Beyrut, 1999.

SAÎDÎ, Abdulmüteâl, *el-Hurriyyetü'd- dîniyyetü fî'l- İslâm*, Beyrut, Tsz.

SÂİH Abdulhamid, *Akîdetü'l- Müslim ve mâ yettesilü bihâ*, Ürdün, 1983.

SÂLİH İBN FEVZÂN, *Kitâbu't- tevhîd*, Suudi Arabistan, Vizâratü's- şuûni'l- İslâmiyye ve'l- evkâf, 4. Baskı, 1423.

SAMARRÂÎ, Fâdıl Sâlih, *et-Ta'bîru'l- Kur'ânî*, Musul, Dâru'l- kitab li't- tıbâa ve'n- neşr, 1987.

SAMARRÂÎ, Nu'man, *Et-Tekfîr: Cüzûruhu, esbâbuhu ve müberrirâtuh*, Dimaşk, 1984.

SÂYİS, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâtî'l- ahkâm*, Kahire, Tsz.

SEYYİD HASEN, Mahmûd, *Ravâiu'l- i'câz fî'l- kasasi'l- Kur'ânî*, İskenderiye, Tsz.

SEYYİD ŞEYHÛN, Mahmûd, *Esrâru't- takdîm ve't- te'hîr fî lügati'l- Kur'ânî'l- Kerîm*, Kahire, 1983.

SEYYİD, Fikret Refîk, *el-Usûlü'l- İslâmiyye*, Kerkûk, 1988.

SEYYİDÜ'L- EHL, Abdulaziz, *Mine'l- eşbâh ve'n- nezâir fî'l- Kur'ân*, Kahire, el-meclisü'l- a'lâ li's- şuûni'l- İslâmiyye, 1980.

SİBÂÎ, Mustafa Husnî (ö.1964), *Nizâmu'l- harb ve's- silm fî'l- İslâm*, Dimaşk, 1980.

-----, *Nazmu's- silm ve'l- harb fî'l- İslâm*, Dimaşk, 2001.

SUKKER, Abdulvâhid, *Mu'cemu mustalahâtî's- şerîati ve'l- kânûn*, Kahire, 1989.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l- mensûr fî't- tefsîr bi'l- me'sûr*, Beyrut, 1993.

-----, *Mu'teraku'l- akrân fî i'câzi'l- Kur'an*, Beyrut, Dâru'l- kütübî'l- ilmiyye, 1988.

SÜBKÎ, *Tabakâtü 'ş- şâfiyyetü'l- kübrâ*, Mısır, 1390.

SÜLEYMAN B. ABDULLAH, b. Muhammed b. Abdulvehhab *Teysîru'l- azîzi'l- hamîd fî şerhi kitâbi't- tevhîd*, Thk.: Üsame b. Atâyâ, Cidde, , Dâru's- sumey'î, 1.basım, 2007.

SÜLEYMAN B. ABDULLAH, b. Muhammed b. Abdulvehhab, *Teysîru'l- azîzi'l- hamîd fî şerhi kitâbi't- tevhîd*, Thk.: Üsame b. Atâyâ, Cidde, Dâru's- sumey'î, 1.basım, 2007.

SÜLEYMAN, Abdullah, *el-Mukaddimâtü'l- esâsiyye fî'l- kânûni'd- düvelî el-cinâî*, Cezâir, 1992.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk (ö. 790 H.), *Kitabu'l- i'tisâm*, Beyrut, Dâru'l- Marife, Tsz.

-----, *el-Muvâfakât fî usûli's- şerîah*, Beyrut, Tsz.

ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve'n- Nihal*, Kahire, 1989.

ŞEKERCİ, Osman, *İslam Hukukunda Tazir Suçları ve Cezaları*, İstanbul, 1996.

ŞELEBÎ, Ahmed, *Mevsûatü't- târihi'l- İslâmî*, Kahire, 1979.

ŞELTUT, Mahmud, *Nahve'l- Kur'an*, Beyrut, Dâru's- şuruk, 1977.

ŞENGÜL, İdris, “*Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi*”, I. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1994.

ŞEVKÂNÎ, *Fethu'l- Kadîr el-Câmiu beyne fenneyi'r rivâyeti ve'd- dirâyeti fî ilmi't- tefsîr*, Beyrut, 1983.

-----, Muhammed b. Ali, *es-Sebilü'l- cerrâru'l- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr*, Beyrut, 1405.

ŞİBLÎ, Ahmed, *Mevsûatü't- târihi'l- İslâmî*, Kahire, 1979.

ŞÜKRÎ, Muhammed Aziz, *el-İrhâbu'd- duvelî ve'n- nizâmu'l- âlemiyyu'r- râhin*, Beyrut, 2002.

TABATABÂÎ, M. Huseyin, *İslamda Kur'an*, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi, 1.basım, 1997.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr (ö.310), *Câmiu'l- beyân an te'vîli âyi'l- Kur'ân*, Beyrut, 1972.

-----, *Tarihu'l- ümeme ve'l- mülûk*, Riyad, 1399.

TABERSÎ, Huseyn en-Nûrî, *Faslü'l- hitâb fî isbâti ta'rîfi Rabbi'l- erbâb*, Tahran, 1289.

TAHÂVÎ, Ebu Cafer (ö.321/933), *Metnu'l- akîdeti't- Tahâviyye*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1995.

TEFTAZÂNÎ, Sa'duddin Mes'ûd b. Fahrudin Ömer (ö.792/1390), *Şerhu'l- akâidi'n- Neseîyye*, Mektebetü'l- külliyyati'l- Ezheriyye, Kahire, 1.basım, 1987.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali (ö.1158/1745), *Keşşâfu istilâhâtî'l- fûnûn*, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1996.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa es-Sülemî, *es-Sünen*, Thk.: Sıdkî Cemîl el-Attâr, Beyrut, Dâru'l- fikr, 2009.

UBEYDÂT, Mahmud Sâlim, *Kadiyyetü'l- iman ve't- tekfîr*, Beyrut, 1999.

UDEH, Abdukadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Çev.: Akif Nuri, İstanbul, İhya Yay., 1976.

UVAYDÎN, İbrahim, *el-Beyânu'l- kasasiyyu fî'l- Kur'ânî'l- Kerîm*, Kahire, 1977.

VÂHİDÎ, Ebu'l- Hasen Ali b. Ahmed, *et-Tefsîru'l- vasît*, Beyrut, 1994.

VÂKİDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitabu't- târîh ve'l-meğâzî el-müsemma Târîhu'l- Vâkidî*, Beyrut, 1989.

VELÎD, Münir, *En-nassu'l- Kur'ânî mine'l- cümle ile'l- âlem*, Kahire, el-ma'hedü'l- âlemî li'l- fikril İslâmî, 1997.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Cafer, *Târîhu'l- Ya'kûbî*, Beyrut, Dâru Sâdır, Tsz.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, Eser Neşriyat, 1979.

YILMAZ, Hasan, *Kur'an ve Muhtevası (Tematik ve Sistemik Bir İnceleme)*, Fecr Yay., Ankara, 2008.

YILMAZ, Hüseyin, *Kur'an'ın Işığında Müslim- Gayr-i Müslim Münasebetleri*, Kayıhan yay., İstanbul, 1997.

YOLCU, Mehmet, *Kur'an'da inkâr psikolojisi*, Çıra yay., İstanbul, 2004.

YUZBEKÎ, Tevfîk, *Ehlu'z- zimme fi'l- İslâm*, Bağdat, 1980.

ZEBÎDÎ, Ebu'l- feyz Muhammed el-Murtaza (ö.1205/1791) *Tacu'l- arûs min cevâhiri'l- kâmûs*, Kahire, 1306.

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed (ö.748/1348) *el-İber fî ahbâri men ğaber*, Beyrut, Tsz.

----- *Tehzîbu't- tehzîb*, Beyrut, 1984.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn (ö.1977), *et-Tefsîr ve'l- müfessirûn*, Kahire, 4.basım, 1409.

ZEMAŞERÎ, Cârullah Ebu'l- Kâsım (ö.538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't- tenzîl ve uyûni'l- ekâvîl fî vucûhi't- tevîl*, Riyad, Mektebetü'l- Abîkân, 1998.

ZERKEŞÎ, Bedruddin (ö.794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l- Kur'ân*, Dımaşk, Tsz.

ZEVBÊ, Tâlib Muhammed, *Zâhîratü't- terâdüf fî dav'it- tefsîri'l- beyânî li'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Bingazi (Libya), 1995.

ZEYDÂN, Abdulkerîm, *el-Vecîz fî usûli'l- fikh*, Tahran, 1998.

ZİRİKLÎ, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1980.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Vecîz fî usûli'l- fikh*, Dımaşk, Dâru'l- fikr, 1998.

-----, *İslam Hukukunda Savaş*, Çev.: İsmail Bayer, İstanbul, İhtar yayıncılık, 1996.

-----, *et-Tefsîru'l- vecîz*, Dımaşk, Daru'l- fikr, Tsz.

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Irak'ın Musul kentinde dünyaya geldi. 2004 yılında Musul'da bulunan el-İ'dâdiyye el-İslâmiyye'den mezun oldu. 2008 yılında Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kur'ân İlimler ve Eğitimi bölümünü tamamladı. 2014 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tefsir Anabilim dalı sahasında yüksek lisansını pekiyi derece ile bitirdi. Halen Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Aldığı sertifikalar:

1. Türkçe Dili Sertifikası, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.
2. İC3 Bilgisayar Sertifikası, Bağdat Üniversitesi, 2012.
3. İngilizce Dili Sertifikası, Musul Üniversitesi.

Aldığı Eğitim Kursları:

1. Eğitim Metotları Kursu,
2. Acil Müdahale Kursu,
3. İletişim ve Gazetecilik Kursu,
4. Eğitimde Kalite Kursu,
5. Hızlı Okuma Kursu,
6. Arap Dili Öğretimi Yeterlilik Kursu.

Bilimsel Çalışmaları:

1. “Devru'l- hubbi fi'l- İslâm fi salâhi'l- ferd ve'l- müctema’,
2. Esâlîbu'l- Kur'âni'l- Kerîm,
3. El-Emsâl fi'l- Kur'âni'l- Kerîm,
4. Menhecü'l- Âlûsî fi'l- Kur'âni'l- Kerîm “Ruhu'l- meânî fi cüz'ihî'l- evvel enmûzecen”,
5. Esmâu'r- ricâl mine'r- ruvâtî'd- duafâ “Sûretü'l- Kehf enmûzecen”,
6. Medârisü't- tefsîr.

Takdir ve Teşekkür Belgeleri: Musul Üniversitesi Rektöründen ve Eğitim Fakültesi Dekanından, yüksek öğretimde gösterdiği değerli gayretlerinden dolayı teşekkür ve takdir belgesi almıştır.

İletişim Bilgileri:

E mail: abubhassan.aa@gmail.com

Tel: 009647703399770

VITAE

He was born in 1984 in Mosul, Iraq. He graduated from al-i'dadiyye al-Islamiyya in Mosul in 2004. In 2008, he completed the Department of Quranic Science and Education of the Faculty of Education of Mosul University. In 2014 he graduated from Ankara University Social Sciences Institute with a Master's degree in Tafsir. He is still working as a lecturer at the Faculty of Education of Mosul University.

Certificates:

1. Turkish Language Certificate, Gazi University, Ankara, 2009.
2. IC3 Computer Certification, Baghdad University, 2012.
3. Certificate of English Language, Mosul University.

Training Courses:

1. Training Methods Course,
2. Emergency Response Course,
3. Communication and Journalism Course,
4. Quality in Education Course,
5. Fast Reading Course,
6. Arabic Language Teaching Proficiency Course.

Scientific Studies:

1. "Devru'l- habbi fi'l-islâm fî salâhi'l- ferd ve'l- müctema",
2. Esâlîbu'l- Qur'ân al-Kerîm,
3. El-Emsâl fi'l-Qur'âni'l-Kerîm,
4. Menhej al-Alûsi fi al-Qur'âni al-Kerîm "Ruhu'l-meânî fi i cüz'ihî'l- evvel enmûzecen",
5. Asmâu'r- ricâl mine'ruvâti'd- duafâ "Sûretü'l-Kehf enmûzecen",
6. Medârisü't- tedrîs.

Appreciation and thank documents: He received a thank and appreciation certificate from the Rector of Mosul University and the Dean of the Faculty of Education for his valuable efforts in higher education.

Contact information:

E mail: abubhassan.aa@gmail.com

Phone: 009647703399770